

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM
VAZIRLIGI**

**RASM BUYUM YASASH VA
BOLALARNI TASVIRIY
FAOLIYATGA O'RGATISH
METODIKASI**

O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimida Oliy ma'lumotli, malakali kadrlar tayyorlash mas'uliyatli dolzarb masalalardan biridir. Ushbu o'quv qo'llanma kadrlar tayyorlash milliy dasturi, ta'lim to'g'risidagi qonunga asoslangan holda yozilgan. Bakalavr yo'nalishidagi talabalarini maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarni tarbiyalashda tasviriy faoliyatga o'rgatishdagi ko'nikma va malakalarni, egallashga, tasviriy san'at turlari janrlari, san'at haqidagi bilimlarini boyitishga yordam beradi.

O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimida Oliy ma'lumotli, malakali kadrlar tayyorlash mas'uliyatli dolzarb masalalardan biridir. Ushbu o'quv qo'llanma kadrlar tayyorlash milliy dasturi, ta'lim to'g'risidagi qonunga asoslangan holda yozilgan. Bakalavr yo'nalishidagi talabalarini maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarni tarbiyalashda tasviriy faoliyatga o'rgatishdagi ko'nikma va malakalarni, egallashga, tasviriy san'at turlari janrlari, san'at haqidagi bilimlarini boyitishga yordam beradi.

Kirish

O'sib kelayotgan yosh avlodni barkamol inson qilib tarbiyalash borasidagi mavjud muommolarni xalq etish ta'lim va tarbiya samaradorligini zamon talablari asosida ta'minlash, uni dunyo talablari darajasiga olib chiqishga erishish, yosh avlodga ta'lim tarbiya berishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayanish orqali ta'lim tarbiyaning mohiti mazmunini shakllantirish va takomillashtirish, maktabgacha tarbiya tizimida xalqimizning boy tajribalari asosida boyitib borish va uning yangi qirralarini izlash bugungi kunning dolzarb muommolaridir. «Kadrlar tayyorlash milliy darsturi», «Ta'lim to'g'risida» O'zbekiston Respublikasi Qonuni talablariga muvofiq holda tayyorlangan bo'lib, milliy tarbiyani, ta'lim tizimidagi jaxon miqyosidagi yutuqlar asosida yuksak siyosiy hayotga mustaqil ravishda mo'ljalni to'g'ri o'la bilish qobiliyatiga ega bo'lgan kadrlarni yangi avlodni shakllantirishga yo'naltirilgandir.

Ushbu qo'llanma maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning estetik tarbiyasi badiiy mehnat malakalarini, estetik tasavvurlarining shakllanishini va bolalar badiiy ijodkorligining rivojlanishini ko'zda tutadi. Qo'llanma tasviriy faoliyat jarayonida bolalarning badiiy ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish mezon, prinsiplari bilan maktabgacha ta'lim muassasasida rasm chizish, loydan narsa yasash, qirqib elimlash, qurish-yasashga o'rgatish vazifalari, mazmuni, uslubiyoti bilan tanishtiriladi. Qo'llanmaning yakuniy mavzulari katta tarbiyachining maktabgacha ta'lim muassasasi va pedagogika kollejlarda shu fan o'qituvchisining ishini belgilab o'tadi. Qo'llanmada bolalarni tasviriy faoliyatiga o'rgatish borasida o'tiladigan mashg'ulotlarning namunaviy ishlanmalari ham o'z o'rnini

topgan. Talabalarni tanlagan kasblariga qiziqishlarini uyg'otish, olgan bilimlarini rivojlantirish, tasviriy faoliyat orqali olgan ko'nikma va malakalarini shakllantirish.

I.BOB. TASVIRIY SAN'AT NAZARIYASI VA UNING TUR VA JANRI

San'atning turlari juda ko'p. Ular musiqa, kino, teatr, xoreografiya, tasviriy san'at va boshqalardir. Odatda borliqni tasviriy obrazlarda, shakllarda fazoviy kenglikda yoki tekislikda (kog'oz yuzasida, devor yuzasida va xokazolarda) aks ettiradigan san'at tasviriy san'at deb ataladi.

San'atkor real borliqni o'z asarlarida tasvirlar ekan, u hech mahal uni mexanik ravishda ko'chirmaydi. Aks holda u yaratgan san'at asarlarining fotograf yaratgan rasmlardan farqi bo'lmay qoladi. San'atkorning vazifasi oliyroqdir. U hayotda mavjud bo'lgan voqea va hodisalarni tasvirlar ekan, u tasvir orqali o'zini hayajonlantirgan biron bir fikrni ilgari suradi, ijtimoiy hayotda sodir bo'layotgan voqea va hodisalarning mohiyatini ochib berishga intiladi, ularga o'z munosabatini bildiradi, hukmini chiqaradi. Masalan, rassom biror shaxsning rasmini ishlar ekan, u hech vaqt uni faqat o'ziga o'xshatishga intilish bilan chegaralanmaydi.

Rassom shu ishlayotgan tasviri orqali avvalo o'zining fikr va tuyg'ularini tomoshabinga etkazishga harakat qiladi. Tomoshabin rasmda tasvirlangan olijanob, mard kishilar obrazini ko'rib undan g'ururlanadi (chunki rassom ham g'ururlanib shu rasmni ishlagan) unga taqlid qiladi, undan o'rnak oladi. Agar asarda pastkash, razil odam tasvirlangan bo'lsa, tomoshabin undan nafratlanadi. Tomoshabin o'zida shunday xususiyatlar bo'lmasligi uchun harakat qiladi. Bundan ko'rinib turibdiki, tasviriy san'at asarlari san'atning

boshqa turlari adabiyot, kino, teatr va xokazolar kabi insondagi ajoyib fazilat borliqni bilish, uni o'rganish va sirlarini ochishga bo'lgan ehtiyojlarni qondirishga aktiv ta'sir ko'rsatadi. Tasviriy san'at asarlari ko'rish uchun mo'ljallangan san'atdir. Uni ko'rish orqaligina zavq olish mumkin. Kuy va ashulaning go'zalligini so'z bilan ta'riflab bo'lmaganidek, rassomning asarlarini ham so'z bilan to'liq ta'riflash mumkin emas. Tasviriy san'at asarlarini to'g'ri tushunishga oid ba'zi misollarga murojaat qilaylik.

A.Plastovning «Peshin» deb nomlangan asarining syujeti juda sodda, xatto bir qarashda san'atga loyiq mavzu yo'qqa ham o'xshaydi. SHu asarni so'z bilan ta'riflansa eshitgan odam xo'sh nima bo'пти deyishi va unga beparvo bo'lishi ham mumkin. Lekin asarga qaragan tomoshabin hech mahal shunday demaydi. Ko'rinishdan sodda bo'lib tuyulgan bu asar uni o'ylashga majbur qiladi, tevarak atrofning naqadar go'zal ekanligini his qilishga, shu go'zallikdan hayajonlanishga da'vat etadi. Haqiqatan ham beg'ubor, kuchga to'lgan sokin tabiat, zilol suv, kishi qalbiga orom beruvchi quyoshning mayin nurida qanchadan - qancha go'zallik, latofat bor. Rassom shulardan quvonadi, shu quvonchini boshqalar bilan o'rtoqlashishga intiladi. Bunga erishish uchun tasviriy san'atning ifoda vositalari kompozisiya, kolorit, yorug', soya, chiziq, faktura imkoniyatlaridan foydalanadi. Rassom shunday kompozisiya tanlaganki, bu voqeaning qachon va qaerda sodir bo'layotganini ochib, rasm ishlangan yuza (xolst)- ning bir butun bo'lib ko'rinishini ta'minlagan. SHu rasmdan kompozisiyadan biron-bir detalni, aytaylik motosiklni olib tashlaylik yoki obrazlarning birortasini o'rnini o'zgartirib ko'raylikchi, u holda tasvirning ta'sir kuchi yo'qoladi. Kompozisiya yaxlitligi buziladi. Rassom yorug' va soya imkoniyatlaridan

foydalanib, voqea sodir bo'layotgan vaqtni ko'rsatishga erishgan. Suv ichayotganlarning tagiga tushayotgan soya voqeaning peshinda, quyoshning tikkaga kelgan paytida sodir bo'layotganligidan dalolat beradi. Asar uchun tanlangan rang gammasi— kolorit yozning issiq jaziramasini xis etishga xizmat qilgan. Quyosh nuriga to'yingan sarg'ish - yashil ko'katlar hamda qizil motosikl, quyosh nurida toblanib qizargan odamlar gavdasining ranglari birgalikda butun asarning rang gammasini tashkil etadi. SHuning uchun ham asarga qaraganimizda shu issiq rang gamma hisobiga biz yozning jazirama issig'ini his qilgandek bo'lamiz. Kompozisiya markazidagi buloq suvining salqini shu jaziramani yorib atrofga salqin xavo taratayotgandek va hayotning o'ziga hos kurashini tomoshabinga ko'z-ko'z qilayotgandek tuyuladi. Rassom asar yaratganda chiziqlarning emosional imkoniyatlaridan ham foydalanadi. Ma'lumki, har xil chiziq kishida har xil taassurot qoldiradi. Silliqlik chiziqlar ko'p hollarda sokinlik, xotirjamlik baxsh etsa, aksincha pala - partish, har tomonga yo'nalgan chiziqlar betinchlik, hayajon tug'diradi.

Tasviriy san'at asarlarini ko'zatganda undagi har bir obrazning psixologik kechinmalari qanday echilganligini, ularning tevarak - atrofga bo'lgan munosabatini to'g'ri ko'rsatib bera olish ham muhim o'rinni egallaydi. SHuning uchun rassom ishlatgan ranglar jilosiga ham, bo'layotgan voqeaning kompozitsiyasiga ham, rassomning ishlash mahoratiga, tanlangan har bir shakl harakteriga, umumiy rang gammasi—koloritiga, yuzani harakteriga (masalan, rassom ishlagan holat yuzasining silliqligi yoki g'adir budurligiga) ham e'tibor berish, ular nima uchun shunday olinganiga javob topishga harakat

qilish zarur. SHundagina tasviriy san'at asarlarining asl mohiyatini tushunib etish va ularni to'g'ri taxlil qila olishni o'rganish mumkin.

I.I. TASVIRIY SAN'ATNING TUR VA JANRLARI

Tasviriy san'at tushunchasi keng ma'noga ega. Tasviriy san'at deyilganda, grafika, rang tasvir, haykaltaroshlik san'ati tushuniladi. Me'morchilik va dekorativ-amaliy san'at asarlari ham qisman tasviriy san'atga kiradi. Haqiqatda esa ularda mavjud borliq tasvirlanmaydi. Lekin bu san'at asarlarida ijodkorning maqsadi, fikri, xis-tuyg'u, orzu istaklari o'z aksini topadi. Demak, ijodkorning dunyoqarashida ma'lum miqdorda davr ruhi va mazmuni o'z aksini topadi. SHu nuqtai nazardan qaraganda me'morchilik va amaliy san'at buyumlari ham tasviriy san'at sifatida qaraladi. Tasviriy san'atning hamma turlari bir-biriga juda yaqin va ularning bir qator o'xshashliklari bor. Lekin shu bilan birga ulardan har birining o'ziga hos tasviriy uslublari va texnikasi mavjud. Bundan tashqari ularning har biri ishlatilish o'rni, aks ettiradigan mavzusi, ishlanish uslubiga qarab bir qator tur va janrlarga bo'linadi.

Grafika. Hozirgi zamon san'atining keng tarqalgan turlaridan biri grafika san'atidir. Tasviriy san'atning bu turiga oddiy qora qalamda chizilgan surat, tematik kompozitsiyalar kitobning ichki va tashqi tomoniga ishlangan turli rasm, illyustratsiya, plakat, karikatura, sharj, etiketka, marka, ekslibris va boshqalar kiradi. Grafika san'ati asarlari hajm jihatdan uncha katta bo'lmay, ko'p hollarda qog'ozga ishlanadi. Grafikaning harakterli tomonlaridan biri, uning seriyali qilib ishlanishi, ya'ni voqeani bir necha qog'ozda tasvirlanishidir. Bunday seriyali rasmlar o'zaro bir-biri bilan bog'liq bo'lib, ma'lum bir

mazmunni ochib beradi. Grafika san'ati hozir javob san'atidir. Masalan, rassomlik asarlari yaratilishi uchun o'zoq vaqt kerak bo'ladi (axir ba'zi ras-somchilik asarlarini yaratish uchun 15—20 yil kerak bo'lgan), grafika san'ati asarlarida esa shu bugun sodir bo'lgan voqea shu bugunoq o'z aksini topishi mumkin.

Grafika san'atida rang ishlatilmaydi, ishlatilsa ham uning harakterli tomonini belgilamaydi. Masalan, D. Moorning «Sen ko'ngilli bo'lib yozildingmi», Toidzening «Ona Vatan chaqiradi!» degan plakatlarida odam kiyimi ochiq qizil rangda ko'rsatilgan. Aslida hayotda bunday voqeani uchratish qiyin. Rassom rang orqali o'z asarining yanada ta'sirchan bo'lishiga erishgan. Kishi shu plakat oldidan o'tib borar ekan qizil rang uning diqqatini o'ziga tortadi. Natijada u to'xtab plakat mazmunini chuqurroq bilib oladi. Rus san'atining atoqli vakillari Mayakovskiy, CHeremnixlar qizil rangdan davlatning ramzi sifatida foydalanganlar, ular rus kishilarining rasmini qizil rang bilan, xokimiyatning dushmanlarini esa qora va ko'k ranglarda ishlab o'z g'oyalarni tez va oson tushunarli bo'lishiga erishganlar. Grafika asarlari o'zining bajaradigan funksiyasi va mazmuniga qarab dasttoh grafikasi, kitob va gazeta-jurnal grafikasi, plakat hamda amaliy grafika san'atiga bo'linadi. Dastgoh grafika san'atiga mustaqil harakterga ega bo'lgan, o'zida tugal fikrni anglata oladigan, yangi g'oyalarni ilgari suradigan grafika asarlariga aytiladi. Dastgoh grafika san'ati asarlarining ko'rinishlaridan biri estampdir. Dastgoh grafikasi asarlarida biron-bir mazmun, odamlarning xatti- harakati, tabiat ko'rinishi yoritiladi. Kitob va gazeta-jurnal grafikasi turi dastgox grafikasidan farq qilib, bevosita kitob va jurnal mazmuni bilan bog'liq bo'ladi, hamda ularning maqsad va mazmunining to'laroq ochilishi uchun xizmat qiladi. Kitob va gazeta-jurnal grafikasiga rassom

tomonidan kitob va gazetalarga chizilgan turli rasmlar, bezaklar, harf kompozitsiyalari kiradi. Kitob hamda gazeta-jurnal grafikasining ko'rinishlaridan biri bu illyustrasiyalardir. Illyustrasiya biron-bir badiiy asar bilan bog'liq bo'lib, shu asarda tasvirlangan biron-bir lavhaning tasvirini aks ettiradigan rasmga aytiladi. Rassom biror-bir hikoya yoki kitobga illyustrasiya ishlashga o'tishdan oldin uni sinchiklab o'qiydi, tekstda tasvirlangan har bir obrazning harakterini, voqea sodir bo'layotgan joyning xususiyatlarini o'rganib chiqadi, shundan keyingina unga illyustrasiya ishlashga kirishadi.

Illyustrasiyaning maqsadi badiiy asar mazmunining chuqurroq ochilishiga va ta'sirliroq bo'lishiga yordam berishdir. Illyustrasiyalar turli ko'rinishda bo'ladi. Illyustrasiyalarda badiiy asarda ishtirok etuvchi shaxs portreti, shuningdek, muhim voqealar tasvirlanishi mumkin. Kitob va gazeta-jurnal grafikasining ko'rinishlaridan yana biri karikatura bo'lib, u tanqidiy harakterga ega bo'ladi hamda o'zida satira va yumorni mujassamlashtiradi.

Karikaturachi rassom hayotda mavjud bo'lgan voqea va xodisalarni o'z asariga tema qilib oladi va uning ba'zi tomonlarini bo'rttirish orqali rasmlarning qiziq va kulgili bo'lishiga erishadi. Bu orqali rassom hayotdagi kamchiliklarni tanqid qiladi, jamiyat taraqqiyotiga halaqit beradigan, zamonamiz, kishilarimiz sha'niga dog' bo'lgan hodisa, illat va marazlarni qoralaydi, mavjud bo'lgan nodonlik, xurofot, tekinxo'rlik, poraxo'rlik, davlat mulkiga hiyonat qiluvchilarning basharalarini ochib tashlaydi. Grafika san'atining turlaridan yana biri plakatdir. Plakat lotincha so'zdan olingan bo'lib, «e'lon», «guvohnoma» degan ma'noni anglatadi. Grafika san'atining nixoyatda keng tarqalgan turlaridan biri amaliy grafikadir. Turli xildagi

etiketkalar, konvert yuzasiga ishlanadigan bezak rasmlar, tabriknoma, telegrammalar, markalar grafikaning shu turiga mansub.

Amaliy grafika shunchaki bezak uchun ishlatiladigan san'at emas, u ham san'atning boshqa turlari kabi ijtimoiy hayotda aktiv qatnashadi, jamiyatda bo'layotgan yangiliklar bilan ommani tanishtiradi. Hukumatning g'oyalarini xalq orasida targ'ib qiladi.

Grafika san'ati eng demokratik san'atdir. U goh plakat tarzida, goh gugurt qutichasining yuzasiga ishlangan tasvir tariqasida, goh gazeta sahifalaridagi surat tarzida o'lkaning o'zoq chekkalariga kirib boradi, o'sha erlarda ma'rifat tarqatadi, kishilarni bo'layotgan yangiliklar bilan tanishtiradi. SHuning uchun ham grafika san'ati katta g'oyaviy-siyosiy ahamiyatta egadir.

Rangtasvir. Tasviriy san'atning ikkinchi bir turi rangtasvir san'atidir. Devorlarga ishlangan turli rasmlar, polotnolarga chizilgan surat, kino va teatr dekorasiyalari shu san'at turiga kiradi. Rangtasvirda rang muhim o'rinni egallaydi. Agar grafika san'atida rang shunchaki yordamchi vazifani o'tasa, rangtasvirni esa rangsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Rassom rang orqali borliqni ko'rinarli obrazlarda tasvirlaydi, makonning cheksizligini, undagi narsalarning rang-barangligini, moddiyligini, hajmini ko'rsatadi. Rangtasvir asarlari yana o'zining vazifasi va ishlanish uslubiga ko'ra monumental, dastgoh va dekorativ turlarga bo'linadi.

Monumental rangtasvir me'morlik bilan chambarchas bog'liq bo'lib bu turdagi asarlar mustaqil mazmuniga ega hamda ularda jamiyat hayotidan olingan muxim voqealar aks ettiriladi. Bunday asarlar odatda o'zoqdan ko'rishga mo'ljallanganligi tufayli obrazlarni iloji boricha umumlashtirilgan holda tasviriyga, mayda detallardan iloji boricha kamroq foydalanishga harakat qilinadi. Ranglar ham

birmuncha shartli olinadi, shunga qaramasdan u borliq to'g'risida real tasavvur berishi kerak. Monumental rangtasvir me'morchilikda ma'lum miqdorda bezash vazifasini ham o'taydi, shuning uchun ham uni ba'zan monumental - dekorativ rangtasvir deb ham yuritiladi. Monumental rang tasvir asarlari bajarilish usuliga qarab o'z navbatida bir necha turlarga bo'linadi. Bular: freska, mozaika va pannodir. Freska odatda devorga to'g'ridan - to'g'ri suvoq ustiga ishlanadi. Bolonka rangli tosh, shisha, bo'yalgan oyna, sirli sopol parchalaridan ishlanadi. Devorga ishlangan surat yoki o'yma naqshlar ba'zan har xil shakldagi ramkalar (to'rtburchak, kvadrat, beshburchak va xokazolar) bilan chegaralangan bo'ladi—bu pannodir. Panno dastlab alohida yuzada (xolstda, ganchda, yog'ochda) ishlanib olinib bitgandan so'ng devorlarda qoldirilgan maxsus o'rinlarga o'rnatiladi. Lekin mazmun jihatdan mustaqil harakterga ega bo'lishi ham mumkin. Ba'zi hollarda panno dastlab xolstga moy bo'yoq bilan ishlanib, keyin kerak bo'lgan o'ringa yopishtiriladi.

Dekorativ rangtasvir me'morchilik va amaliy san'at bilan bog'liq bo'lib, asosan bezash vazifasini o'taydi. Dekorativ rang tasvirga naqqoshlik san'ati, teatr, kino dekorasiyalari va qisman monumental rassomchilik ham kiradi. Dekorativ rangtasvir monumental rangtasvir singari to'g'ridan to'g'ri devorga ishlanishi, panno, mozayka tarzida bo'lishi mumkin. Dastgoh rangtasvir hozirgi zamon tasviriy san'atida etakchi o'rinni egallovchi san'at turlaridan biri hisoblanadi. Odatda u maxsus ramkaga tortilgan matolar ustiga ishlanadi. Bunday rasmlar mal'bert deb ataladigan aloxida dastgoxda ishlangani uchun ham ularni dastgoxli rasmlar deyiladi.

Bunday rassomchilik asarlari jamiyatda bo'layotgan muhim voqea va hodisalarni aks ettirishidan tashqari, shaxsning individual hislatlarini, intim kechinmalari, his-tuyg'ularini to'liq ko'rsatish imkoniyatiga egadir. SHuningdek, ularda tabiatda bo'layotgan o'zgarishlar o'zining yorqin ifodasini topadi. Dastgoh rangtasvir monumental va dekorativ rang tasvirdan farqli o'laroq mustaqil ahamiyatga ega, u boshqa biron san'atga bog'lanmaydi. Dastgoh rassomligi birmuncha kech paydo bo'lgan bo'lib, uning rivojlanish davri uyg'onish davriga to'g'ri keladi. Hozirgi kunda esa tasviriy san'at turlari ichida uning keng tarqalgan turlaridan biri hisoblanadi. O'zbekistonda rassomchilikning bu turi asosan XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab paydo bo'lgan. Hozirgi kunda u o'zbek tasviriy san'atida etakchi o'rinlardan birini egallaydi.

Haykaltaroshlik. Tasviriy san'atning turlaridan biri bo'lgan haykaltaroshlik asarlarida borliq hajmga ega bo'lgan shakllar orqali makonda tasvirlanadi. Stol ustiga qo'yiladigan haykalchalar, park va hiyobonlarga o'rnatilgan turli baykal va yodgorliklar, binolarning devorlariga, tanga, belgi, medal kabi buyumlarning yuzasidagi bo'rtma tasvirlar haykaltaroshlik san'atining turli ko'rinishi hisoblanadi.

Haykaltaroshlik asarlari o'z ishlatilish o'rni, bajaradigan vazifasi va tayyorlanish usuliga qarab turlicha nomlanadi. Ular odatda dumaloq va qabariq ko'rinishda bo'ladilar. Dumaloq haykallarni hamma tomondan aylanib ko'rish mumkin bo'lsa, qabariq haykallarni yuzaga bo'rttirib ishlanganligi sababli faqat bir tomondan ko'riladi. Qabariq haykallarni rel'ef deb ataladi. Rel'ef franso'zcha so'z bo'lib yuza degan ma'noni bildiradi. Rel'efli haykallarda asosiy obrazlar bilan bir qatorda kenglik, tabiat manzaralarining ko'rinishi ham aks etadi. SHuning uchun bunday rel'eflarni ba'zan perspektivali rel'ef

deb ham yuritiladi. Rel'ief o'z navbatida ikki turga bo'linadi. Ulardan biri barel'ef, ikkinchi turi esa gorel'efdir. Barel'ef ham fransozcha so'zdan olingan bo'lib, past rel'ief degan ma'noni anglatadi. Barel'efda haykal tekis yuzaga nisbatan bir oz kabargan (bo'rtgan) bo'lib, lekin uning qalinligi o'zining haqiqiy qalinligining yarmidan oshmasligi lozim. Masalan, tanga, znachok, medal' yuzalaridagi bo'rtma tasvirlar bunga misol bo'la oladi. Barel'eflar ayniqsa, amaliy san'at buyumlarini, me'morchilik binolarini bezashda juda qo'l keladi. Qadimgi Gresiyada hayotda ishlatiladigan turli xil buyumlar, masalan, ko'za, guldon, qurol - aslahalarning yuzalarini barel'eflar bilan bezaganlar, binolarning devorlariga turli hayotiy voqealarni aks ettiruvchi bo'rtma tasvirlar ishlaganlar. Gorel'ef so'zi ham fransozcha bo'lib baland rel'ief ma'nosini bildiradi. Haykaltaroshlikning bu turida tasvirlar yuzadan sezilarli darajada bo'rtib chiqqan bo'lib uning qalinligi o'zining haqiqiy qalinligining yarmidan oshgan bo'lishi shart. Gorel'efga Toshkent vokzala maydonidagi 14 komissarga atab ishlangan yodgorlik misol bo'lishi mumkin. Bu yodgorlikdagi ayrim haykallar, masalan, oldinda tasvirlangan obrazlar, yuzaga nisbatan juda bo'rtib chiqqan, lekin ular yuzaga yopishgan holda ishlangan. Bu yodgorlikda rel'iefning ikki turini ham uchratish mumkin. Lekin gorel'ef unda etakchi o'rinni egallaydi.

Rel'iefning yana bir turi bor. Bu o'yib ishlangan rel'ieflardir. Bunday rel'iefklar odatda tekis yuzaga o'yib ishlanadi. Yuzani o'yish natijasida hosil bo'ladigan yorug' - soya o'yini hisobiga tasvir ko'zga tashlanadi. Bunday rel'iefklarning imkoniyati chegaralangan bo'lganidan ular amalda juda kam qo'llaniladi. Bunday rel'iefklar qadimgi Misrda ishlatilgan. Haykaltaroshlik asarlari uchun turli xildagi materiallar ishlatiladi. Bu materiallar haykalga turli harakter va

mazmun berishda xizmat qiladi. Masalan, tosh-granitda ishlangan haykallar kishida ulug'vorlik, adabiylik baxsh etsa, aksincha marmarda ishlangan haykallar nozik, ko'rkam ko'rinadi. SHuning uchun haykallar o'zining mazmuni va o'rnatiladigan joyiga qarab har xil materiallardan ishlanadi. Haykaltaroshlik materiallari ko'p. Bu plastilin, loy, yog'och, metall, marmar, granit, suyak, sement, gips va xokazolardir. Qimmatli metallar-oltin, kumush, nikellar ham xaykaltaroshlikda qo'llanadi. Haykaltaroshlikda deyarli rang ishlatilmaydi. Xalq haykaltaroshligida haykallarni bo'yash hollari uchraydi. Bunga O'zbekiston territoriyasidan topilgan qator haykaltaroshlik asarlari misol bo'la oladi. Haykaltaroshlik asarlari ham tasviriy san'atning boshqa turlari kabi o'zining bajaradigan vazifasi, mazmuniga qarab qator tur va janrlarga bo'linadi. Haykaltaroshlik turlari deganda biz monumental, dekorativ va dastgoh xaykaltaroshligini tushunamiz. Monumental xaykaltaroshlikka muhim tarixiy voqealar, atoqli shaxslar xotirasini abadiylashtirish maqsadida o'rnatilgan yirik o'lchovdagi, turli xildagi yodgorliklar, haykaltaroshlik ansanblari kiradi. Odatda monumental xaykaltaroshlik asarlari o'zida katta mazmunni anglatib mustaqil harakterga ega bo'ladi. Lekin shu bilan birga u bevosita muhit bilan bog'liq bo'lib, me'morchilik binolari hamda tabiat bilan uyg'unlikda bo'lishi lozim. Bu unga yanada ulug'vorlik va ta'sirchanlik baxsh etadi. Monumental xaykaltaroshlik asarlariga hos bo'lgan xususiyatlardan biri bu tasvirlanayotgan kahramonlarni ko'tarinki ruxda tasviriidir. Monumental haykaltaroshlik asarlari doim ochiq havoda turish uchun mo'ljallangan bo'lganligi sababli ular o'zoq turadigan qattiq materialdan, masalan, tosh, bronza va xokazolardan ishlanadi. Bulardan tashqari, monumental xaykaltarashlik asarlari uzoqdan

ko'rishga mo'ljallanganligi sababli ularda katta-katta yaxlit shakllardan keng foydalaniladi. Odam yuzidagi mayda detallar, kiyimdagi buklanishlar, undagi mayda detallar ko'rsatilmaydi. Istiroxat bog'lari, hiyobonlar, ko'cha va parklar, shuningdek, me'morchilik binolarining devorlarini bezash uchun ishlatiladigan haykallarning hamma turlari dekorativ haykaltaroshlik san'atiga kiradi. Haykaltaroshlik san'atining bu turi monumental haykaltaroshlikdan shu bilan farq qiladiki, agar monumental haykaltaroshlik asarlari o'zida mustaqil mazmuni anglatib me'morchilikka ham, tevarak - atrofga ham tobe bo'lmagan holda kishiga mustaqil fikrni bera olsa, dekorativ haykaltaroshlik asarlari esa bevosita me'morchilik bilan bog'liq bo'ladi. Bundan tashqari agar monumental haykaltaroshlik asarlarini ishlashda obrazlarni ko'tarinki ruxda ishlansa, dekorativ haykaltaroshlik asarlarida esa obrazlarni bir oz yumoristik tarzda talqin etiladi, bo'rttiriladi. Haykaltaroshlikning bu turida turli xayvon va qushlar shakli keng ishlatiladi. Binolarning devorlariga ishlanadigan turli bo'rtma tasvirlar, amaliy san'at buyumlarining yuzasiga ishlangan tasvirlar ham dekorativ haykaltaroshlikka kiradi. Turli fontanlar, panjaralar, badiiy darvozalar ham dekorativ haykaltaroshlik namunalari sifatida qaraladi. CHinnidan yasalgan turli xaykalchalar, loydan ishlangan o'yinchoqlar ham shu haykaltaroshlikning ko'rinishi hisoblanadi. Dastgoh haykaltaroshligiga o'zida mustaqil mazmuni anglatadigan, san'atning bosh turlariga tobe bo'lmagan asarlar kiradi. Bunday asarlar ko'rgazmalarga qo'yish, uylarga qo'yish uchun mo'ljallangan bo'ladi. Haykaltaroshlikning bu turida voqelik o'zining butun borlig'i bilan aks etadi. Haykaltaroshlik san'atining bu turi nison, psixologiyasidagi nozik o'zgarishlar, uning ichki ruxiy kechinmalari,

kayfiyatini ochib berish imkoniyatiga ega. Xuddi shu holda u tabiatdagi mavjud hayvon va jonivorlarni ishlashda ham ularning hayoti, kuchi, harakterini ko'rsata oladi. Dastgoh haykaltaroshligining ko'rinishlaridan biri byust bo'lib, u odam gavdasini aks ettiruvchi dumaloq baykal hamda o'zida bir qator obrazlarni mujassamlashtirgan xaykallar guruxsi (kompozisiya) tarzida bo'ladi. Haykaltaroshlik san'atining yana bir ko'rinishi-terrakota hisoblanadi (terrakota italyanacha so'z bo'lib pishirilgan loy ma'nosini bildiradi). Terrakota keng ma'noda loydan yasalib, pechda pishirilgan xaykaltaroshlik asarlaridir. Xaykaltaroshlikda insonning faqat tashqi ko'rinishi tinch turganligi holati yoki harakatdagi paytini aks ettirish bilan uning imkoniyati tugamaydi. Undagi kechinmalar, uning hayajon va g'amg'inligi, kelajakka intilishi va o'tmishga qayg'urishi ham o'z ifodasini topadi. Haykaltarosh asarida insonning tevarak-atrofga bo'lgan munosabati ham qalbidagi iztirob ham ishonarli talqin etilishi mumkin. Bunda, albatta, eng avvalo xaykaltaroshning o'ta ziyakligi, odam gavdasi va mimik o'zgarishlarini to'g'ri ifodalashi muhim o'rinni egallaydi. To'g'ri topilgan harakat yuzdagi mimik holat-bular uning ta'sirli bo'lishiga zamin tayyorlaydi.

I.II. DEKORATIV - AMALIY VA ME'MORLIK SAN'ATI

Dekorativ - amaliy san'at. San'atning keng tarqalgan turlaridan biri dekorativ amaliy san'atdir. Bu san'at xayotda ishlatiladigan buyumlar, idish-tovoq, kiyim-kechak, mebel, gilam, o'yinchoqlar va boshqa shu kabilarni bezatishni o'z ichiga oladi.

Dekorativ-amaliy san'at asarlari odamlarning kundalik turmush ehtiyojlarini qondirish, tevarak-atrofga, park-bog', uylarning tashqi va ichki ko'rinishiga go'zallik kiritish vazifalariga xizmat qiladi. Bu san'at

dastgoh san'atidan o'zining bevosita xalq ehtiyojiga moslanganligi bilan farq qiladi va inson hayotida ishlatiladigan buyumlarning mazmunidan kelib chiqadi va shunga bo'ysunadi. Dekorativ-amaliy san'atda real voqealiklar (masalan, gullar, hayotiy lavhalar va xokazolar), aks etishi mumkin, lekin ular mustaqil harakterga ega bo'lmaydi hamda ma'lum bir buyum mazmuni va shakli bilan bog'liq bo'ladi. Tasvirlangan voqealarda shartli elementlar keng o'rinni egallaydi. Dekorativ san'at buyumlari birmuncha erkin, ijodkor fantaziyasiga bog'liq holda yaratiladi va eng avvalo tevarak-atrofga fayz kiritishga qaratilgan bo'ladi. Masalan jimjimador ustun, eshik, darvozalar, devorlarning tashqi va ichki tomoniga ishlanadigan rangli naqsh va bo'rtma tasvirlarni bunga misol qilib ko'rsatish mumkin.

Dekorativ-amaliy san'at juda qadim zamonlarda paydo bo'lib xalq hunarmandligi tarzida rivojlandi. O'zbekistonda dekorativ-amaliy san'at tasviriy san'atning eng qadimdan rivoj topgan yagona va barhayot turi bo'lib keldi. Chunki san'atning boshqa turlarini (rang tasvir, grafika, haykaltaroshlik) yaratish islom dini tomonidan cheklab qo'yilgan edi. O'zbek xalqining amaliy san'at asarlarida ko'proq chamandek ochilgan gulzor, bog'lar aks etadi. Chunki jazirama issiq ostida, qaqrab yotgan cho'llarni gulzorga aylantirish qadimdan o'zbek xalqiga hos bo'lgan. Dekorativ-amaliy san'atga alohida e'tibor berilgan. Dekorativ amaliy san'at ustalariga katta imtiyozlar yaratilgan, maxsus artellar, ustaxonalar tashkil etilgan. Hozirda yog'och o'ymakorligi, kulolchiligi bilan bir-qatorda o'zbek kashtasi, atlas, beqasami va boshqa naqsh berilgan har-xil jihozlari dunyo xalqlari orasida shuhrat qozondi. Amaliy san'atning eng ko'p tarqalgan va eng ommaviy turi kashtachilik bo'lib, u qadimiy

an'analarga ega, o'zbek kashtachiligi, yuqorida aytib o'tganimizdek, ochilgan botlarni eslatadi. SHuning uchun ham biz o'zbek kashtachiligida guldastani, majnuntolni, quyoshni ba'zan daraxt shoxchasiga qo'ngan qushchalar, xatto hayvon va odam tasvirlarini ham uchratamiz. O'zbekistonning eng qadimiy madaniyat o'choqlari hisoblangan Buxoro va Samarqand so'zanalari o'zining serrangligi, shakllarining turli-tumanligi va ularning nihoyatda nozik tikilishi bilan farqlanadi. SHahrisabzlik ayollar tikkan kashtachilik buyumlari esa ko'proq gilamni eslatadi. O'zbek oilalarida uyning ichki devorlarining tekis qismiga aylantirib ilib qo'yiladigan dorpechdan bezak maqsadida foydalaniladi. Ularning past qismida shokila-shokila bo'lib osilib turgan kokillari bo'ladi. Dorpechlardagi bir shakl qayta takrorlanaveradi. Bu gulli daraxt yoki guldastani qator qilib safta tizib qo'ygandagidek manzarani beradi.

O'zbek kashtachiligida do'ppi alohida o'rinni egallaydi. SHahrisabzning gilam do'ppisi, Buxoroning zardo'ppisi, Farg'onaning chust do'ppisi, iroqi, duxoba va boshqa do'ppilar O'rta Osiyo xalqlari orasida keng tarqalgan. Do'ppi nushalari ichida eng mashhuri chust do'ppilaridir. Qora atlas (yoki satin) ustiga ipak bilan tikilgan bodom guli (yoki qalampir), kizakka tushirilgan gullar do'ppiga nafislik baxsh etadi. Kashtachilik san'atidagi belbog', dastro'mol, sandalpech, bo'g'macha va turli turvachalari ham nafis bezatiladi. O'zbek kashtachiligining an'analari hozirgi kunda ham muvaffaqiyatli ravishda rivojlanmoqda. Kashtachilik san'atida kishilar portretini aks ettirish o'sha davrida paydo bo'ladi.

Nimshoxi gazlamalar beqasam, banoras va adras, atlaslar xalqimiz tomonidan e'zozlanadi. O'zbek xalqi ipak etishtirishda mohir bo'libgina qolmay balki shoyi atlaslarni to'qigan, uni nihoyatda

yuqori badiiy did bilan bo'yay olgan. Nuqul ipakdan tikilgan to'rt, sakkiz, o'n ikki tepkili atlaslar jahonga dong taratgan.

Atlas gazmollar kompozision jihatdan turli - tumandir. Hozirgi kunda uning yuzdan ortiq bezash turi bor. Bular, asosan, turli geometrik shakllar, o'simliklarning gul va barglari, uy-ro'zg'or buyumlari va xokazolardan iboratdir. O'zbek kashtachilik san'atida zardo'zlik buyumlari, yorqin va lo'nda gulli gilamlar, jundan tikilgan bejirim jihozlar ham keng tarqalgan, bularga xalqning hayotida turli maqsadlarda hamon foydalanilmoqda.

Ganchkorlik—O'zbekistonda amaliy san'atning eng sevimli va qadimiy turlaridan biridir. Amaliy san'atning bu turida Buxoro va Toshkentlik ustalar samarali mehnat qilganlar.

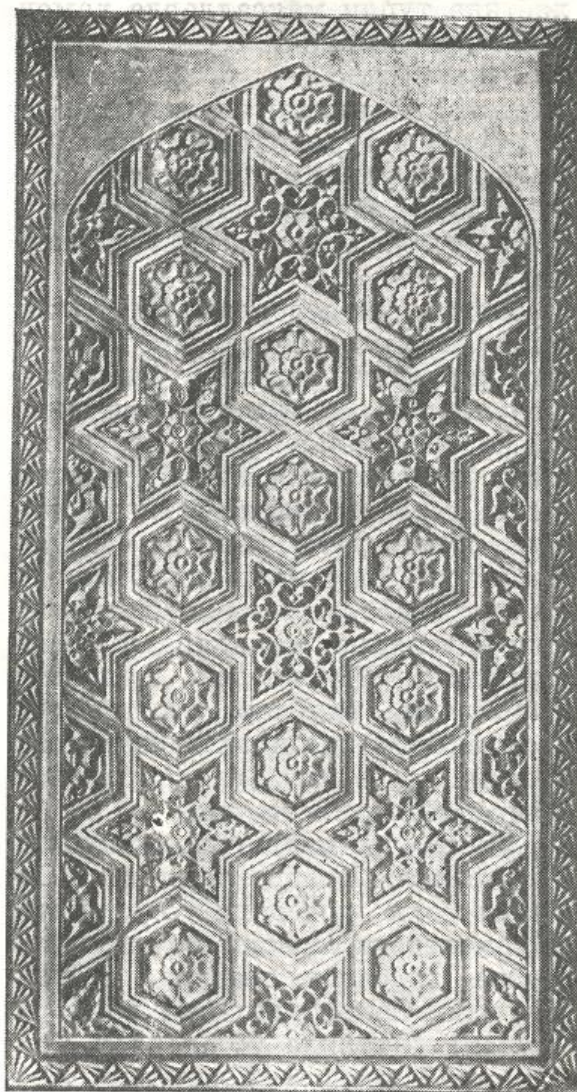
Avvallari devorlar o'yima gulli pannolar bilan bezatilar, taxmonlar qirrasiga naqshlar o'yilardi. Tokchalar bo'lsa o'ymakor yoki jimjima tabaqalar bilan yasatilar, xonaga nur va xavo kirib turishi uchun deraza va eshik ustidan tuynuk qo'yib unga ganch va yog'ochdan panjara o'rnatilar edi. Hozirda qandil, navo, ship kabi me'morchilik detallari ganchlardan tayyorlanmoqda. SHuningdek, madaniyat saroylari, klublar, teatr va uy-joy binolarining ichki va tashqi qismini ko'rishda ganchkorlikdan keng foydalanilmoqda. O'zbek ganchkorligining ajoyib saxifasini Buxoro yaqinidagi Sitorai-moxi hosadagi «Oq uyda», Toshkentdagi Navoiy nomli katta opera va balet teatrida ko'rish mumkin. San'atning bu ajoyib va murakkab turida ustalardan Usta SHirin Murodov, Toshpo'lat Arslonqulovlar dong taratganlar. Amaliy san'atning yog'och o'ymakorligi turi xalqlarning ko'pchiligida qadimdan mavjud bo'lib, o'zining boy an'analariga ega. YOg'och o'ymakorligi asarlari eshik, deraza quti, xontaxta, kitob tokchalari, qutichalar, qanddon, ustunlar, panjaralar,

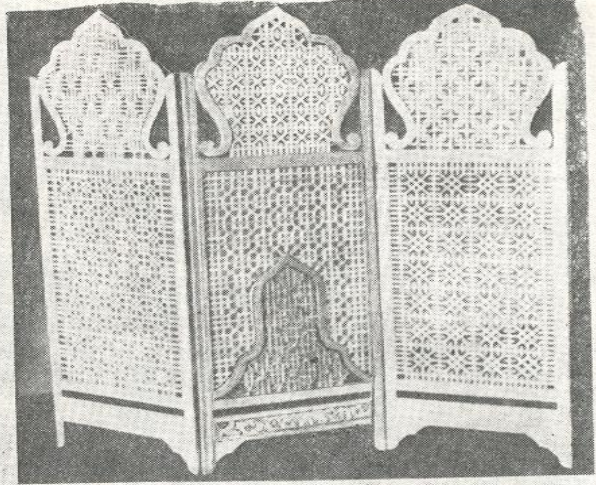
o'yinchoqlarda o'z aksini topgan. O'zbekistonning xalq san'atida yog'och o'ymakorligi salmoqli o'rinni egallaydi. Bu borada Xiva ustalarining ishlari maqtovga

loyiqdir. Ular ishlagan asarlar o'simliksimon elementlarning ko'pligi va bo'rttirib ishlanganligi bilan boshqa asarlardan ajralib turadi. Toshkent ustalari esa ko'proq «girih» usulida ishlab, geometrik ornamentlardan ko'p foydalanishadi .

YOg'och o'ymakorligi san'atida musiqa asboblari bezash ham alohida o'rinni egallaydi. Dutor va tanburlarga, tor va changlarga suyak va sadaflardan qadalgan chiroyli naqshlar kishini hayratda qoldiradi. Bu san'at hozirgi vaqtda Toshkentda keng rivojlangan.

O'ymakorlik san'atining ajoyib turlaridan biri — misgarlik

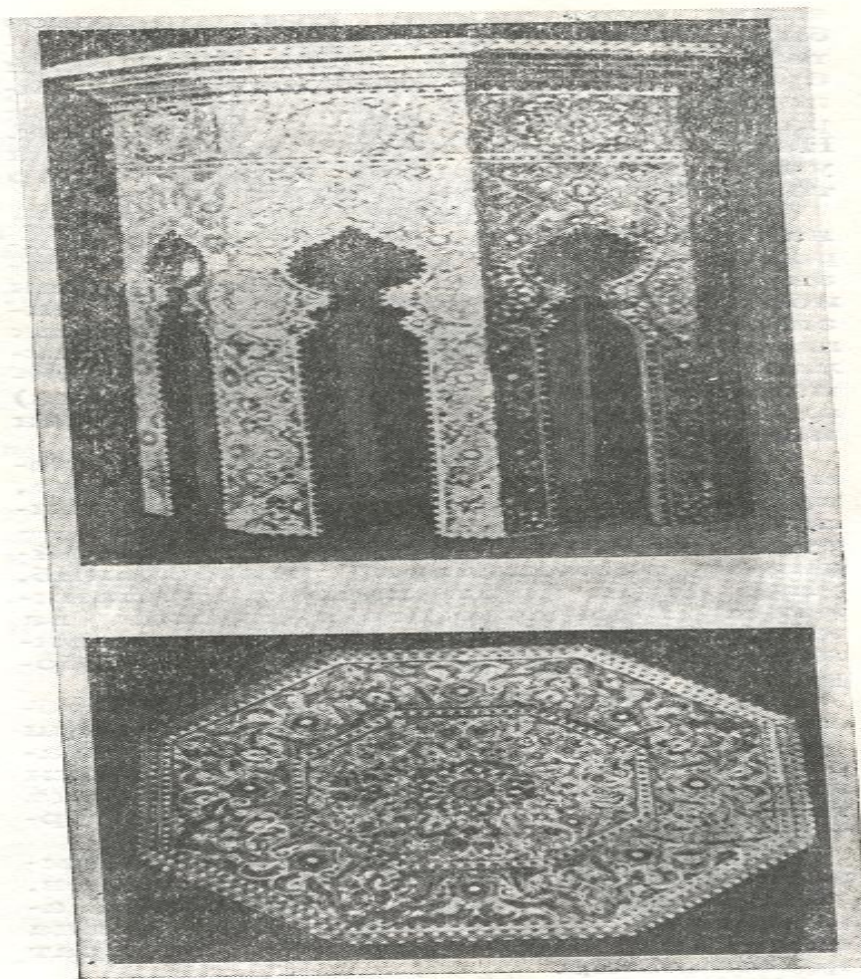
dir. O'zbek misgarligi san'ati juda qadimdan shuhrat qozonib keldi. Sariq va qizil misdan ishlangan turli xil xo'jalik va uy-ro'zg'or buyumlari juda nozik shakllar bilan bezatiladi. Bezatilgan mis asboblari Buxoro, Qo'qon, Samarqand, Marshi va Xiva shaharlarida ko'proq yasaladi. Misgarlikda bu shaharlar ustalarining o'zicha ishlash uslubi bor. Lagan, patnis, choy idish, oftoba va obdastalar misgarlik buyumlari ichida eng ko'p tarqalgan buyumlardir. Suyak o'ymakorligi amaliy san'atning shimolda keng tarqalgan turidir. Suyak o'ymakorligi buyumlarining o'ziga hos tayyorlanish uslubi bor. Bunda ish avvalo zarur materialni topishdan boshlanadi. Keyin materialning notekis joylari egov bilan, mayda jilvir qog'ozdan tekislab chiqiladi. So'ngra unga rasm ishlanib, lak surtiladi va naqsh o'yib ishlanadi. Tayyor ishga keyin pardozi beriladi. Tayyor buyum bur va spirt bilan artib chiqiladi. Partam, arracha, egov va boshqalar suyak o'ymakorligida qo'llanadigan asboblardir. Suyak o'ymakorligi ustalari otabobolarining eng yaxshi an'analarini davom ettirib, ajoyib asarlar: qutichalar, trubkalar, kichik-kichik haykal va xokazolar yaratmoqdalar.

Qadimdan uy-ro'zg'or buyumlariga bo'yoqlar bilan ajoyib naqshlar ishlanib kelgan. Bu ham naqqoshlik san'ati deb yuritiladi.

Respublikamizda amaliy san'atning bu turi, qadimdan rivojlangan bo'lib, o'zbek ustalari faqat uy-ro'zg'or buyumlarini emas, balki uy-joy va jamoat binolarining devor va shiplarini ham bezaydilar. San'atning bu turida har bir xalq o'zicha ijod qiladi. Masalan, rus amaliy san'atida tekislangan yog'ochga usta o'simliksimon naqsh rasmini tushiradi, keyin unga maxsus bo'yoqlar beradi. U bir oz quriganidan so'ng bo'yog'i o'chib ketmasligi uchun ustidan bir necha bor tiniq lak surtiladi. O'zbek rassom ustalarining ish uslubi boshqacharoqdir. Bu ustalar eskiz bo'yicha duradgor ishlagan yog'ochga elim surtadilar. Jilvir kog'oz bilan elim tozalangandan so'ng materialga bronza beriladi. Keyin bronza ustidan ulgi asosida kompozision tasvir, uning ustiga qora bo'yoq surtib naqsh ishlanadi. Naqshlarning o'chib ketmasligi uchun naqsh ustidan bir necha bor toza lak surtiladi.

Xalq ustalari tajribasida naqshning quyidagi turlari ko'proq qo'llanadi: islami—egri chiziqli o'simlik elementlaridan iborat naqsh; girih—to'g'ri chiziqli elementlardan geometrik shakl hosil qiluvchi naqsh; murakkab naqsh, bu avvalgi ikki gruxdagi naqsh (islami va girix) elementlarining yig'indisidan iborat. Islimi turidagi asosiy elementlar novda, yaproq, gul, g'uncha, kurtak, qalampir, meva, poya kabilar hisoblanadi. Poya va novda turli naqshlarning eng ko'p uchraydigan elementlari hisoblanib, ular naqsh hoshiyalarida qo'llaniladi. Girixlar esa tursimon va yuldo'zsimon bo'lib, yuldo'z nurlarining soni 5 tadan 16 tagacha boradi. Naqshning uchinchi turi hisoblangan murakkab naqshda esa naqsh geometrik va o'simlik

elementlarining birga qo'shib ishlatilishi natijasida hosil bo'ladi. Bunda geometrik element doimo naqsh o'rtasida joylashadi.

Naqqosh ustalardan A. Qosimjonov, YO. Raufov, T. To'xtaxo'jaev, A. Boltaev, S. Norqo'ziev va J. Hakimovlar san'atning bu turida samarali mehnat qilib, shuhrat qozonganlar. Tabiiy loyda turli idishlar yasash va ularni tegishli ranglarga bo'yash—kulolchilik O'zbekistonda juda qadim zamondan rivojlangandir. Kulolchilik san'ati buyumlariga lagan, tovoq, choynak, piyola, sopol va chinni idishlar, shuningdek, loydan ishlangan o'yinchoqlar kiradi.

Kulolchilik san'atida bezatishning turli usullari qo'llaniladi. SHunday usullardan biri «qalami» usulidir. Bu usulda bezak idishlarga naqshlarning rasmi chizib olinmasdan to'g'ridan-to'g'ri mo'yqalam bilan ishlanaveradi. Bu usulda ko'proq Rishton bilan g'ijduvon ustalari ishlaydilar. Ba'zi joylarda ustalar gulvata orqali gul chizib, keyin bo'yoq beriladigan «chizma» usulidan foydalanadilar. Bu usul Toshkentlik ustalar orasida ko'p tarqalgan.

O'zbek kulolchilik buyumlari bezak kompozitsiyalarida o'simliksimon va geometrik elementlarning boyligi, xilma - xilligi, bo'yoqlar gammasining yorqinligi bilan ajralib turadi. Ularda feruza rang baxt keltiruvchi belgi sifatida ko'p ishlatiladi. Kulolchilik O'zbekiston me'morchiligida ham keng qo'llanilgan. Madrasa, machit, karvonsaroy, hammomlarning peshtoqlarida xona ichlaridagi devor bezaklarida kulolchilik san'atining namunalarini o'z aksini topgan. Hozirgi kunlarda ham kulolchilik jamoat, turar-joy binolarini bezatishda keng qo'llanilmoqda.

Respublikamizda hozirgi kunda bir qator usta kulollarni birlashtirgan bir qator kulolchilik ustaxonalari bo'lib, ular xalqimiz talablariga va didiga mos amaliy san'at buyumlari yaratmoqdalar. O'zbekiston

kulolchilik san'atini rivojlantirishda kulollardan U. Jo'raqulov, M. Raximov, U. Usmonov, I. Nazrullaev va boshqa qator ustalar o'zlarining salmoqli ulushlarini qo'shmoqdalar. Kulolchilik boshqa xalqlar orasida ham keng rivojlangan. O'tgan asrlarda kulolchilik Moskva gubernyasining Gjel shaharchasida keng shuhrat qozondi. Gjel, kulolchilik korxonasida o'tmishda ganch, loydan kichik-kichik kompozitsiyalar yaratilib, ularning syujetiga portretlar, turmushda uchraydigan har xil voqealar, hayvonlarni tasvirlovchi o'yinchoqlar asos qilib olinar edi. O'tgan yillarda kulolchilik arteli tashkil qilinib, unda Gjel ustalari ota-bobolarining san'atlarini davom ettirib mavzuli asarlar va o'yinchoqlarning yangi namunalari yaratmoqdalar. Gjel ustalari ishlab chiqarayotgan chinni buyumlar o'simliksimon va geometrik shakl bezaklarining boyligi bilan ajralib turadi.

O'rta Osiyo xalqlari qadimdan o'zlarining zardo'zlik san'atlari bilan fahrlanadilar. Zardo'zlik uchun asosiy material zar iplar, baxmal kabilardir. Ustalar zar tikishning ikki turini qo'llashadi. Birinchi fonni zar bilan tikib to'ldirish va ikkinchisi naqshlarni zar bilan tikib to'ldirish. Chevarlar ornamental va syujetli kompozitsiyalarda ko'pincha o'simliklarni tasviriyadi, gullar, barglar, bodom to'plari, paxta shular jumlasidandir. Keyingi vaqtlarda zargarlik buyumlarida jonli narsalar tasvirlanadigan bo'ldi.

Qadimdan zardo'zlik Buxoro va Samarqand shaharlarida keng rivojlangan. O'tgan yillar davrida zardo'z ustalariga sharoit yaxshilanishi natijasida ularning ishlari ijodiy yo'nalish oldi. Natijada har xil sovg'a va ommaviy zardo'zlik buyumlari yaratila boshlandi. Hozirgi vaqtda zardo'zlik buyumlari Buxorodagi zardo'zlik maxsus fabrikasida ko'plab ishlab chiqilmoqda.

Me'morlik san'ati

Inson hayoti bilan uzviy bog'liq bo'lgan san'at me'morlik san'atidir. Bu san'at ham san'atning boshqa turlari singari o'zida inson aqliy faoliyati, tabiatiga bo'lgan munosabatlarini aks ettiradi, ijtimoiy tuzum harakterini ochib beradi, jamiyat ideologiyasini o'zida ifoda qiladi. Bu san'at inson bilan birga paydo bo'ldi. U o'zini dastlab yog'in-sochindan, sovuq-issiqdan himoya qilish, tunlari xotirjam yotish uchun joylar qurdi. Bu joylar tosh, yog'och, loylardan qurildi, tabiiy g'orlar turar-joy manzillariga aylantirildi. Vaqt o'tishi, inson ongining taraqqiy etishi bilan uylar, saroy va ibodatxonalar vujudga keldi. Istehkom, qal'a, shaharlar, ko'prik va keng yo'llar qurildi. Zavod-fabrikalar, yirik kosmodromlar—bular ham davr taqozosi bilan maydonga kelgan me'morlik san'atining turlaridir. Me'morlik san'ati ham san'atning boshqa turlari singari inson psixologiyasiga ta'sir etadi, uning kayfiyatini belgilaydi, ish qobiliyatiga, dunyoqarashiga, fikrlashiga ta'sir etadi. SHu boisdan bu san'at ham juda qadimdan sinfiy harakterga ega bo'lib, ijtimoiy to'zum harakterini o'zida ifodalab kelgan. Bu holni bizgacha saqlanib kelgan turli davrlarga mansub bo'lgan me'morlik yodgorliklarini taqqoslab bilish mumkin.

Me'morlik san'atida geometrik shakl va xajmlar asosiy ifoda va tasvir vositasi hisoblanadi. SHularning turli xildagi nisbat va joylanishlari, o'zaro kombinasiyalari ma'lum me'morlik kompozitsiyasini tashkil etadi. Bu o'rinda Buxorodagi mashhur Ismoil Somoniy maqbarasini olib ko'raylik. Bu bino asosan to'rt yoqli prizma va yarimshar-gumbazdan tashkil topgan. Ular hamkorlikda yagona me'morlik kompozitsiyasini tashkil etadi. Bu geometrik shakllar o'z navbatida dekorativ bezaklar hisobiga boyitilgan. Maqbara devoridagi oq - qora soyalar esa uning badiiy qiymatini yanada

oshirgan; Bu yodgorlikda o'rinli topilgan nisbatlar, dekorativ elementlarning o'z o'rniga tushganligi uni tugal badiiy asar darajasiga ko'targan.

Me'morlik san'ati bir necha turlarga bo'linadi. Bular uy-joy qurish san'ati, shahar qurish san'ati, sanoat va suv inshootlari qurish san'ati hamda jamoat va ma'muriy binolar ko'rish san'atidir. Bular ham o'z o'rnida yana qator turlarga ajraladi. Bu turlarning har biri o'ziga hos funksiya va harakterga ega bo'lib, ular binolarning loyihasi , tashqi va ichki ko'rinishi, badiiy bezatilishi bilan ajralib turadi. Har bir me'morlik yodgorligining qiymati va go'zalligi shu yodgorlikning o'z maqsadiga, vazifasiga to'liq javob berishidadir. Masalan, teatr binosining tashqi ko'rinishi, badiiy bezaklari, maktab yoki fabrika binosining tashqi ko'rinishi, badiiy bezatilishidan butunlay farq qilishi o'z -o'zidan ma'lum. SHuning uchun ham qurilgan binoning funksiyasi va harakteri uning tashqi va ichki bezatilishida, ko'rinishida ifoda etiladi va bir-biridan ajralib turadi. Me'morchilikdagi bu talablarni hisobga olmaslik uning kishi asabiga tegish, charchatish hollarini keltirib chiqarishi mumkin.

II.BOB. JAHON SAN'ATI TARIXIDAN MA'LUMOTLAR

II.I. QADIMGI DUNYO SAN'ATI

Qadimgi dunyo san'ati deyilganda ko'p hollarda ibtidoiy jamoa to'zumidan to'quldorlik to'zumining inqirozga yuz tutishigacha bo'lgan davr san'ati tushuniladi. SHu davrda xashamatli me'morlik binolari, nafis dekorativ-amaliy san'at buyumlari, chuqur mazmunli tasviriy san'at asarlari maydonga keldi.

Qadimgi dunyo tarixida bir qator muhim madaniyat o'choqlari bo'lganki, bularning mavjudligi keyinchalik er yuzida san'at va

madaniyatning ravnaqiga, kuchli ta'sir ko'rsatgan. SHunday madaniyat o'choqlari ichida ikki daryo oralig'i (Mesopotamiya), Misr, O'rta er havzasidagi davlatlar ayniqsa Gresiya, Rim davlatlarining roli benixoyadir. Misrda 5000 yil burun ilk sinfiy jamiyat—quldorlik davlati paydo bo'ldi. Misrning tabiiy sharoiti insonni juda erta hayotga, hayot uchun kurashishga da'vat etdi. Bu hol o'z navbatida uning ongining o'sishiga, tasavvurining kengayishiga olib keldi, aql taraqqiyotini tezlatdi. Medisina, astranomiya, matematika rivojlandi. San'at sohasida katta yutuqlar qo'lga kiritildi. Qadimgi Misrda yaratilgan haykaltaroshlik, rassomchilik, amaliy-dekorativ san'ati va me'morchilik yodgorliklari xano'zgacha o'zining badiiy qiymatini yo'qotgani yo'q. Tasviriy san'atda shartli belgilardan foydalanish Misr san'atida juda erta boshlandi va uning harakterli tomonini tashkil etdi. Misrliklarning bunday badiiy fikrlashlarini ular yaratgan sfinkslarda ham ko'rish mumkin. Odam boshli, sher (arslon) tanali haykallar orqali inson kabi aqlli, arslon kabi kuchli zotlar timsolini yaratganlar. SHu obrazlar orqali fir'avnlarni kuchli va donishmand siymo darajasiga ko'tarishga, ilohiylashtirishga harakat qilganlar. SHu bilan Misr san'atida realistik san'at oqimining mavjudligini ham inkor etib bo'lmaydi. Bu hol ayniqsa oddiy xalq hayotiga bag'ishlangan tasvirlarda ko'proq uchraydi. Oddiy turmush voqealari jonli, real va ba'zan engil yumor bilan ishlangan tasvirlar kishida hamon estetik zavq va engil kulgi uyg'otadi. Turli qushlar, hayvonlar (yovvoyi mushuk, maymun, qo'ng'iz va xokazolar) tasviri realligi va ta'sirchan ishlanganligi bilan kishi xotirasida yaxshi saqlanadi.

Misr san'atida mavjud bo'lgan bu realizm oqimi ayniqsa Fir'avn Exnaten (Amen Xoap IV) davrida yuksak kamolotga erishdi. SHu davrda yaratilgan nodir haykaltaroshlik namunalaridan biri bo'lgan

Nefertiti haykali hozirgi kunda ham go'zallik ramzi tarzida kishiga quvonch baxsh etadi. Bu haykal o'zining ishlanish mahorati, o'rinni topilgan material (sarg'ish qumtosh) obrazning yanada latofatli va ko'rkam bo'lishiga xizmat qiladi. Ochik chehra, tabassumga shaylanib turgan lablar, katta ochilgan ko'z, qirra burun bularning hammasi ayollarga hos nafis va nazokatli hislatlarni ochishga yordam beradi. Misr san'atida me'morchilik etakchi o'rinni egallab kelgan, san'atning boshqa turlari esa shu san'at bilan bog'lik holda rivojlangan. Misr me'morchiligining namunalaridan biri - bu mastaba va piramida ehromlardir. SHularning ichidagi eng yirik fir'avn ehromi bu Giza yaqinidagi Xeops piramidasidir. Bu piramidaning balandligi 146,6 m, asosining o'zunligi 233 m. U hozirgi kunda ham yaxshi saqlanib qolgan. Tarixchi Gerodotning gapiga qaraganda, bu piramida 30 yil mobaynida qurilgan. Uni qurish uchun 100 000 qul haydab olib kelingan va ular chet eldan keltirilgan qullar hisobiga to'ldirilib borilgan. Piramida og'irligi 2-3 tonnali oxaktoshdan qurilgan bo'lib, uni qurish uchun 2 300 000 oxaktosh bo'lagi ishlatilgan. Bu piramidalarning vazifasi faqat maqbara ustiga qo'yilgan yodgorlik toshi emas. Bular avvalo fir'avnlarni ulug'lash, ularni iloxiyashtirish va shu bilan fuqarolarda podsho xokimiyatining mustahkamligiga ishonch tug'dirish va ularni doim ko'rkam asoratida saqlash va itoatkor bo'lishini ta'minlash edi.

Misrda saroylar va ayniqsa ibodatxonalar qurilishiga alohida ahamiyat berilgan. Har bir qurilgan saroy va ibodatxonalarning ichki va tashqi tomoni tasviriy san'at asarlari bilan bezatilgan. SHunday muxtasham ibodatxonalar qurilishi ayniqsa yangi podsholik davrida (eramizdan avvalgi ikki minginchi yillar) keng taraqqiy etgan. Bu davrda yaratilgan Luksor va Karnak ibodatxonalarida g'oyat katta

ustunli zallar, ochiq ustunli hovlilari bo'lgan, uning kiraverishiga mustahkam minor (pilon)lar tiklangan, ro'parasiga esa sfinkslar galleyasi ishlangan. Ibodatxonaning devorlari devoriy surat, bo'rtma tasvir va ierogliflar bilan qoplangan.

Qadimgi dunyo san'ati taraqqiyotining keyingi bosqichi qadimgi Gresiya bilan bog'liqdir. Qadimgi Gresiyaning eng gullagan davri eramizdan avvalgi V - IV asrlarga to'g'ri keladi. Bu Gresiyaning klassika davri hisoblanadi. Bu davrda yaratilgan me'morlik, tasviriy va amaliy - dekorativ san'at yodgorliklari xano'zgacha o'zining qiymatini yo'qotgani yo'q. Klassika davrida Gresiyada bir qator ibodatxonalar, teatrlar, majlis zallari qurildi, shaharlarni planlashtirish paydo bo'ldi. Grek me'morligining yutuqlaridan biri — bu orderlar sistemasini yaratish edi. Bu sistemada binolarning ko'taruvchi va ko'tariluvchi qismlarining bir - biriga hamohangligi muvofiq kelishining qat'iy tartibi ishlab chiqildi. Grek me'morchiligida yaratilgan doriy, ioniy va korinf ordenlari keyinchalik jahon me'morchiligi rivojiga katta ta'sir qildi. Grek me'morchiligida paydo bo'lgan doriy orderi eramizdan avvalgi VII — VI asrlarga to'g'ri keladi.

Doriy uslubida qurilgan binolarning ko'rinishi sodda, salobatli va vazmin ko'rinadi. Ustunlari yo'g'on va baquvvat, tepa qismi, ya'ni kapiteli sodda va ko'proq trapesiya shaklida bo'ladi. Doriy ustunlari to'g'ridan-to'g'ri dolga o'rnatiladi. Ioni orderi eradan avvalgi V asrda paydo bo'lgan. Bu orderda ishlangan binolar ko'rinish jihatdan ixcham, nafis bo'ladi. Ustunlar esa birmuncha ingichka bo'lib, uning kapiteli ikki gajakli naqshlar—volyutalar bilan bezalgan.

Ioniy orderi polda emas, balki pol ustida o'rnatilgan tagkursdabazada bo'ladi. Korinf orderi eramizdan avvalgi IV asrda paydo bo'lgan. Bu order o'z ko'rinishi bilan birmuncha ioniy orderiga o'xshasa ham, lekin uning ustunlari o'zunroq baza va kapiteli badiiy ishlanishi jihatidan murakkab bo'lib, kapiteli akanf o'simligi yaproqlari bilan bezatilgan.

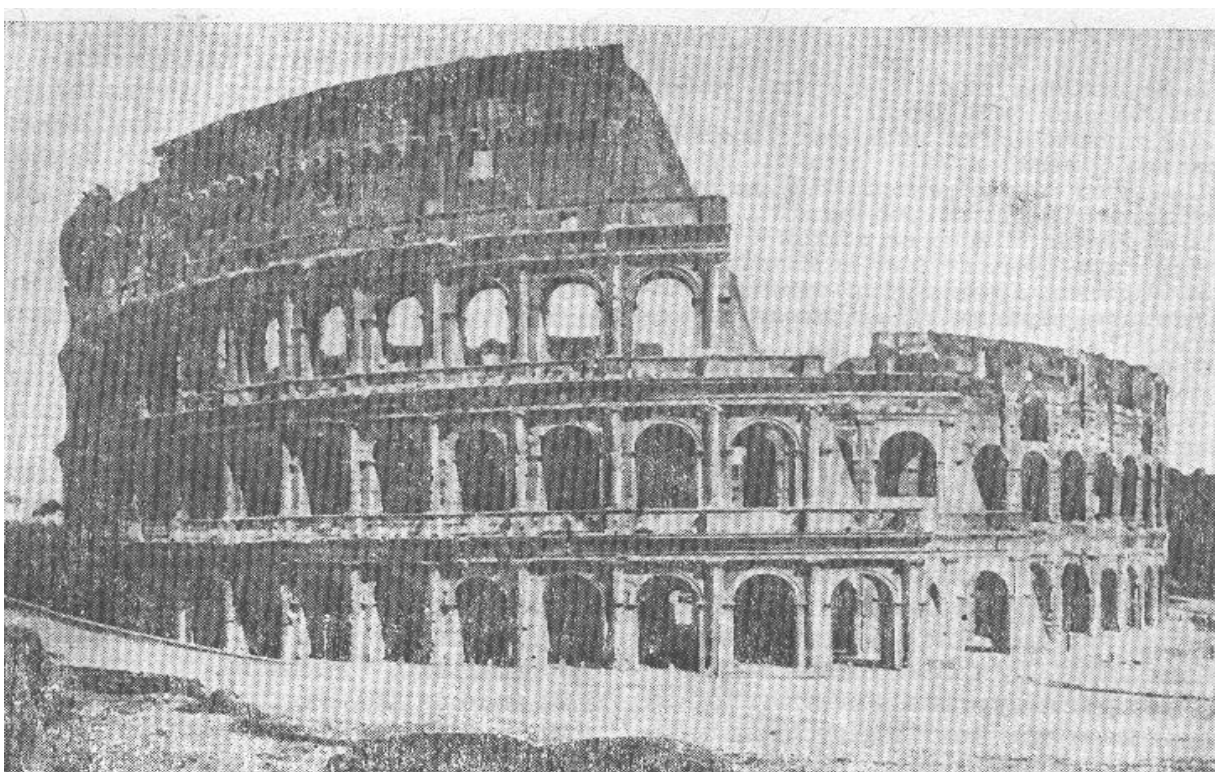
Grek me'morligining eng nodir yodgorligi Afina akropolida saqlanib qolgan Parfenon ibodatxonasidir. Bu ibodatxona jaxon me'morchiligining nodir durdonasi hisoblanadi. Doriy va ioniy orderlarida oq marmardan qurilgan, haykaltaroshlik asarlari bilan bezatilgan bu bino o'z nisbatlarining mutanosibligi, ustunlarining oxangdorligi, binoning yaxlit badiiy butunligi nison aql-zakovatining tabiat ustidan hukmdor ekanligini tarannum etadi, doim nur, kenglik va koinotga intilgan insonni kuylaydi. Qadimgi Gresiyada xaykaltaroshlik san'ati muhim o'rinni egalladi. Gresiya xaykaltaroshligi eramizdan avvalgi V asrda ayniqsa rivoj topdi. Bu davrda yashab

ijod etgan yirik xaykaltaroshlar Miron, Poliklet, Fidiy asarlarida grek ijtimoiy ideali o'zining badiiy ifodasini topdi. Jismoniy go'zal, ma'naviy barkamol, o'z grajdanlik burchini chuqur his qiladigan inson unga eng go'zal ideal bo'lib hizmat qildi.

Diskobol (disk otuvchi) klassika davrining mashxur xaykalidir. Uning avtori Miron. Bu xaykalda san'atkor harakatni, aniqrog'i tinchlikdan harakatga o'tishni ustalik bilan ko'rsata olgan. Kompozisiyaning tabiiy holda echilishi, yuz mimikasidagi xotirjam va o'z kuchiga ishonch asar mazmunini yanada chuqurlashtiradi. Grek xaykaltaroshligidagi yangi taraqqiyot bosqichi eramizdan avvalgi IV asrlarga to'g'ri keladi. Bu davrda insonning individual hislatlari, his-hayajonini ochib berishga, insonning jismoniy go'zalligini kuylashga intilish kuchayadi. Bu o'rinda shu asrda yashab ijod etgan Skopas, Lisipp hamda Praksitel' xaykallari harakterlidir. Skopas o'z asarlarida jismoniy ruhiy azoblarni tasviriyga harakat qilsa (masalan, yaralangan jangchi xaykali), Lisipp aksincha, jismoniy va irodasi kuchli kishilar tasvirini ishlashga e'tibor beradi (masalan, sher bilan olishayotgan Gerakl xaykali), Praksitel' esa insonning jismoniy go'zalligini kuylaydi (masalan, Knidli Afrodita haykali). Grek san'atida rang tasvir san'ati ham rivojlanganligi ma'lum. Lekin, bizning zamonamizgacha uning namunalari etib kelmagan. Biz bu san'at taraqqiyotini kulolchilik namunalarning yuzasiga ishlangan qizil va qora figurali tasvirlar, yozuv manbalari orqali tasavvur qilamiz. Kulolchilik buyumi namunalari, ularning yuzasiga ishlangan tasvirlar, shuningdek, bizga qadimgi grek dekorativ-amaliy san'ati haqida ham fikr yuritish imkoniyatini beradi. Antik davrning so'nggi madaniyat o'chog'i qadimgi Rimdir. Rim o'zining me'morlik san'ati, portret-haykal va

tarixiy bo'rtma tasvir yaratish san'ati borasida katta yutuqlarga erishdi.

Rimliklar qadimiy xalqlar san'atiga hurmat bilan qarab, uning ijobiy tomonlarini chuqur o'rgandilar. Ayniqsa, grek san'atining ta'siri kuchli bo'ldi. San'atkor bo'lishni istagan har bir rimlik greklar yaratgan haykaltaroshlik, rang tasvir asarlaridan nusxa ko'chirishni o'zining sharafli burchlari deb bildilar. SHuningdek, ular mustaqil ravishda tasviriy san'atda yangi kompozitsiyalar, me'morlikda yangi konstruksiyalar yaratishga muvaffaq bo'ldilar. Bu yutuqlar rimliklar tomonidan yaratilgan ma'muriy bino va hashamatli saroylarda, go'zal va ko'rkam ibodatxona, tomoshagohlarda, tosh to'shalgan keng ko'cha va osma cuv quvurlarida

(akveduklarda), zafar arki va ustunlarida yaqqol namoyon bo'ladi. Bular jahon ma'morchilik san'atiga qo'shilgan buyuk hissadir, 56

ming tomoshabinga mo'ljallangan Kolizey amfiteatri, antik dunyoning eng katta ibodatxonasi bo'lgan Panteon binosi, Troyan ustuni xano'zgacha o'zining qaytarilmas jozibasi va ulug'vorligi bilan kishi ko'ngliga g'ulg'ula solib keladi. Rimliklar xaykaltaroshlik san'ati borasida ham katta muvaffaqiyatga erishdilar. Ularning portret-baykal, konkret tarixiy shaxsga bag'ishlangan Baykal-monument va tarixiy voqealarni o'zida batafsil hikoya qilish kuchiga ega bo'lgan bo'rtma tasvir - rel'ef sohasidagi yutuqlari jahon haykaltaroshlik san'atini yanada boyitdi. «Gresiya bilan Rim qurib bergan poydevor bo'lmaganda - hozirgi Evropa ham bo'lmas edi», - degan edi F.Engel's. Bu so'zlar grek va Rim madaniyatining jahon madaniyati taraqqiyotiga qo'shgan hissasining naqadar yuksak ekanligidan dalolat beradi. Qadimgi Gresiya va Rim san'atining o'lmas hayotbaxsh kuchini ko'rsatadi.

II.II. O'RTA ASRLAR SAN'ATI

O'rta asr tarixi feodalizmning shakllanishi, rivojlanishi va inqirozga yuz tutishi yillarini o'z ichiga oladi. Bu formasiyaning davriy chegarasi turli mamlakatlarda (SHarq va sarb mamlakatlari ko'zda tutiladi) turlicha davom etdi. Jumladan, Evropadagi ko'pgina mamlakatlarda o'rta asr 476 yilgi Rim imperiyasining qulashidan to XVII asrning 40-yillarigacha, aniqrog'i, Evropadagi birinchi burjua revolyusiyasi-ingliz revolyusiyasigacha bo'lgan davrni, aksincha, SHarq mamlakatlari, jumladan, Xitoy, Xindiston va boshqa mamlakatlarda III asrdan boshlanib XIX asr boshlarigacha davom etgan davrni o'z ichiga oladi. SHu davrlarda mavjud bo'lgan san'at o'rta asr san'ati deyiladi. O'rta asr san'ati insoniyat san'ati

taraqqiyotining yangi bosqichi bo'ldi. U ko'proq omma hayotiga singib bordi. Xalq o'z navbatida san'atning rivojlanishiga o'z ta'sirini o'tkazdi. San'atda milliylik yaqqol sezila boshladi. Agar qadimgi dunyo tarixida, yirik madaniyat o'chog'lari Misr, Rim, Gresiya, Mesopotamiya bo'lgan bo'lsa, o'rta asrda esa bunday yirik madaniyat markazlarining soni ortdi. sarbiy Evropa, Vizantiya, Eron, O'rta Osiyo, Qadimgi Rusь, Xitoy, Hindiston shu davrdagi muhim madaniyat o'chog'i, jahon san'ati taraqqiyotining muhim zamini bo'ldi. O'rta asr san'ati ko'p hollarda din bilan bog'liq holda rivojlandi. Din ideologlari esa asosiy zakazchik bo'lib qoldilar. SHU boisdan san'atkorlar o'z-o'zidan din ideologiyasini targ'ib etuvchilarga aylandilar. Din ta'siri shu davrda san'atning shakli va mazmunida o'z ifodasini topdi. Buni xristian dini tarqalgan erlarda cherkovlar, islom dini mamlakatlarida masjidlar, buddizm mavjud bo'lgan joylarda Budda va uning hayoti bilan bog'liq bo'lgan ziyoratgohlar, ibodatxonalar paydo bo'lishi, ularning konstruktiv to'zilishi va harakterida ko'rish mumkin. Albatta, o'rta asr san'atida faqat din ideologiyasidan boshqa g'oya yo'q deyish noto'g'ri bo'lardi. Hayot go'zalligini tarannum etuvchi, tabiat latofatini aks ettiruvchi asarlar yo'q emasdi. Hayot fantaziyasi bilan yaratilgan ertak va dostonlarda, tasvir va haykallarda ularning olijanoblik, insoniylik, ma'naviy poklik, tabiat go'zalligiga muhabbat tuyg'ulari, o'y-xayollar, orzu-istaklari o'z ifodasini topdi. O'rta asr san'atida me'morlik san'ati etakchi o'rinni egalladi. San'atning qolgan turlari esa (rang tasvir, haykaltaroshlik) u bilan bog'liq holda rivoj topdi.

O'rta asr me'morlik san'atining juda ko'p nodir yodgorliklari bizgacha saqlanib qolgan. Bu yodgorliklarda, ayniqsa monumetal me'morlik san'ati o'rta asr, ijtimoiy - iqtisodiy va madaniy hayotini

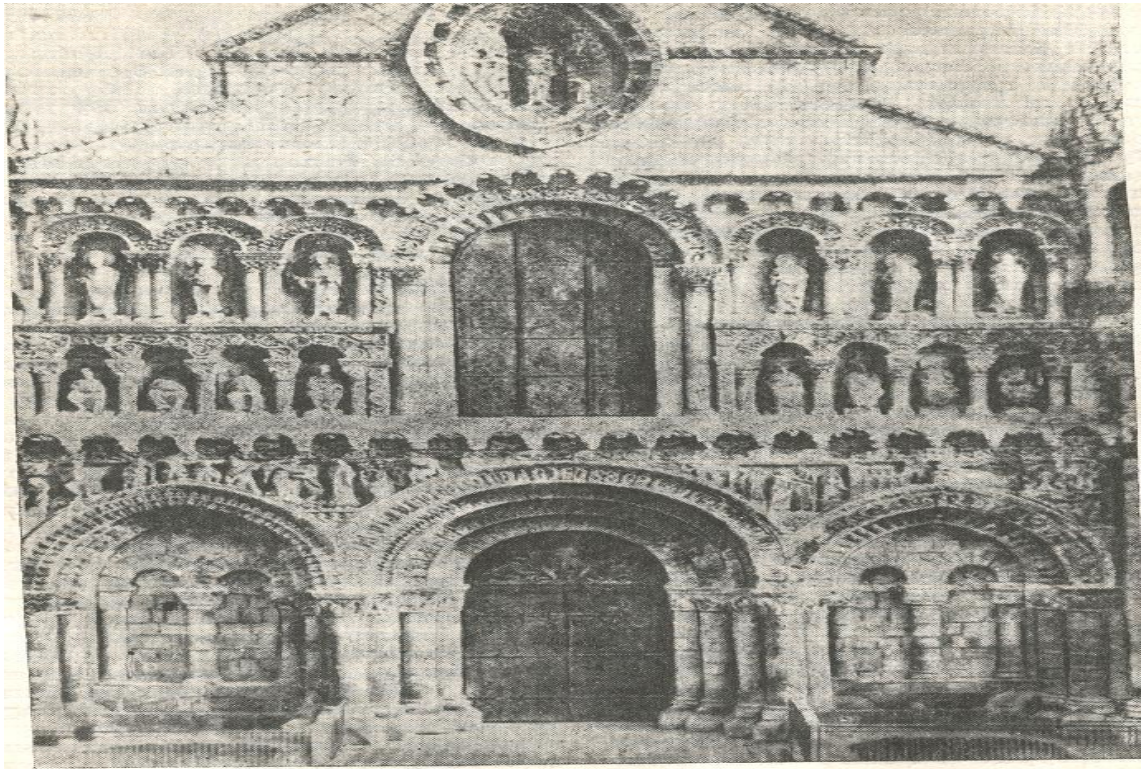
bilishda muhim o'rinni egallaydi. Ular davrning diniy falsafiy qarashlarini aks ettiribgina qolmay, balki shu bilan birga inson aql - zakovatining qudratini ko'rsatdi.

Bu davrda qurilgan Evropadagi ibodatxonalar, musulmon sharqidagi hashamatli machitlar o'rta asr tafakkurining mahsuli, insoniyat tarixining haykali sifatida hano'zgacha kishilar qalbini to'lqinlantiradi.) Buyuk inson aql - zakovati qudratiga ta'zim etishga da'vat etadi.

X—XII asrdagi Evropa san'ati odatda roman san'ati deb yuritiladi. «Roman» iborasi shartli bo'lib, latincha rimniki degan so'zdak olingan. Bu san'at namunalarini Fransiya, Germaniya, Italiya va g'arbiy Evropaning boshqa joylarida uchratish mumkin. Roman uslubidagi binolar o'zining vazminligi, bo'yini birmuncha past qilib ishlanganligi, devorlarning qalinligi, ishlatilgan ustunlarning yo'g'on va birmuncha dag'alligi, darvoza va ayniqsa derazalarining ensizligi bilan boshqa uslubda ishlangan binolardan ajralib turadi. Roman uslubida qurilgan ibodatxonalarning tashqi va ichki tomonlari (devorlari) tasviriy san'at asarlari bilan (haykaltaroshlik, rassomlik) bezatilgan. Roman ibodatxonalarining ichki tomonini (interyer) bezashda devoriy surat va vitrajlar keng qo'llanilgan. Buni Fransiyaning Puatyedagi NotrDam Grand ibodatxonasida ham ko'rish mumkin. Bu ibodatxona ko'rinish jihatidan birmuncha past, tosh devorlari qalin va salobatli qilib ishlangan. Uning kichik, tor darchalari bu devorlar qalinligini yanada bo'rttirib, vazminligini oshiradi. Bu ibodatxona uch nef (zal) dan iborat. O'rtadagi nef ikki yon tomondagi nefdan bir oz baland, u erdagi mavjud darchalar ichkariga nur tushishiga xizmat qiladi. Vino devorlari haykaltaroshlik asarlari, turli me'morchilik dekorativ elementlari bilan bezatilgan. Masalan, yarim kolonna, yarim aylana

shaklidagi ark va xokazolar. Bular binoning jiddiy ko'rinishiga latofat kiritadi.

Evropada feodalizmning gullagan (XII—XV asrlar) davridagi san'atni gotika san'ati deb yuritiladi. «Gotika» iborasi ham shartli olingan. Uning lug'aviy ma'nosi italyanacha so'zdan olingan bo'lib, «gotlarniki» degan mazmunni bildiradi (Gotlar german qabilalaridan biri). Bu ibora uyg'onish davrida kiritilgan bo'lib, san'atda got qabilalari san'ati ta'siri kuchliroq bo'lganligini bildiradi. Gotika san'ati bevosita roman san'ati an'alarini rivojlantirib, uni yangi bosqichga olib chiqdi. Gotika san'ati ham cherkov g'oyalarini shartli belgi va simbolik obrazlarda talqin etishga harakat qildi. SHu bilan birga bu san'at bag'rida yangi tendensiyalar - hayotiy tabiat shakllariga qiziqish, inson ruhiy olamini ochishga intilish kuchaya bordi. Gotika san'atining harakterli tomonlari me'morchilikda yaqqol namoyon bo'ladi. U roman me'morchiligidan o'zining ko'rkamligi va engilligi bilan ajralib turadi. Gotika me'morchiligida hamma dekorativ elementlar ochiqlikka, falakka intilayotgandek qilib ishlangan bo'lib, bu davr kishilarining ozodlikka, yorug'likka, hayotga intilishlarini belgilaydi.

Me'morchilik binosidagi shu g'oyalar arklarda ham ko'zga tashlanadi. Ibodatxonalarning kiraverishida atirgulga o'xshash qilib ishlangan vitrajlar binoga alohida go'zallik baxsh etadi. Gotika binolarining devorlariga, peshtoqlariga ishlangan tasvirlarda realistik tendensiyalar kuchayadi. Gotika uslubida qurilgan binolar baland bo'lib, uning ichki qismidagi nafis ustun binoning jozibasiga yana joziba qo'shadi. Keng va baland rangdor zinali darvozalar, ulug'vor eshiklar binoni shohona qilib ko'rsatadi. Gotika me'morligi namunalari hozirgi kunda ham Fransiya, Germaniya, Angliya, Polsha, CHexiyada o'zining qaytarilmas go'zalligi bilan kishini hayol dunyosiga boshlaydi. O'rta asr me'morligi san'ati to'g'risida gapirilganda Vizantiya me'morligi san'atini (uning nodir yodgorligidan biri Konstantinopoldagi avliyo Sofiya ibodatxonasi), Buddizm me'morlik san'atini (Xitoy, Hindiston, Indoneziya, Yaponiya va boshqa mamlakatlarda keng tarqalgan) eslamay bo'lmaydi. Bular ham o'zining qaytarilmas jozibasi, g'oyaviy mazmuni bilan

kishiga ma'naviy qoniqish baxsh etadi, insoniyat tafakkuri to'g'risida tasavvurga ega bo'lishga yordam beradi.

O'rta asr me'morlik san'atida islom me'morligi ham (YAqin SHarq, Old Osiyo, O'rta Osiyoda tarqalgan me'morlik uslubi) jahon me'morlik san'atida muhim ahamiyat kasb etdi. Islom me'morligida ko'rilgan masjid, madrasa, maqbara, turli minoralar, bezaklar, naqshlar, suls va kufiy uslubida yozilgan yozuvlar hamda rang-barang sirkor parchalar bilan bezatilib, ular qiyofasining serhasham va nazokatini oshirgan. Binolardagi gumbaz va minoralar esa uning yanada dabdabali bo'lishiga xizmat qilgan. Samarqanddagi Bibi-Xonim va SHoxi Zinda ansambli, Ispaniyadagi Alʼgambra masjidi, Hindiston, Afg'oniston, arab mamlakatlaridagi qator yodgorliklar islom me'morligi san'atining nodir yodgorliklari hisoblanadi.

O'rta asrda dekorativ - amaliy san'at ayniqsa kamol topdi. Noma'lum xalq ustalari yaratgan rang-barang buyumlar xano'zgacha o'zining nafosat bilan tanlangan ranglar tovlanishi-yu, chiziqlar jozibasi, ishlatilgan material imkoniyatlarining emosional ta'sir kuchidan o'rinli va moxirona foydalanilgani bilan kishi diqqatini o'ziga tortadi. O'rta asrlarda tasviriy san'atda ham jiddiy o'zgarishlar sodir bo'ldi. Bu davrga kelib uning tur va janrlari kengaydi. Inson ruhiy olamini ochib berishga intilish ko'pgina san'atkorlarni o'ziga tortib, ifoda vositalarining ham yangilanishiga, yanada ta'sirchan bo'lishiga olib keldi. San'atkorlar san'at orqali katta fikrlarni bayon etishga intilib turli xildagi ramziy obrazlarga murojaat qildilar, allegoriyalardan foydalandilar.

O'rta asr san'atining harakterli tomonlaridan biri turli xildagi shartli belgi va obrazlarga murojaat qilishdi. Qadimgi dunyo san'atidan ilgarilab ketdi. O'rta asr rassomi (xaykaltaroshi ham) tasvir ishlaganda uni real

voqelikka o'xshatishni emas, balki shu tasvir orqali biron-bir fikrni ilgari surishga harakat qildi.

II.III. UYG'ONISH DAVRI SAN'ATI

XIII asr oxiri va XIV asr boshlaridan e'tiboran din o'z kuchi va obro'sini yuqota bordi. Odamlar real dunyoga qiziqqa boshladilar. Bu qiziqish yangi-yangi kashfiyotlar, yangi qit'alarning ochilishiga, olib keldi. Fan, adabiyot, san'at misli ko'rilmagan darajada rivojlandi. «Bu—insoniyat shu davrgacha o'z boshidan kechirgan hamma o'zgarishlar ichida eng buyuk progressiv o'zgarish edi, bu shunday davr ediki, bu davr ulug' siymolarga muhtoj edi va bu davr o'z tafakkur kuchi, extiros va harakateri jihatidan, mukammallik va olimlik jihatidan juda ulug' siymolarni etishtirib berdi». Bu uyg'onish davri edi. Bu davrda ayniqsa tasviriy san'at jadal rivojlandi, etakchi san'at turlaridan biriga aylandi. Uyg'onish (renessans—franso'zcha) termini XVI asrda paydo bo'lib, uni birinchi bor italiyalik rassom va tarixchi J.Vazari ishlatgan edi. Keyinchalik bu ibora Evropa mamlakatlarining XV—XVI asr san'atini belgilash uchun qo'llanila boshlandi. Hozirgi kunda esa bu ibora keng ma'noda umuman XV—XVI asrlar san'atini ta'riflash uchun ham ishlatiladi. Masalan, O'rta Osiyo renessansi deb XV—XVI asr san'ati tushuniladi. Insonning aql zakovatiga, uning imkoniyatlarining cheksizligiga, ma'rifatning kelajakda tantana qilishiga ishonish uyg'onish davri ideologiyasining harakterli tomoniga aylandi. Hayot birdan-bir real hodisadir, deb tan olindi. Bu hol o'z navbatida san'atda realizmning yangi pog'onaga ko'tarilishiga, tasviriy san'atda faqat mavzu kengayishi, yangi tasviriy san'at tur va

janrlari dastgoh rangtasvir, gravyura, portret, manzara paydo bo'lishigagina emas, balki tasvir va ifoda vositalarining ham yangilanishiga olib keldi. San'atkorlar voqelikni real tasviriyning qonun-qoidalarini izlay boshladilar. Perspektiva, rangshunoslik, yorug'-soya nazariyasi, anatomiya borasida katta yutuqlar qo'lga kiritildi. Uyg'onish davrining o'ziga hos tomonlari protorenessans davrida dastlab Italiya rangtasvirida o'zini namoyon qildi. Ijodkorlar diniy mavzuda ishlangan devoriy suratlarda realistik mazmunni ilgari sura boshladilar, insonlar orasidagi munosabatlar, muhabbat, olijanoblikni, razillik, xudbinlikka qarshi qo'ya boshladilar, voqelikning real tasvirini yaratishga harakat qila boshladilar. Ularning asarlarida uyg'onish davri realizmning o'ziga hos tomoni-hayotiy problemalarni ko'pincha diniy niqob ostida, diniy mifologik obrazlar orqali berish hollarini uchratamiz.

Uyg'onish davri san'atkorlari ijodida insonlar hayoti, inson baxt-saodat yaratuvchisi va ozodlik uchun kurashchi ekanligi asosiy mavzu bo'lib qoldi. Insonni o'z asarlarida shunday ko'ylagan san'atkorlardan biri, ilk uyg'onish davrining yirik vakili Donatello bo'ldi. Uning «David» deb nomlangan haykali uyg'onish davrida birinchi marta kiyimsiz holda tasvirlangan baykal bo'ldi. «Otdagi Gattamelatta» xaykali esa jamoatchilikka manzur bo'lgan insonni ulug'lash yo'lidagi birinchi otliq xaykal edi.

Insonni kuylash, uning qahramonligi, aql - zakovatini ulug'lash uyg'onish davrida portret san'atining qaytadan tug'ilishiga olib keldi. Portret san'atida ifodalanadigan insondagi nozik xis - tuyg'ular o'zining butun borlig'i bilan uyg'onish davrining buyuk san'atkorlari Leonardo da Vinchi, Rafail Santi, Mikelanjelo, Tisian ijodida o'z ifodasini topdi. Ona, onalik mehri ulug'landi. Bu o'rinda Leonardo da

Vinchining «Benua madonnasi» va mashhur Mona Liza (Jakonda) portretini (78- rasm), Rafael Santining Sikstin Madonnasi», Mikelanjeloning xaykallari va devoriy suratlarini, Tisianning inson jismoniy go'zalligini tarannum etuvchi polotnolarini eslamay o'tish mumkin emas. Bu polotno, devoriy surat va xaykallarda uyg'onish davri kishilarining ideali o'zining to'liq obrazli talqinini topdi.

Uyg'onish davrida me'morlik va dekorativ - amaliy san'at borasida ham katta yutuqlarga erishildi. Bu davrda yaratilgan asarlarda shakl va mazmun birligi, san'atkorlarning har bir narsani yaratishda unga aql bilan yondashish, har bir qo'yilgan chiziq va shaklning maqsadga muvofiq bo'lishiga harakat qilishi ko'zga tashlanib turadi. Bu yutuqlar, ayniqsa me'morlik san'atida ko'zga yaqqol tashlanadi. Bu davrda yaratilgan ulkan gumbazli baland binolar, davr kishilarining aql - zakovati, estetik ideali hamda g'oyaviy prinsiplarini aniq ochib beradi. Bu uyg'onish davrining yirik me'morlari Filippo Brunelleski, Leon Battista Albberti ijodida o'z ifodasini topdi. Jumladan, Brunelleski birinchi bo'lib katta gumbazli bino qurish problemasini hal qildi. U Florensiyadagi ko'pgina cherkov va saroylarning avtoridir. Ayniqsa uning Florensiyadagi Santa Mariya delb Fiore sobori mashxurdir. Bu sobor keyinchalik uyg'onish davri me'morligi, umuman Evropa me'morligi san'atining rivojlanishida muxim ahamiyat kasb etdi.

Albberti ham uyg'onish davri me'morlik san'atining taraqqiyotiga hissa qo'shgan san'atkordir. U me'morlik to'g'risida o'n kitob» deb nomlangan kitobida antik yodgorliklarni o'rganish asosida o'zining me'morlik san'ati haqidagi ilmiy-nazariy asarini qoldirdi. Rassomlik to'g'risida» gi kitobida antik rassomlar merosiga tayanib, rassomlik san'ati nazariyasini bayon qildi.

II.IV. CHET EL SAN'ATI

XVIII asrning oxiri XIX asrning boshlarida ijtimoiy hayotda sodir bo'lgan o'zgarishlar san'atda g'oyaviy-badiiy mazmunning o'zgarishiga olib keldi. Ba'zi demokrat rassomlar ijodida proletariatning revolyusiyasi bilan bog'liq asarlar paydo bo'la boshladi, san'at asarlarining tarbiyaviy imkoniyatiga aloxida e'tibor berila boshlandi. Tanqidiy realizm rivojlandi. Rassomlar o'z asarlari bilan idealistik san'atga qarshi chiqib, aristokratiya parokandaliklarini tanqid qila boshladilar. Bu o'rinda angliyalik rassom U.Xogartning satirik kartina va gravyuralarini, germaniyalik rassom D.Xodoveskiyning hayotiy qalam suratlarini eslab o'tish mumkin.

XVIII asrning oxirgi choragida Evropa tasviriy san'atidagi asosiy oqim klassisizm oqimi bo'lib qoldi. Bu oqim o'zining to'liq mohiyatini ayniqsa, Fransiya san'atida namoyon qildi. Bu erda u revolyusion mazmun bilan sug'orilib, o'zida burjuaziya revolyusiyasi g'oyalarini targ'ib etdi. Bu revolyusion klassisizmning yirik vakili va yo'l boshchisi Jak Lui David ijodida yaqqol namoyon bo'ldi. Uning «Gorasiyolar qasami» (1784 y. Luvr) revolyusion klassisizm oqimining harakterli namunasi.

Bu kartinaning syujeti Rim respublikasi tarixidan olingan bo'lib, asarda otaning o'z o'g'illarini dushmanlariga qarshi jangga borishga da'vat etib, ularga qilich tutqazayotgan vaqti tasvirlanadi. Rassom bu asarida grajdanlik burchini har qanday shaxsiy manfaatdan ustun qo'yadi. YUksak ideallar uchun har qanday qiyinchiliklarni engishga, kerak bo'lganda qurbon bo'lishdan ham qo'rqmaslikka da'vat etadi. David ijodining eng cho'qqisi «Maratning o'limi» (1793, Bryussel, Nafis san'at mo'zeyi) nomli asarida namoyon bo'ldi. Bu asar XVIII asr Evropa tasviriy san'atining eng nodir asari hisoblanib,

unda fransuz revolyusiyasining doxisi Maratning o'ldirilishi tasvirlanadi va bu orqali David konkret voqea asosida yuksak badiiy obraz yaratadi. «Maratning o'limi revolyusiya qurbonlari uchun yaratilgan asar sifatida, ommani revolyusion ruxda tarbiyalashga xizmat qildi, ularni kurashga chorladi. David revolyusiya yillarida portret janriga ham murojaat qiladi. Revolyusiya qatnashchilarining, shuningdek, oddiy kishilarning portretlarini yaratadi. Ularning bo'ysunmas harakteri, psixologik holatini ochib beradi. Bu o'rinda uning «Ko'kchi ayol (1795, Lion) portreti diqqatga sazovordir.

Evropa san'atida XVIII asrning oxirida vujudga kelgan yana bir yirik oqimlardan biri romantizm bo'ldi. Bu oqimning eng gullagan davri 1820- 1830 yillarga to'g'ri keladi. Bu davrda romantizm oqimining vakillari o'zlarining harakterli asarlarini yaratdilar. Romantizm vakillari san'atni his-tuyg'uga, voqelikni dinamik harakat vaqtida tasviriyga, yorqin ranglar gammasiga alohida e'tibor berdilar. Ular klassisizm vakillariga nisbatan real voqelikka ko'proq e'tibor bera boshladilar. Romantizm oqimining o'ziga hos tomonlari shu oqimning yirik vakili va asoschilaridan biri T. Jeriko ijodida o'z ifodasini topdi. Uning «Medo'za soli» kartinasida bo'lib o'tgan voqea «Medo'za» kemasining Atlantik okeanida falokatga uchrashi tasvirlanadi. Ochiq okeanda «Medo'za» kemasi suv osti qoyasiga urilib parchalanib ketadi. Kemada qutqarish uchun hech qanday vositalar yo'q edi. SHu boisdan kema a'zolari kema qoldiqlaridan sol yasab olishadi va uning ustiga 149 kishi chiqib oladi. Sol ochiq okeanda 14 kun kezadi va shulardan faqat 15 odam sog' qoladi. Tasodifan o'tib ketayotgan kema odamlari tomonidan bu qolgan odamlar qutqarilib qolinadi. Bu asarda rassom ana shu voqeani soldagi odamlarni o'zoqda so'zib borayotgan kemani ko'rib undan

yordam so'rayotgan vaqtini ko'rsatgan. Romantizm oqimining yana bir yirik vakili E. Delakruadir. Uning «Barrikadalardagi ozodlik» (1831, Luvr) polotnosi ham bevosita konkret voqeani aks ettirishga qaratilgan (80- rasm). Bu asar 1830 yil iyul oyidagi revolyusiya ta'sirida yaratilgan bo'lib, rassom san'at tarixida birinchi bo'lib tarixiy voqeani aks ettirdi, revolyusiyada qatnashgan xalq obrazina yaratdi. Rassom bu asarda bo'layotgan jangning shiddatini, qizg'inligini, bu revolyusiyada xalqning hamma tabaqasi qatnashganini, bu xalq revolyusiyasi ekanini ishonarli ko'rsata oldi. Qo'lida bayroq ushlagan ayol obrazi ozodlik ramzi sifatida tasvirlandi. Qolganlar esa unga intilgan. Ularni ozodlik olga boshlamoqda.

XVIII asrning oxirlaridan boshlab Evropa san'atida realistik oqim asosiy oqimlardan biriga aylanib bordi. Voqelikka murojaat qilish, hayotda sodir bo'layotgan voqea va hodisalarning mohiyatini ro'y-rost ko'rsatish ko'pchilik san'atkorlar diqqatini o'ziga jalb eta boshladi. Bu prinsip ispan rassomi F. Goyya ijodida alohida o'rinni egallaydi. Uning polotnolari va satirik ofortlarida ispan hayotida sodir bo'lgan voqealar o'zining to'liq badiiy ifodasini topdi. Uning «2 maydan 3 mayga o'tar kechasidagi qotillik» (1808, Prado) asari XIX asr xalqlarining ozodlik va mustaqillik uchun olib borgan kurashini aks ettiruvchi buyuk asarlardan biridir. Asarda qo'zg'olon ko'targanlarni tundagi otish nayti tasvirlanadi (81- rasm). Kompozisiya quolsiz omma va qurollangan jallodlarni qarama-qarshi qo'yish prinsipida to'zilgan. Asar markazida oq ko'ylakli qo'zg'olonchi tasvirlangan bo'lib, u orqali rassom bo'ysunmas ispan xalqi timsolini gavdalantiradi. Goyya o'zining mashhur ofortlar turkumida Ispaniyadagi monarxiya to'zumini, ma'naviy qashshoq ruxoniylarni, bag'ritosh inkvizasiyani qattiq qoralaydi. XIX asrdan boshlab g'arbiy

Evropa san'atida realistik oqim asosiy o'rinni egallab oldi. Buning boisi bor edi, albatta. Ko'pgina ijodkorlar ijtimoiy hayotda bo'layotgan revolyusion harakatlarda qatnashib, shu voqealarni o'z asarlarida tasvirlab, shu bilan birga ularni ham shu mamlakatning aktiv grajdani ekanini chuqurroq his eta boshladilar, ular o'z xalqlarining orzu-istaklari, intilishlari bilan yashay boshladilar.

XIX asrdan boshlab manzarachi rassomlar ko'zga ko'rinarli yutuqlarni qo'lga kirita boshlaydi. Ular jonajon o'lkalari manzarasini chizish orqali kishilarda o'z yurtiga muhabbat uyg'otish, ularda vatanparvarlik tuyg'ularini oshirishga harakat qildilar. Manzara janriga bo'lgan bunday munosabat angliyalik rassom J.Konstebly va fransiyalik barbizon maktabining yirik vakillari T. Russo, SH. Dobiny va boshqalar ijodida yaqqol ko'zga tashlanadi. Ular erta bahorgi maysazorlarni, suv, xavo, nur go'zalligini kuylaydilar. Jamiyatning ilg'or ijodkorlari shu mavjud hayotda sodir bo'layotgan voqealarni tasviriy bilan chegaralanmasdan shu bilan birga shu voqelikni ideal taraqqiyot yo'liga burish, dunyoni go'zallik qonunlari asosida qayta qurish ishtiyoqi bilan yondoshadilar. O'z asarlarini shu maqsadga bo'ysundirishga harakat qiladilar. Bu davr san'atkorlarining asarlari ko'proq tanqidiy harakterga ega bo'lib, sosial tengsizlik, og'ir mehnat va boshqa jamiyat illatlarini ro'yi-rost ko'rsatishga intilish bilan harakterlanadi. Buni ko'rsatishda ayniqsa mehnat mavzusi ko'pchilik ijodkorlar diqqatini o'ziga jalb qiladi. Dehqon, hunarmand va ishchilar hayoti, mehnati ko'pgina san'atkorlar asarlarining bosh mavzusi bo'lib qoldi. SHunday mavzuda ijod qilgan san'atkorlardan biri O.Domedir. U o'z asarlarida bo'layotgan voqealarni tasvirlar ekan, u shu voqealarga o'z munosabatini bildiradi, insonlar orasidagi

samimiy muhabbatni kuylaydi, burjua illatlarini, ikkiyuzlamachilikni tanqid qiladi, hayotiy voqealarga befarqlikni qoralaydi.

O. Domьening ana shunday temalarga bag'ishlangan asarlaridan biri qonun chiqaruvchilar uyasi (1834) asaridir. Bu asarda rassom deputatlarni palata majlisi vaqtida tasvirlaydi, har bir obrazning individual harakterini ochib berishga harakat qiladi. Lekin shu bilan birga bu obrazlarning hammasida umumiy o'xshashlik—atrofqa befarqlik, ma'naviy pastlik, aqliy notavonlik yaqqol seziladi. Davlat arbobi degan oliy nomga bularning hech qanday daxli yo'qligini ko'rsatadi.

Domьening ta'sirchan asarlaridan biri «Transonen ko'chasi» (1834) polotnosidir. Bu asarda ishchi kvartallaridagi qo'zg'olonchilarning qirg'in qilinishi juda ta'sirchan qilib ko'rsatilgan. Polda o'lib yotgan ishchi, uning tagida ezilib o'lib qolgan go'dak, qariyani tasviriy orqali fojining nihoyatda og'ir ekanligini ko'rsatishga harakat qilgan.

Domьe o'z ijodida ijobiy obrazlarga ham murojaat qiladi. Oddiy mehnatkash xalq obraziga mehr bilan tasvirlaydi, ularga o'z hayrihohligini bildiradi. Uning «Kir yuvuvchi», «III klass vagon passajirlari» degan asarlari shular jumlasidandir. Oddiy xalq hayoti va mehnatini tasviriy yirik franso'z rassomlari J.F.Milleva G.Kurbe asarlarining mazmunini tashkil etadi. Millening mashhur asarlaridan biri «Boshqoq yig'uvchi ayollar» kartinasidir. Bu asarda dehqon ayollari, o'rimdan keyin dalada qolgan bug'doy boshqoqlarini yig'ayotganlarni tasviriy orqali dehqonlar turmushining nihoyatda og'ir ekanligini ko'rsatadi G.Kurbe o'z asarlarida ijtimoiy hayotda sodir bo'layotgan o'zgarishlarni ochib berishga intildi. «Demokratik san'at realizmdin» — degan edi u. U bu tezisiga umrining oxirigacha sodiq qoldi. Kurbe o'zi bilgan va uni o'rab turgan voqealarni tasvirlar

ekan, ularning ulug'vor, badiiy bo'lishiga harakat qildi, uning kartinalari ichida «Ornandagi ko'mish marosimi» kartinasi diqqatga sazovordir. Bu kartina bevosita ma'lum voqea asosida ishlangan bo'lib, unda tasvirlangan har bir obraz rassomga tanish va ular qaytarilmas harakterga, o'z dunyoqarashiga ega bo'lgan shaxslardir. Pacsom har bir shaxsning harakterini, bo'layotgan voqeaga munosabatini ko'rsatish orqali asar g'oyasi hisoblangan inson qadrining so'nib borayotganligini ochib berishga muvaffaq bo'ldi.

II.V. HOZIRGI ZAMON CHET EL SAN'ATI

German fashizmining tor-mor etilishi jahon san'ati tarixida yangi davrni boshlab berdi. O'sha davrda yangi socialistik lager vujudga keldi. Ikkinchi jahon urushining zafarona tugashi ezilgan Osiyo, Afrika, Lotin Amerikasida milliy ozodlik harakatlarini kuchaytirib yubordi. Xalqlarning mustaqillik, ozodlik uchun kurashi ko'pgina mamlakatlarda yangi mustaqil davlatlarning tarkib topishiga olib keldi. Bu sodir bo'lgan jiddiy o'zgarishlar mamlakatlarning ijtimoiy hayotiga katta ta'sir ko'rsatdi, revolyusion proletariat bilan demokratik tashkilotlarning aloqasini kuchaytirdi va u o'z navbatida madaniyat va san'atning ideologik kurashdagi rolini oshirib yubordi. Formalistik va realistik san'at orasidagi kurash yanada keskinlashdi. Formalistik oqim namoyondalari kapitalistik mamlakatlarning burjuaziya matbuoti, maxsus suratlar bilan savdo qiluvchi firmalar, davlat tashkilotlari va yirik muzey rahbarlari tomonidan qo'llab - quvvatlanadi. Bu oqimlarning eng yiriklari ekspressionizm, syurrealizm va abstraksionizmdir.

Ekspressionizm (fransuzcha so'z—ifodalash ma'nosini bildiradi) hozirgi zamon formalistik oqimning yirik turlaridan biridir. Bu oqim voqelikni real tasviriyni inkor etadi, uni atayin buzib ko'rsatishni, primitiv san'atni ulug'laydi. Bu oqim rassomlari real voqelikni tasvirydan ko'ra kishi psixikasida sodir bo'ladigan turli vahimali alahsirashlar, voqelikka qo'rqinch bilan qarashga undovchi asarlarni yaratishga, bu dunyoni bevafo qilib ko'rsatishga harakat qiladilar. Formalistik oqimlardan yana biri bu syurrealizmdir (fransuzcha so'z bo'lib, realizmdan yuqori degan ma'noni bildiradi). Syurrealistlarning asarlarida mistik g'oyalar voqelikni o'ta illyuzion-naturalistik tasvirlanishi bilan bir qatorda, uning ko'rinishini kishi aqliga to'g'ri kelmaydigan darajada buzib aks ettiradilar. S.Dali bu oqimning yirik vakilidir. Uning «O'lik shahan» deb nomlangan surati shu oqimning o'ziga hos xususiyatini ifodalaydi. Hozirgi zamon yirik formalistik oqimlaridan yana biri bu abstransionizmdir. Bu oqim butunlay realizmni inkor etadi. Voqelikni o'ziga o'xshatishdan voz kechish va uning o'rmini shu voqelik to'g'risida tasavvur bera oladigan shakl, rang dog'lari, chiziqalar orqali tasviriyya da'vat etadi. Bu oqim nazariyotchilari esa rassom o'z asarlari orqali tomoshabinga biror-bir g'oya, fikr, his-tuyg'u yoki kayfiyat berishi shart emas, tomoshabin rassom tasvirlagan turli rang dog'lari, chiziqalar, hajmlardan o'ziga kerak bo'lgan faraziy optik tasavvur qilishi kerak deb ta'lim beradilar. Bu bilan ular san'atning muxim tomoni insonga ma'naviy ozuqa berish imkoniyatini butunlay cheklab qo'yadilar. Lekin, hozirgi zamon chet el san'atida faqat formalistik oqim mavjud va bugungi kun san'atining karakterli tomonini belgilaydi, deyish noto'g'ri bo'lar edi. Kapitalistik mamlakatlardagi progressiv rassomlar o'z asarlari bilan jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilmoqdalar, er yuzida

tinchlik, do'stlik, birodarlik, tenglik qaror topishi uchun kurashmoqdalar. Ularning asarlari o'zining sosial o'tkirligi va ta'sirchanligi bilan ajralib turadi. Bu o'rinda fransoz rassomi A. Fujeron, italiyalik rassom R. Guttuzo, xaykaltarosh D. Mansu asarlarini eslab o'tish kifoyadir.

Hozirgi zamon san'ati to'g'risida gapirganda Lotin Amerikasi mamlakatlarning progressiv san'ati, Osiyo, Afrika xalqlari san'ati haqida ham alohida to'xtalish zarur bo'ladi. Bu qit'a mamlakatlarida milliy san'at o'choqlari shakllanibgina qolmay, balki jahon san'ati tarixiga o'zining sezilarli ta'sirini o'tkaza olgan progressiv san'atkorlar ham etishib chiqdi. Meksikalik grafik rassom, A. Bustosning Bu AQSHda yasalgan gravyurasi, A.Gomesning «Urushga qarshi ona» grafiklari o'zining sosial ta'sirchanligi bilan ajralib turadi. Afrika, Osiyo mamlakatlari xalqlarining badiiy hayotida esa jiddiy ko'tarilish yaqqol ko'zga tashlanib bormoqda.

Bugungi ilg'or g'oyaviy realistik san'at taraqqiyotida socialistik mamlakat san'atkorlari alohida o'rin to'tadi. Bu san'atkorlarning asarlari o'zining g'oyaviyligi, ifoda vositalarining ta'sirchanligi va originalligi bilan ajralib turadi. Socialistik dunyoqarashni shakllantirish, burjua estetik qarashlariga qarshi kurashish ko'pgina san'atkorlar asarlarining asl mohiyatini belgilaydi. Ilg'or proletariatni, xalqni ulug'lash, uning mardonavor kurashini, mehnatini kuylash ko'pgina san'atkorlar asarlarining mazmunini tashkil etadi. Bolgariyalik rassom I. Petrovning otilish oldida turgan revolyusioner obrazini aks ettiruvchi kartinasi o'zining chuqur mazmuni, yuksak mahorat bilan ishlanishi bilan kishi xotirasida yaxshi saqlanadi. Revolyusionerning otilish oldidagi mag'rur turishi asar kompozitsiyasining asosini tashkil etgan. Rassom ana shu obraz orqali bo'ysunmas, o'z mustaqilligi va ozodligi

uchun hech narsadan toymas qahramon xalqning ramziy monumental obrazina yaratgan. O'rinli topilgan kompozisiya, keskin olingan yorug' - soya o'yini, oltin - jigar rang kolorit asarning emosional tomonini oshirib, uning mazmunini yanada chuqurlashtiradi. Ruminiyalik rassom K. Baba o'zining bir qator asarlari bilan keng jamoatchilikka tanish. U portret, hayotiy - maishiy janrda asarlar yaratgan. Uning mashhur asarlaridan biri «Dalada dam olish» (1954) kartinasidir. Rassom har bir obraz harakterini to'liq ochishga, kompozisiyani to'zishda voqelikni tabiiy holda ko'rsatishga intiladi, bu esa uning asarlarining ta'sirchanligini yanada oshiradi.

Germaniya Demokratik respublikasining xaykaltaroshi F.Kremer bugungi xaykaltaroshlik san'atining yirik vakillaridan biridir. Uning Buxeival'ddagi fashizm qurbonlari uchun o'rnatilgan yodgorligi davrimizning etuk monumental asarlaridandir. Ko'p figurali bu kompozisiyada kamoqdagilarning qo'zg'oloni aks ettiriladi. Ozodlik uchun birlashgan kishilar obrazi asar g'oyasini tashkil etadi. Kompozisiya markazidagi o'layotgan jangchi obrazi orqali haqiqiy vatanparvar, o'z xalqiga sodiq kishini tasvirlab, tomoshabinda dushmanga nisbatan nafrat uyg'otadi. Bu kompozisiya murakkab psixologik asardir. Bu erda tasvirlangan har bir obraz o'z xususiyatiga ega. Ularning hammasida ozodlikka intilish kuchli. Bu intilish ularni yagona oilaga birlashtirgan. Asarning o'ziga hos badiiy tili, san'atkor foydalangan yorug'-soya kurashidagi keskinlik, obrazlarning tashqi ko'rinishi, birlikda bu asarga joziba baxsh etadi.

Hozirgi zamon jahon san'ati taraqqiyoti juda murakkabdir. Bu formalistik va realistik san'at tarafdorlari kurashining keskinlashuvi bilan belgilanadi. Bunga sabab bugungi kun ideologik kurashida san'atning roli ortib borayotganligidir. Ommaning ongiga ta'sir etish,

uning dunyoqarashini egallashga intilish kuchayib bormoqda. Lekin shuni qayd etish kerakki, keyingi paytlarda realistik san'atga bo'lgan qiziqish ortib borayotganligi sezilmoqda. Buni keyingi yillarda tashkil etilayotgan ko'rgazmalarda realistik asarlarning keng o'rin egallayotganligidan bilsa bo'ladi. Er yuzida realistik san'at tarafdorlarining ortib borayotganligi, ular o'z asarlarida davrning ilg'or g'oyalarini ifodalayotganliklari bugungi jahon san'ati taraqqiyotining harakterli tomonini belgilamoqda. Bu kelajak realizm san'atiniki ekanligiga ishonch tug'dirmoqda.

II.VI. QADIMGI O'ZBEK SAN'ATI

O'zbek san'ati qadimiy tarixga ega. Hozirgi O'zbekiston territoriyasida ibtidoiy jamoa davridayoq odamlar yashaganlar. Ular yashagan manzillardagi g'oya suratlar, bronzadan yasalgan turli xildagi taqinchoq, mehnat va urush qurollari ibtidoiy jamoa davri kishisining hayotini bilishga yordam beradi. SHunday qadimiy yodgorlik suratlardan biri Zarautsoydagi (Surxondaryo obl.) qoyaga ishlangan suratlardir. Bu surat birmuncha primitiv, sodda bo'lishiga qaramay ibtidoiy jamoa davri kishilari hayoti, ularning yovvoyi hayvonlarni ov qilayotgan vaqti ishonarli talqin etilgan. CHopib borayotgan yovvoyi qo'tos, shoxli bo'qalar va unga niqob ostiga yashirinib, hujum qilayotgan odamlar tasviri orqali ibtidoiy jamoa davri rassomi shu ov manzarasidagi kuchli harakat va hayajonni ustalik bilan ko'rsata olgan. Suratda ayniqsa hayvonlar tasviri ifodali chiqqan. Ulardagi kuch, epchillik hayotiy talqin etilgan. G'op devorlariga ishlangan suratlar O'zbekistonda, jumladan Boysun va Termiz rayonlari, Samarkand, Toshkent, Jizzax, Xorazm, Farg'ona oblastlaridan arxeologlar tomonidan ko'plab topilgan. Bu suratlarining tematikasi-mavzusi juda chegaralangan. Asosan

hayvonlar tasviri yoki ov manzaralarini uchratamiz. SHu bilan birga topilgan suratlar orasida uy xayvonlarining tasviri (kuchuk, ot, sigir, qo'y, tovuq va x.k.) ham uchrab turadi. Bu tasvirlar ibtidoiy jamoa tuzumidagi o'troq holda hayot kechirayotgan odamlarning tevarakat-rofni o'ziga bo'ysundirish, ular tafakkurining taraqqiy etib borayotganini tushunishda muxim rol o'ynaydi. Eramizdan avvalgi asrning oxirlari va yangi eraning boshlarida O'zbekistonda kulolchilik borasida jiddiy rivojlanish sezildi. Bu davrlarda yaratilgan turli shakl va kattalikdagi ko'zacha va xumchalar qurol va dastgoxsiz, qo'lda bajarilgan. Ularning tashqi bezagiga e'tibor berilganligi seziladi. Jumladan, ushlaydigan bandi ko'pincha biror bir hayvon ko'proq qo'y, qo'chqor boshiga o'xshatib ishlangan. Vaqt o'tishi bilan bu shakllar soddalashib borgan, xum yuzasi esa chiziqli naqshlar bilan bezatila boshlagan. Bu davrlarda oltindan, kumushdan bezak va amaliy buyumlar ishlash san'ati ham keng tarqala boshlagan. Tasviriy san'atda ham mavzu kengayib borgan. Bu o'rinda yuz manzaralarini aks ettiruvchi bo'rtma tasvirlar, jangchilar obrazi diqqatga sazovordir. YOzuv manbalariga ko'ra quldorlik davrida ham O'rta Osiyoda san'atga qiziqish kuchli bo'lgan. Boylarning uyi, ibodatxona devorlari suratlar, naqshlar bilan bezatilgan.

Eramizning boshlariga kelib iqtisodiy jihatdan birmuncha ilgari siljish yuz bera boshladi, shaharlar qurilishi jonlandi. Bu davr san'atida grek san'atining ta'siri borligi seziladi. Mayda xaykaltaroshlik keng tarqaldi. Bunday haykalchalar Sug'd, Xorazmdagi shaharchalardan ko'plab topilgan. Termiz atrofidagi topilgan haykallarda esa, ko'proq Budda va uning shogirdlari tasviri uchraydi. YAngi eraning boshlarida devoriy rang tasvir borasida ham asarlar yaratilganligini Termizdan topilgan devoriy suratlar tasdiqlaydi. Xorazm yodgorliklari, ayniqsa

Tuproq qal'adan (SH-IV asr) topilgan hayvon va devoriy rasmlar qadimgi o'zbek san'atini bilishda muhim faktik material bo'lib xizmat qiladi.

VI—VII asrlar ham san'at, ham madaniyat tarixida ko'tarilish davri bo'ldi. Bu asrlarda ko'plab yirik monumental inshootlar, hashamatli binolar qurildi. Varaxsha (Buxoro vil.), Afrosiyob (Samarqand vil.) dagi saroy qoldiqlari, ularning devorlariga ishlangan suratlar, yaratilgan haykallar yuksak mahorat bilan ishlanganligi hozir ham kishini hayratga soladi. Abu Rayhon Beruniy, Al Muhammad Xorazmiy, Abu Ali ibn Sino, Al Forabiy yashagan vaqtlar ham bizga juda ko'p nodir yodgorliklar qoldirdi. Bu asrlarda me'morlik etakchi o'rinni egalladi. SHu davrning nodir yodgorligi bo'lgan Samoniylar maqbarasi o'z davrining estetik falsafiy qarashlarini mujassamlashtirgan. Temur va Temuriylar davrida yaratilgan Bibixonim machiti, Amir Temur maqbarasi, Ulug'bek madrasasi va rasadxonasi, SHoxi Zinda ansambli—bularning hammasi xalq badiiy merosining yorqin saxifasini tashkil etibgina qolmay, balki jahon tasviriy san'ati tarixi saxifalarida o'zining faxrli o'rnini egallaydi. Bu davrlarda miniatyura san'ati borasida ham sezilarli jonlanish bo'ldi.

SHu davrda yashab ijod etgan Kamoliddin Bexzod, Mahmud Muzahhib, Murod Samarqandiy va boshqa qator musavvirlar miniatyura san'atining qodir namunalarini yaratib qoldirdilar. Bular orasida ayniqsa K.Behzodning faoliyati (taxminan 1466—1535 yillar) diqqatga sazovordir. Behzod Xirotda tug'ilgan. Bu erda Husayn Boyqaro kutubxonasida ishlagan. 1507 yili Xuroson SHayboniyxon qo'liga o'tgach, Bexzod Buxoroga ko'chib kelgan va shu erda 1522 yilgacha yashab, ijod qilgan va o'zining mashhur SHayboniyxon portretini yaratgan. Keyinchalik qisqa vaqt Tabrizda (1522-1524) keyin yana Xirotda yashab ijod etgan. Buyuk Alisher Navoiyning g'amho'rligida kamol topgan Bexzod Sa'diyning «Bo'ston», «Guliston», Nizomiyning «Hamsa», Xisrav-Dehlaviyning «Hamsa», SHarafiddin Ali YAzdiyning «Zafarnoma» asarlariga ko'plab suratlar chizgan. A. Navoiyning dostonlarini ajoyib suratlar bilan bezagan. Bexzod portretchi rassom sifatida ham mashhurdir. U Navoiy, Jomiy, Husayn Boyqaro, SHayboniyxon portretlarining avtoridir. Bundan

tashqari manzara, tarixiy, hayotiy, maishiy janrlarda ham samarali mehnat qilgan. Bu o'rinda uning «Juma masjidi qurilishida» miniatyurasini eslab o'tish mumkin. Uning tematik kompozitsiyasi dinamik harakterga ega.

Behzod o'z ishining ustasi edi. U O'rta Osiyo miniatyura maktabining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Behzodning ijodiy rejalarini keyinchalik uning shogirdlari Qosim Ali, Mahmud Mo'zahhib, Mulla YUsuf va boshqalar davom ettirdilar.

XVII—XVIII asrlarda Buxoro, Xiva, Urganch, Toshkentda yaratilgan me'morchilik obidalari, dekorativ-amaliy san'at buyumlari xalqning go'zallikka bo'lgan intilishidan dalolat beradi. XIX asr ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida o'zbek san'ati tarixida yangi bosqich boshlandi. Bu davrda xalq dekorativ-amaliy san'ati etakchi o'rin egalladi. Bu san'at shu davr kishilari uchun voqelikni, tevarak-atrof go'zalligini yuksak poetik shakllarda aks ettiruvchi, ularning hayot, go'zallik tushunchalarini ifodalovchi birdan bir san'at turi bo'lib qoldi. Qo'li gul xalq ustalari yaratgan nafis zargarlik buyumlari, kulolning ajoyib sopol buyumlari, naqqoshning bezaklarida shu davr kishilarining voqelikka bo'lgan estetik munosabati, estetik ideali, hayot to'g'risidagi falsafiy qarashlari o'zining badiiy talqinini topdi. Bu davrlarda Buxoro, Xiva, Qo'qon va boshqa shaharlarda qurilgan me'morlik yodgorliklari, A. Donish (Axmad Kalla) va boshqa miniatyurachilar ijodida o'zbek xalqining boy o'tmishi an'analari davom ettirildi.

O'rta Osiyoning Rossiya bilan qo'shilishi progressiv ahamiyatga ega bo'ldi. U O'rta Osiyo xalqlari uchun tinch hayot baxsh etdi, mayda xonliklar o'rtasidagi qirg'inliklarga chek qo'yildi. Ijtimoiy hayotda sodir bo'lgan bu o'zgarishlar bevosita san'atda ham o'z ifodasini topa bordi. Buni dekorativ amaliy san'at asarlaridagi yangi

kompozitsiyalarda, ularning syujet va motivlarida, real hayotning tasvirlanishida voqelikni ustalar tomonidan real tasviriyga intilishlarida ko'rish mumkin. Bunday o'zgarishlar rus va o'zbek me'morlik san'ati an'analarning bir-biriga yaqinlashishi va qo'shilishi natijasida paydo bo'lgan yangi uslublarda ham namoyon bo'la boshladi. Muhimi, XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab o'zbek xalqining badiiy hayotida sodir bo'lgan muxim o'zgarishlardan biri bu realistik dastgoh san'atining maydonga kelishi edi. Jonli narsalarni tasviriy din tomonidan taqiqlanishi bu san'atni O'rta Osiyo xalqlari orasida tarqalmasligining sababi bo'ldi. Hozir bu san'at rivojlanmoqda. Dastgoh realistik rasmlar chizishni birinchi bo'lib XIX asrning 40-yillaridan boshlab O'rta Osiyoga kela boshlagan rus badiiy maktabining talabalari boshlab berdilar. Bu borada rus rassomlari V. V. Vereshagin, A. Karamzin, I. Kazakov, S. YUdin, R. Zommer, ukrain rassomi S. Svetoslavskiy va boshqalar ijodi diqqatga sazovordir. Lekin shu bilan birga rus rassomlarining mahalliy xalq oldida borliqni, ayniqsa, jonli narsalarni do'zax jazosidan qo'rqmay tasvirlashlari ruhoniylar obro'yining pasayishiga, dinga ishonchsizlik tug'ilishiga olib kelishi muqarrar edi. 1886 yildagi ko'rgazmada toshkentlik Buxta Sodiq Xo'jaevning alebastrdan yasagan ot va kiyik haykalchalarining qo'yilishi, 1915 jild bosmadan chiqqan S. Siddiqiyning «Ko'r o'g'li» epik poemasi ga ishlangan grafik illyustrasiyalarining yuzaga kelishi davr taqozosi edi. O'zbek san'atida mavjud bo'lgan an'analari, shakllanib kelayotgan yangi tendensiyalarning mavjudligi esa o'zbek san'atining tarixan qisqa vaqt ichida katta muvaffaqiyatlarga erishganligini ko'rsatadi. Bu asosda esa o'zbek san'ati shakllandi, rivojlandi.

San'at insoniyat tarixida yangi davrni boshlab berdi. Bu san'at chin ma'noda ommaning orzu istaklarini, xis-tuyg'u, fikr-o'ylarini ifodalovchi san'atga aylandi. Xalqning o'zi esa uning ijodkori bo'lib maydonga chiqdi.

San'at shu ommaga tushunarli bo'lishi va omma tomonidan sevilishi lozim. U ommaning tuyg'usini, fikrini va irodasini birlashtirishi, ommani ko'tarishi kerak. San'at omma orasida san'atkorlar etishtirib chiqarishi va ularni o'stirishi kerak. Kamol topib kelayotgan me'morlik, amaliy dekorativ va tasviriy san'atning nodir yodgorliklari jahon san'ati taraqqiyotida salmoqli o'rinni egallab, uning rivojiga o'z ta'sirini o'tkazmoqda O'sha davrida san'atning mavzui kengaydi, uning yangi tur va janrlari maydonga keldi. Ana shunday janrlardan biri tarixiy revolyusion janrdir. Bu janrning mazmuni bevosita inkilobi, grajdanlar urushi yillari va ularning rahbari va yo'l boshchisi faoliyati bilan bog'liqdir. Rassom va xaykaltaroshlar bu janrga murojaat qilar ekanlar, dastlab xalqning ulug'vorligi va qudratini ochib berishga, xalq va partiya birligidagi kuchni ifodalashga harakat qiladilar. izhor etish, uning olijanoblighi va prinsipialligidan xayratlanish, uning . jumladan N.A. Andreevning (1931 - 1932) haykalida xos prinsipiallik, o'tkir zakovat va kelajakka ishonch yuksak professional mahorat bilan badiiy ifodalangan A.M. Gerasimovning (1930) nomlangan rangtasviri esa ko'z o'ngimizda kuchli va otashin notiq obrazina gavdalantiradi. Osmondagi pag'a-pag'a qora bulutlar, namoyishchilarning qo'lidagi qizil alvon va bayroqlarning xilpirashi esa davrning notinchligini ochib berishga xizmat qiladi. Hayoti va faoliyatiga bag'ishlangan asarlar Ulug' Vatan urushidan keyingi yillarda ham ko'plab ishlandi. B.V.loganson boshchiligida bir gurux rassomlar ishtirokida yaratilgan asar yoshlarning III s'ezdida chiqishi»

(1951) urushdan keyingi sovet san'atda yoshlar hayoti va faoliyatiga bag'ishlangan yirik polotnolardandir.

II.VII. O'ZBEK SOBIQ SOVET SAN'ATI

1918—20 yillarda Toshkent, Samarqand shaharlarida badiiy maktablar ochildi. Ularga ko'plab mahalliy yoshlar jalb etiddi. Revolyusiyadan keyingi dastlabki yillarda rus va boshqa millat rassomlari aktivlik ko'rsatdilar. Ular yosh milliy kadrlarni tarbiyalash, xalq orasida san'atni targ'ib etishda faollik ko'rsatdilar. SHu bilan birga o'zbek xalq san'atini o'rganish orqali haqiqiy milliy san'at namunasini yaratishga, o'z asarlarida davrning muhim voqealarini aks ettirishga harakat qildilar. SHunday rassomlardan biri O.K.Tatevosyan bo'ldi. Mashhur rus rassomi V.Korovinning shogirdi bo'lgan bu rassom 1915 yili birinchi bor O'zbekistonga keldi. Uning serjilo tabiati, boy me'morlik yodgorliklari yosh rassomni o'ziga maxliyo etdi. O'zbekistonda o'z ijodiy izlanishlari uchun katta imkoniyatlar borligini his qilgan rassom o'qishni bitirgach, butunlay O'zbekistonga ko'chib keldi va o'zining sermahsul ijodini boshladi, yosh rassomlarga murabbiylik qildi. Uning inqolabgacha bo'lgan davrdagi ijodi asosan Samarqandga bag'ishlangan. Gavjum ko'chalar, noz-ne'matga to'lib toshgan bozor ko'rinishlari, choyxonalar rassomning ko'pgina asarlarining mazmunini tashkil etdi. Tatevosyan ijodida yangi davrni boshlab berdi. Xalq milliy san'ati an'analarini o'rgandi. Inqilob natijasida o'zbek xalqi hayotida sodir bo'layotgan yangi an'analar, uning ma'naviy olamidagi muhim o'zgarishlar, odamlarning mehnatta bo'lgan munosabati rassom asarlarida badiiy ifodasini topa boshladi. Rassomning «Kommuna o'quvchilari» (1918 yil) asari shunday asarlardandir. Bu asarda

Tatevosyan turli millat yigit va qizlarini dalada qizg'in mehnat proressida ifodalar ekan, do'stlik, tenglik, ozodlik g'oyalarini ilgari suradi. YOsh respublika vakillarining ertangi kunga ishonch bilan boqishi, ko'tarinki ruxda mehnat qilayotganliklari kuylanadi. O'zbek san'atining dastlabki taraqqiyot bosqichi 20-yillarning oxiri va 30yillarning boshlariga to'g'ri keladi. Bu yillardan boshlab milliy rassomlar ko'rina boshladi. Ular o'zlarining dastlabki asarlari bilan respublika badiiy ko'rgazmalarida ishtirok etib badiiy hayotni yanada jonlantirdilar. Bu yillarga kelib san'at mavzusi kengaydi. Do'stlik, tinchlik, mehnat go'zalligini kuylovchi asarlar yaratildi. Kishilarda sodir bo'lib kelayotgan mehnatga ko'tarinki munosabatni aks ettiruvchi asarlar yaratildi. Talantli rassom Baxram Hamdamiyning «Ish tugadi» (1940) deb nomlangan kartinasi shu davrda kishilar ongida sodir bo'lgan o'zgarishlar, mehnatga yangicha munosabat o'z ifodasini topgan. Ish tugadi. Lekin odamlar uyga shoshilishmayapti. Ular qilingan ishni muxokama qilib ertangi kun rejasini belgilashmoqda. Asarda ana shunday sodda syujet tasvirlangan. Lekin rassom shu oddiy hayotiy lavhada yangi davr odamlariining yangi jamiyat qurish ishidagi jonbozligini ko'rib ulardan quvonadi va boshqalarni ham shunga da'vat etadi. L. Abdullaevning «YOsh shoir uyidagi uchrashuv» deb namlangan asari 20—30 yillarlagi yoshlar orasidagi san'at va ma'rifatga intiluvchi yoshlarining fazilatlarini ochib berishga bag'ishlangan. SHoir yangi she'rini stol atrofidagi o'rtoqlariga o'qib bermoqda. Stol usti to'la noz - ne'matlar, yorug' va shinam xona farovon turmushdan dalolat beradi. Devordagi surat, guldonga qo'yilgan gullar uy egasining harakterini yoritishga, uning hayotni sevuvchi, go'zallik shaydosi ekanligini ochib berishga xizmat qiladi. Bu yillarda O'zbekistonda tug'ilib o'sgan yoki o'zga o'lkalardan

kelgan rassomlar ham badiiy hayotda faollik ko'rsatdilar. Ular O'zbekiston san'atining taraqqiyotiga salmoqli xissa qo'shdilar. Ana shunday rassomlardan biri Aleksandr Volkov edi. Farg'onada tug'ilib o'sgan, Moskva badiiy maktablarida ta'lim olgan bu rassom shu yillarda o'zining barkamol asarlarini yaratdi. Davr kayfiyati, kishilarning hayotga bo'lgan yuksak munosabati uning asarlarida o'zining haqiqiy poetik obrazini kashf etdi. Uning shunday asarlari ichida «CHoyxonada» (1928), «Kul'tmagda» (1931) polotnolari, «Paxta» triptixi o'zining chuqur mazmuni va yuksak badiiy tili bilan ajralib turadi.

O'zbekistonda samarali mehnat qilgan rus rassomlaridan biri Pavel Petrovich Ben'kov edi. U o'zbek sobiq sovet san'atining rivojlanishiga, milliy kadrlarning etishib chiqishiga katta hissa qo'shdi. U O'zbekistonda bo'lgan dastlabki yillarida Buxoro, Xeva, Samarqandga atab juda ko'p polotnolar ishlagan. Bular asosan yarim manzara va yarim maishiy janrda bo'lib, ularda rassom kundalik xalq turmushini qadimgi nodir me'morlik fonida ustalik bilan tasvirlaydi. 30 - yillardan boshlab Ben'kov voqelikka ko'plab e'tibor bera boshlaydi. Xotin-qizlar hayotida sodir bo'layotgan o'zgarishlar uning asarlarida o'zining badiiy ifodasini topadi. «Dugonalar» (1940 yil) deb nomlangan polotno P.Ben'kovning do'stlik mavzusida yaratgan yirik asaridir. Bu asarda o'zbek va rus qizining ishkonda g'arq pishgan o'zumlarini tomosha qilishayotgan paytini tasviriy orqali rassom xalqlar orasidagi do'stlikni kuylaydi. Asar o'zining boy koloriti, obrazlar harakatidagi tabiiyligi bilan tomoshabinda yaxshi taassurot qoldiradi.

Ulug' Vatan urushi yillari o'zbek rassomlari uchun katta sinov bo'ldi. Ular g'oyaviy jihatdan chiniqdilar. Rassom va xaykaltaroshlar front

g'alabasi uchun rag'batlantira oladigan asarlar yaratishga harakat qildilar. Urush yillarida O'zbekistonga evakuasiya qilingan Moskva, Leningrad, Kiev, Har'kov badiiy institutlari, ular bilan birga kelgan etuk san'atkorlar D.Moor, V.Favorskiy va boshqalar respublika badiiy hayotini jonlantirdilar. O'zbek rassomlarini g'oyaviy-badiiy asarlar yaratishga da'vat etdilar. Xalqning Germaniya fashizma ustidan erishgan olamshumul g'alabasi bilan yakunlandi. Tinch qurilish yillari boshlandi.

Urushda vayron bo'lgan shahar va qishloqlarni tiklash, qishloq mahsulotlarini ko'paytirish ishlariga kirishdi. O'z mehnat faoliyatini doim xalqlar, partiyaga bag'ishlagan san'atkorlar va hayotida sodir bo'lgan bu o'zgarishlarni o'zlarining yorqin polotnolarida aks ettirishga intildilar. Bu davrdan boshlab o'zbek san'ati ham o'z rivojlanishida yangi bosqichga qadam qo'ydi. To'laqonli, g'oyaviy yuksak, badiiy barkamol asarlar yaratish o'zbek sovet san'atining bosh yo'nalishi bo'lib qoldi. Inson go'zalligi, tabiat ulug'vorligi rassomlarimiz polotnosida o'z ifodasini topa boshladi. Bu urushdan keyingi yillarda yaratilgan A.Abdullaevning A.Hidoyatov portreti (1949), T.Oybek portretida (1949), L.Abdullaevning «Qahramonni kutib olish» (1947), U.Tansiqboevning «Qayroqqum GESida tong» (1957), R.Axmedovning «Onalik o'ylari» (1958), R.Timurovning «Samarqand» (1958), YU.Elizarovning «O'zbekiston adabiyot va san'at arboblari guruhi portreti» (1959), N.Qoraxonning «Oltin ko'z» (1958), V.Fadeevning «Soqchi ayol» (1958), M.Saidovning «Xirmonda» (1958), G.Axmarovning devoriy rasmlari va boshqalar o'zbek san'ati tarixida o'zlarining munosib o'rnini egalladi Respublikamiz rassomlari bu davrdan boshlab respublika va Butunittifok ko'rgazmalarida aktiv ishtirok etib san'atimiz ta'sirchanligining ortib borayotganini namoyish

etdilar. Ayniqsa, 1957 yilda Moskvada bo'lib o'tgan Butunittifok badiiy ko'rgazmasi, 1959 yili dekada kunlari tashkil etilgan badiiy ko'rgazmalar o'zbek tasviriy san'ati tarixida muhim voqea bo'ldi. Rassomlarimiz zamonaviy temalarda g'oyaviy badiiy barkamol asarlar yaratib, tasviriy san'at muxlislari dilini xushnud etdilar. Bu yillarda haykaltaroshlik borasida ham ko'rinarli yutuqlarga erishildi. F.Grishchenkoning portretlari, X.Xusniddinxo'jaevni haykallari, A.Kramskayaning barelyefi hamda P.Ivanovanning hayvonlarni aks ettiruvchi asarlari bunga misol bo'ladi. 60—70 yillardan boshlab o'zbek san'ati yangi pog'onaga qadam qo'ydi. Bu davrda faqat keksa rassomlar ijodidagina emas, balki yoshlar ijodida ham yangi ifoda vositalarini izlash, asarni talqin etishda uning emosional tomoniga e'tibor berish kuchayganligi yaqqol ko'zga tashlanadi. Voqelikni ko'tarinki ruhda talqin etish, chiziqlarning ifoda imkoniyatlariga aloxida e'tibor berish, rang ta'sirchanligini oshirishga intilish bu yillardagi ijodkorlar izlanishining muhim tomonini belgilaydi. Buni B.Bobojev va R.Chorievlarning rangtasvirlarida, T.Muhamedovning karikaturalarida ko'rish mumkin. O'zbek san'ati zafarli yo'lni bosib o'tdi. U ko'pmillatli san'atining ajralmas qismi sifatida insoniyatning porloq kelajagi uchun xizmat qilib kelmoqda.

III.BOB. MAKTABGACHA TARBIYA YOSHIDAGI BOLALARNI HAR TOMONLAMA TARBIYALASHDA TASVIRIY FAOLIYATGA O'RGATISH METODIKASINING AHAMIYATI.

Rasm chizish, loydan buyumlar yasash va applikasiya-bu tasviriy faoliyat turlari bo'lib, ularning asosiy vazifasi-tevarak atrofni obrazli aks ettirish hisoblanadi. Masalan: yozuvchining she'ri va rassomning asari. Tasviriy faoliyat maktab yoshidagi bolalarni har tomonlama tarbiyalashda katta ahamiyatga egadir. Tasviriy faoliyat bolalarni ongli tomondan tarbiyalashda katta ahamiyat kasb etadi. Birorta predmetni chizish yoki yasash uchun albatta u bilan oldindan tanishish yoki kuzatib chiqish, uni shakli, katta-kichikligini, qismlarning joylanishi, rangipi bilish kerak bo'ladi. Bu jarayonida ko'rish, sezish, qo'l harakatlari ishtirok etmay qolmaydi. Bolalar predmet va xodisalarni kuzatish va ko'rib chiqish jarayonida bolalar predmetni katta-kichik guruxlarga bo'lish, uni shaklini o'zgartirish, rangini turli-tumanliti bilan tasvirlaydilar. SHuningdek, tasviriy faoliyat jarayonida bolalar turli xil material (qog'oz, mel, bo'yoqlar) bilan ularning o'ziga hos xususiyatlari, ular bilan ishlash texnikasi bilan tanishadilar, bu esa bolalarni aqlan o'sishiga sabab bo'ladi. Tasviriy faoliyat jarayonida bolalarda fikr yuritish operasialari (taxlil, sintez, taqqoslash umumlashtirish) ni rivojlanishga imkon beradi, bu o'z navbatida bolalarni oqilona o'sishiga olib keladi. Bu jarayonida bolalarning nutqi rivojlanadi. Sensor tarbiyani amalga oshirishda tasviriy faoliyatining ahamiyati katta. CHunki bolalar predmetlar bilan uzviy bog'lanadilar, ularning o'ziga hos sifatleri, shakli, rangi bilan, katta-kichikligi bilan tapishadilar, ularni farqini, o'xshashligini aniqlaydilar, bu esa bolalarni sensor tarbiyalashga, ko'rgazmali, obrazli fikr

yuritishga imkon beradi. Tasviriy faoliyat bolalarni ahloqiy tarbiyalaydi. Chunki, bolalar o'z ishlarida bizning hayotimizda, jamiyatda bo'layotgan voqea-xodisalarni aks ettiradilar, ulardan mamnun bo'ladilar, hayajonlanadilar.

Tasviriy faoliyat jarayonida bolalarda irodaning sifatlari-boshlagan ishini oxiriga etkazish, oldiga maqsad qo'yib, o'shani bajarishga tomon intilish, qiyinchiliklarni engish, o'rtoqlariga yordamlashish kabi xususiyatlar tarbiyalanadi. Kollektiv ish yaratish jarayonida bolalarga bir-biriga yordam, kelishib ishlash kabi sifatlari tarbiyalanadi. Bolalar, ishni baholash jarayonida, bolalarni o'rtoqlarining ishga nisbatan real munosabatda bo'lish to'g'ri baholash, o'z ishidan va o'rtoqlarining ishidan xursand bulish kabi axloqiy sifatlari tarbiyalanadi. Tasviriy faoliyat-bu bolalarni o'z oldiga qo'ygan maqsadlarini bajarishda tinmay mehnat qilishga undovchi faoliyat hisoblanadi. Bolalarda mehnat ko'nikmalarini o'stirish, tarbiyalash kerak, faqat navbatchilik orqali ba'zi bolalarda emas, balki, har bir bolada. Tasviriy faoliyat bolalarga estetik tarbiya berishning asosiy vositasi hisoblanadi. Har bir predmetning katta-kichikligini, rangini, shaklini, fazoda joylashishini ajratish bu estetik sezgini bo'laklari hisoblanadi. Bolalarda estetik sezgining rivojlanishi-bu rangi, ritmi, proporsiyani chuqurroq sezish bilan bog'liqdir. Bolalar rangni, shaklni, uning xilma-xilligini sezsa, yoki aks etsa u shunchalik ranglar aralashmasining xilma-xilligidan zavq oladi, bahramand bo'ladi. Bolalarda estetik sezgining rivojlanishi, ularda predmetga va uning ba'zi sifatlariga nisbatan estetik baho berishga o'rganadilar. Ularda tasviriy san'at asarlarini tushunishga, ularga nisbatan his-tuyg'uni, munosabatni tarbiyalaydi. Tasviriy faoliyat bolalarda badiiy ijodiy o'stirishda muhim rol egallaydi. Bolaning badiiy ijodiy o'sishi-bu obrazli fikr yuritish, estetik idrok etishni

va obraz yaratishda zarur bo'lgan malaka, ko'nikmalarni egallash hisoblanadi. Masalan: tabiatga yoki istirohat bog'iga sayr, ko'z faslida ekskursiya uyushtirish. Tarbiyachi bolalarni predmet yoki tevarak atrofni ko'zatiishda kelib chiquvchi estetik his-tuyg'u orqali, tevarak-atrofga, kishilar mehnatiga to'g'ri baho berish, vatanga nisbatan muhabbat kabi sifatlarni tarbiyalash mumkin. Bolalarni o'z ishini yana ham chiroyli va yaxshi bajarish, boshqalarga yoqadigan, ular ko'rganda quvonadigan qilib yaratish-bu badiiy, axloqiy tarbiyalashning asosiy vazifasi hisoblanadi.

Maktabga bolalarni tayyorlashda tasviriy faoliyat katta ahamiyat kasb etadi. rasm, loy, qurish materiallari bo'yicha bilim, malakalarini egallash maktabda tasviriy faoliyat darslari va mehnat darslarini muvaffaqiyatli egallashlariga asos bo'ladi. Ularni o'quv faoliyatiga tayyorlaydi: pedagogni tinglashga, uniig ko'rsatmalarini bajarishga o'rgatadi. Oldiga qo'yilgan vazifani hal etishda, uning asosiy va muhim hal etish yullarini-izlab topish bu o'quv faoliyatning asosiy sababchilaridan biridir. Tasviriy faoliyat jarayonida o'z ishini nazorat qilib borish, maktabda vazifalarni bajarida ham roly o'ynaydi. SHuningdek bola tasviriy faoliyat jarayonida psixologik jihatdan ham tayyorlanib boradi. Maktabda: qiziqishga hohish, yangiliklarni bilishga intilish, maqsad sari intilish, tartibli holda shug'ullanish va shu kabilar.. SHunday qilib, tasviriy faoliyat jarayonida olgan malakalar bolalarni maktab hayotiga tezda kirishib ketishiga asos bo'ladi.

III.I.TASVIRIY FAOLIYATNING BOSHQA FAOLIYATLAR BILAN O'ZARO BOG'LIQLIGI

Tasviriy faoliyat–bolalar bilan olib boriladigan ta'lim–tarbiyaviy ishning qismi sifatida. Maktabgacha ta'lim muassasasida tasviriy

faoliyat bolalar bilan olib boriladigan butun ta'lim-tarbiyaviy ishning bir qismi xisoblanadi. SHu sababli u xilma–xil faoliyat va mashg'ulotlar turlari bilan bog'liq bo'lishi muhimdir. Bunga bola tasviriy faoliyatining harakterining o'zi imkoniyat yaratadi. Rasm, loy, qirqib yopishtirish ishlarida bolalar o'zlarining tevarak atrofidagi narsa xodisalar, badiiy asarlar, qo'shiqlardan olgan taasurotini aks ettiradilar. Rasm, loy, qirqib yopishtirish va qurish – yasash ishlarining boshqa mashg'ulotlari va faoliyat turlari bilan bog'likligi bolalar bilan olib boriladigan ta'lim tarbiyaviy ishning samarasini, bolalarni turli mashg'ulotlarga qiziqishni oshiradi.

Maktabgacha ta'lim muassasasidagi tarbiyaviy ish bolalarning har tomonlama rivojlanishi, ularda turli qobiliyatlarni shakllanishi uchun xizmat qiladi. Barcha faoliyat turlarining bog'liqligi bolalarda kuzatuvchanlik, qiziquvchanlik, fikrlash, xayol, estetik xis tuyg'u badiiy did, shu bilan birga axloqiy sifatlar, mexnat qilish xoxishi va ko'nikmasi, boshlangan ishni oxiriga etkazish, qiyinchiliklarni engish xissining rivojlanishigi imkoniyat yaratadi. Bolalar bilan tasviriy mashg'ulotlarda o'tkaziladigan suxbat ularda rasm chizishga, loydan narsa yasashga qiziqishlarini uyg'otishi zarur. O'tayotgan jarayon bilan bog'liq bo'lmagan yuzaki talablar bolalarning ijodiy emosiyalarini so'ndiradi. Tasviriy faoliyat mashg'ulotlari jonli, emosional, ertakli syurprizli elementlar bilan o'tilishi lozim. Ta'lim jarayonini engil bolalar sezmaydigan qilib o'tkazish maqsadga muvofiqdir. Tasviriy faoliyatning boshqa faoliyatlar o'yin, badiiy o'qish va xikoya qilish, musiqa va xokazo. bilan bog'likligini sistemali olib borish kerak. Dastavval rasm, loy qirqib yopishtirish mashg'ulotlarining o'zaro bog'liqligini ta'minlash zarur. Bu bolalarning estetik tarbiyasiga katta ta'sir ko'rsatadi.

III.II.BOLALARNING TASVIRIY FAOLIYATLARINING RIVOJLANTIRISH VAZIFALARI.

O'z navbatida boshqa ta'lim–tarbiyaviy ish bo'lishlarining vazifalari bilan chambarchas bog'liq. Tasviriy faoliyat mashg'ulotlarini o'tishda tarbiyachi bolalarning boshqa faoliyatlarida olgan bilimlarga tayanadi.

Bolalar tasvirlamoqchi bo'lgan predmet xaqida tasavurga ega bo'lsalar, rasm, loy, applikasiya ishlarida samarali natijalarga erishish mumkin. Tasviriy faoliyat turlarining bolalar o'yini bilan bog'liqligi. O'yin bola xayotida katta o'rin egallaydi. Maktabgacha ta'lim muassasasidagi turli xil o'yinlar o'tkaziladi: mazmunli–rolli, dramalashtirish, didaktik va harakatli.

Har qanday o'yin bolaga zavq bag'ishlaydi. SHunday ekan, tasviriy faoliyat ham o'yin bilan bog'lab borilsa, u bolalarga qiziqarli va yoqimli bo'ladi va emosional javobni uyg'otadi, bu esa bolalar ishlarini sifatini yaxshi ta'sir etadi. Mashg'ulotlarda o'yinli xolatlarni tashkil etish yaxshi natijalar beradi. Bolalar bunday mashg'ulotlarda erkin harakat qiladilar. O'yin usuli barcha guruxlarda qo'llaniladi. Bu usul yordamida engil quvnoq muxit yaratadi. Bolalarning mashg'ulotga qiziqishi ortadi, tasviriy faoliyat ko'nikma va malakalari samaralilik egallaydi. O'yin shaklida o'tadigan mashg'ulot bolalarni qamrab oladi, ularning estetik, axloqiy jixatdan tarbiyalanishlariga yaxshi ta'sir ko'rsatadi.

Rasm, loy, qirqib yopishtirish o'yinchoq orqali o'yin bilan bog'langan bo'ladi. O'yinchoqni chizish, yasash, qirqib–yopishtirish barcha yosh gurux bolalarida zavq uyg'otadi, o'yinchoqlarni tasvirlash bo'yicha mashg'ulotlar yil davomida bir necha o'tkazilishi

mumkin. Lekin ularning shakli turlicha bo'lishi zarur. Bolaning xayotida syujetli–rolli o'yinlar muhim o'rin egallaydi. SHuning uchun tasviriy faoliyatning o'yin bilan bog'lanishi bolalar tarbiyasida katta ahamiyatga ega. Syujetli–rolli o'yinlarni mashg'ulot mazmuniga kiritish bolaning tasvirlash faoliyatga qiziqishini, bajarayotgan ishining sifati yaxshilaydi.

O'yinning borishi: O'yin obrazlarini tasviriy, quruq rasm chizish, loydan yasash, qirqib yopishtirish ishlaridan ko'ra bolalar uchun qiziqarlidir. Bolaning kechinmalariga o'yin bo'yoq beradi. Bola o'z o'yinli rasmlarida to'la va yorqin ifodalanishiga intiladi. Tarbiyachi esa bolaga bunda yordam berishi kerak. Rasm, loy, qirqib yopishtirish bilan drammalashtirib, o'yinlarini uyg'unlashtirib olib borish, bolalarni har tomonlama rivojlantirishdek, vazifani amalga oshirishga katta imkoniyat yaratadi. Drammalashtirish o'yinlar uchun ko'pgina narsalarni bolalarning o'zlari yasashlari mumkin: dekorasiya yoki uning qismlari, kostyum detallari, maskalar. Tarbiyachining rasm, qirqib–yopishtirish mashg'ulotida bolalarga o'ynagan o'yinlarini tasviriy topshirig'ini berish, ularda tasviriy faoliyatga jonli qiziqishini uyg'otadi. Tasviriy faoliyatning drammalashtirish o'yini bilan birlashtirib, olib borish o'rta guruhdan boshlanadi. Rasm, loy, qirqib–yopishtirish mashg'ulotlarida bolalarga qaxramonlar obrazlarini ifodalab berish vazifasi topshiriladi. O'ynagan harakatli o'yinlarini tasviriy taklifi bolalarda zavq uyg'otadi. Bu o'yinlarni mazmunini faqatgina rasmda emas, balki qirqib yopishtirish uchun ham oson tasviriy mumkin. Didaktik o'yinlar jarayonida bolalar predmetning belgilari, rangi, shakli, to'zilishini, kattaligini va boshqalar xaqidagi bilimlarini mustaxkamlab boradilar xilma–xil sensor tajribaga ega bo'ladilar, tevarak–atrof xaqidagi tasavvurlari boyidi. Didaktik

o'yinlarning o'zi ham tasviriyning mazmuni bo'la oladi. Bolalar qiziqish bilan didaktik materialni tayyorlaydilar. Tasviriy faoliyatning bolalarning tabiat bilan tanishtirish, nutq o'stirish, musiqa mashg'ulotlari bilan bog'liqligi. Tabiat hamma vaqt tasviriy ijodiyotning mazmuni bo'lib xizmat qiladi. Bolalarning rasmlari tabiat xaqidagi bilimlarini aniqlashtirish, mustaxkamlash uchun yordam beradi, bundan tashqari bolalarda o'sha kasbga nisbatan estetik xis-tuyg'ularni uyg'otadi, bu esa xayotlarini yanada mazmunli va qiziqarli qilishga yordam beradi.

Rasm, loy, qirqib yopishtirish mashg'ulotlarining nutq o'stirish bo'yicha olib boriladigan ish bilan o'zaro bog'liqligi juda muximdir. Nutq o'stirish mashg'ulotlarida bolalarga ertak, xikoya o'qib berishadi, she'rlar yod oldiradilar. Bolalarda bu ishlar davomida obrazli tasavvur shakllanadi va ular ertak va she'rdagi obrazlarni o'zlaricha tasvirlab, unga nisbatan munosabatlarini bildirishga intiladilar. Bunda tasviriy faoliyat mashg'ulotlari qo'l keladi, bu mashg'ulotlar davomida bundan tashqari nutq boyligini o'stiriladi, uni obrazli ifodalar boyitib boriladi.

Tasviriy faoliyat va musiqaning uzviy bog'liqligini ham bolalarning estetik, ijodiy taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bog'cha yoshdagi bolalarga musiqali asarni tasvirlab berishni taklif etilsa, bu taklif ularda jonli qiziqishni uyg'otadi. Bu bolalarda ijodiy izlanish, mustaqillik kompozitsiyasini tuzish qobiliyatlarini o'stiradi. Bolalarning tasviriy faoliyatlarini tasviriy san'at asarlari bilan uyg'unlashtirib olib borish muxim ahamiyat kasb etadi. Bolalar tasviriy san'at namunalarini kuzatib borar ekanlar, ular rassomlarning ijodi bilan kengroq tanishib qolmay, surat chizishda mazmun, rang, shakl tanlashda muxim ko'nikmalarni egallab oladilar, san'at go'zalligini, boyligini ko'ra

bilishga o'rganadilar. SHunday qilib, maktabgacha ta'lim muassasasida tasviriy faoliyatni boshqa faoliyat turlari bilan qo'shib olib borish bolalar xayotini boyitadi va tarbiyaviy ish samaradorligini yanada oshiradi. YAna bir muhim tomoni shundaki, o'yinlarda, zal va guruh xonalarini bezashda bolalarning ishlari kerak, ya'ni bolalarning ishlari ularning xayotida kattagina joy egallashi kerak.

IV.BOB.MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASASIDA TASVIRIY FAOLIYAT MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISH VA UYUSHTIRISH.

Tasviriy faoliyat mashg'ulotlari-bu rasm chizish, loy, applikasiya, qurish-yasash mashg'ulotlaridir. Bu mashg'ulotlar Maktabgacha ta'lim muassasasining barcha guruhlarida aniq bir vaqtda, rejim asosida uyushtiriladi.

I kichik guruhda yilning boshida uncha katta bo'lmagan guruhlar bilan, yilning ikkinchi yarmidan boshlab butun bir guruh bilan uyushtiriladi.

I kichik guruhda mashg'ulotlar yilning birinchi yarmida 5-7 minutdan asta-sekin 10-15 minutgacha cho'zilib boriladi.

II kichik guruhda 15-20 minutgacha, o'rta guruhda 20-25 minutgacha. Katta tayyorlov guruhda 30-35 minut o'tkaziladi. Tasviriy faoliyat mashg'ulotlarining muvaffaqiyatli uyushtirish, unga zarur bo'lgan materiallarni o'z vaqtida tayyorlashga ham bog'liqdir. Bu tayyorgarlik ishlari quyidagilardan iboratdir:

a) Tarbiyachi rasm va applikasiya mashg'uloti uchun kerakli kattalikdagi va rangdagi qog'oz varaqlarini tayyorlaydi (tasvirlanadigan predmetning to'zilishiga ko'ra). Qog'oz varag'iga

oldindan orqa tomoniga bolalarni ismi, familiyasi, mashg'ulot o'tkaziladigan sana yozib qo'yiladi.

Tarbiyachi oldindan qalam uchlarini ochib qo'yadi (albatta 4-5 qalam ortiqcha qilib tayyorlab qo'yiladi).

v) Katta tayyorlov guruhlarida bolalar qo'proq akvarel bo'yog'ini ishlatadilar. Oldindan bo'yoqlar ho'llangan bo'lishi lozim. Mo'yqalamlar yaxshilab yuviladi.

g) Mashg'ulot uchun lattalar, bankachalarni tayyorlash zarur. Suv bankalarga mashg'ulot boshlanish arafasida quyiladi.

d) Applikasiya uchun rangli qog'oz yig'masi tayyorlanadi (ortiqcha miqdorda).

e) Kleyster (undan tayyorlanadi).

j) Loy haftada bir marotaba tayyorlanadi, polietilen plenkalarda saqlanadi. Tarbiyachi har bir bola uchun loy parchasini qo'yish uchun taxtachalar, katta tayyorlov guruhlarini uchun ko'rgazmalar, harakatlanuvchi taxtachalar tayyorlaydi, ho'l yoki nam lattalar berilishi kerak.

z) Platin ham rangi bo'yicha tayyorlanib, rangdor mayda detallarni yasash jarayonida beriladi. Ko'proq katta guruhlarda beriladi, oldindan issiqda yumshatib qo'yiladi.

i) Maktabgacha ta'lim muassasasidagi Maktabgacha ta'lim muassasasidagi ko'rgazmali materiallar bo'lishi lozim. Masalan: predmetlar o'yinchoqlar, illyustrasiyalar, xalq amaliy dekorativ san'at namunalari.

k) Har bir guruhda bolalar ishining taxlili uchun ko'rgazmalar bo'lishi kerak. Mashg'ulot uchun zarur bo'lgan materiallarning har biri aniq, bir joyda, faoliyat turlariga qarab saqlanishi kerak, navbatchilar bunda ularni mashg'ulot uchun tayyorlay olishlari lozim.

l) O'rta guruhdan boshlab bolalar ham tarbiyachi bilan birgalikda mashg'ulotga tayyorlanib, jarayoniga ya'ni navbatchilikka jalb qilinadi. Har bir guruhda, har bir bola yoki navbatchilar vazifalarni tarbiyachi tomonidan rejalashtiriladi.

I chi kichik guruhda: Tarbiyachi guruhda bolalarni mashg'ulotdan keyin o'z joyini tartibga solishga, ya'ni qolgan loyni, mo'yqalamni, salfetskani, qalamni tarbiyachiga berishga o'rganadilar.

II chi kikich guruhda: yilning boshida tarbiyachining o'zi materiallarni tayyorlaydi, so'ng alohida bolalarni materiallar tayyorlashga jalb etadi. Bu navbatchilik emas, balki ba'zi bolalar uchun topshiriqlar berish hisoblanadi. (yil davomida tarbiyachi hamma bolalarni mehnat topshiriqlarini bajarishga jalb etishi lozim). Mashg'ulotdan so'ng bolalar, har bir o'z stollaridagi narsalarni oldin umumiy stolga olib kelishga o'rganadilar, so'ng tarbiyachi o'z yordamchilari bilan mo'yqalamlarini yuvadi, salfetakalarni yig'ib oladi.

O'rta guruhda. O'rta guruhda ham yilning boshida huddi Ikichik gurux kabi topshiriqlar beriladi. Yilning ikkinchi yarmida tarbiyachi bolalarni navbatchilikka jalb etadi. Ular bankalarga suv quyadilar, bo'yoqlarni qo'yib chiqadilar va boshqalar. Mashg'ulotdan so'ng bo'yoqlarni joyiga olib borib, suv va mo'yqalamlarni yuvib, joyiga qo'yadilar.

Katta guruhda. Katta guruhdagi navbatchilar stol va stullarning qay tarzda turishini nazorat qilib, mashg'ulotdan so'ng stollar ustini artib chiqadilar, ular loy, bo'yoqni, mo'yqalamlarni stol ustiga qo'yib chiqadilar. Elim ham qo'yib chiqadilar. Taxtachalarni yig'ib, bankachalarni yuvib joyiga qo'yadilar, qaychilarni tarqatib, mashg'ulotdan so'ng yig'ib chiqadilar.

Tayyorlov guruhida. Bu guruhda navbatchilikka katta mustaqillik beriladi. Tarbiyachi bolalarga, navbatchilarga mashg'ulot uchun nimalar kerak bo'lishini aytadi, navbatchilar ularni tayyorlaydi. Tarbiyachi kuzatadi.

IV.I. MASHG'ULOTGA TARBIYACHINING TAYYORLANISHI.

Mashg'ulotni boshlashdan avval, tarbiyachi albatta o'zi tanlagan natura, o'yinchoq, illyustrasiya va o'zi bolalarga nisbatan qaerda turishi kerakligini aniqlab oladi. Mashg'ulotdan oldin tarbiyachi albatta chizishni, loydan yasashni, qirqishni mashq qilishi lozim. Bu esa tarbiyachiga uni tasvir etishning yil va vositalarini aniqlab olish va qay bir murakkab qismi ustida kuproq ishlashni va bolalarning diqqatini ham shu erga ko'proq tortish imkonini beradi. Mashg'ulotga tayyorlanish jarayonida tarbiyachi metodik adabiyotlarga murojaat etadi, qay bir metod va usullarni qo'llash mumkinligi ustida ishlaydi. Tarbiyachi mashg'ulotni tashkil etishga tayyor bo'lgach, bolalarni o'yin faoliyatidan asta ta'limiy faoliyatga ko'chirib o'tadi. Mashg'ulotni tashkil etish momenti bir ikki minutni tashkil etadi. Bu qism mashg'ulotga qarab turlicha uyushtirilishi mumkin. Masalan: bolalarni tasvirlashlari kerak bo'ladigan predmet yoki illyustrasiyalarni ko'rishni, kichkintoylarga esa o'sha narsa bilan o'ynashi, qo'li bilan tegishi mumkin bo'ladi. Kichik guruhdan boshlab bolalarni sekin asta, shovqinsiz, stol atrofiga o'tirishga o'rgatamiz. Mashg'ulotning turiga va mazmuniga qarab, bolalar turlicha o'tqazilishi mumkin. Masalan: kichik guruhda yarim oysimon shaklda o'tkazish mumkin. Bunda tarbiyachi har bir bolani ko'radi va yordam ko'rsatish maqsadida har birining oldiga borishi mumkin.

III. Hamma mashg'ulotlar uch qismga bo'linadi:

- .Mashg'ulotning boshlanishi–topshiriqni tushuntirish;
- .Mashg'ulotning borishi–topshiriqni bolalar tomonidan bajarilishi;
- .Mashg'ulotning yakuni–bolalar bilan bajarilgan topshiriqni tahlil qilish.

I va II qismlar bolalar yoshi va topshiriqqa qarab 2-5 minutgacha davom etishi mumkin, 1 chi qismda tarbiyachi bolalarga ular bajaradigan topshiriqni habar etadi. Tarbiyachining tushuntirishi emosional, ijodiy kayfiyat tug'dirishi lozim. 2 chi qismda tarbiyachi bolalarni berilgan topshiriqni bajarishga kirishishlarini tekshiradi. Bola ishi o'rtasida pauza bo'lmasin, bola bir topshiriqni bajardimi, keyingisiga darxol o'tishlari, bajarishlarini kuzatish lozim. Mashg'ulot davomida bolalar tinch ishlashga, o'z o'rinlaridan so'roqsiz turmaslikka o'rganadilar. Katta guruhdagi bolalar dastavval tarbiyachi ruhsati bilan, keyin o'zlari suvni, mo'yqalamni o'z joyiga qo'yadilar. Kichik guruhda bolalar mustaqil bo'lmaganlari uchun ko'proq tarbiyachining o'zi bolalar oldiga kelib turadi. O'rta guruhdan boshlab bolalar tarbiyachiga qo'llarini ko'tarib, murojaat etishga o'rganadilar. Bolalarni asta sekin mustaqil ishlashga o'rgatib boriladi. Bor bo'lgan qiyinchiliklarni o'zlari hal etish yo'llarini o'rganib boradilar. Mashg'ulotni yakuniga 5 minut qolganda bolalar ogohlantiriladi. Bu narsa kichik guruh bolalari uchun ortiqcha hisoblanadi, chunki ular hali bu aloqani egallamagan bo'ladilar. Kichik guruhdan boshlab bolalarga agarda ishini oldinroq tugatgan bo'lsa, o'zi yana rasmni element bilan boyitishni taklif etiladi. Tarbiyachi ishni tugatishni qat'iyon taklif etsa bolalar hammasi ishni tugatishi va tarbiyachi kunning ikkinchi yarmida bolalarga o'z ishlarini tugatib olishga imkon yaratishi lozim.

Bolalar ishini tahlil qilish muhim metodlardan biri bo'lib hisoblanadi. Bolalar ishlarini taxlili ta'limiy-tarbiyaviy ahamiyatga ega. Bolalar ishlari devoriy ruznoma kilib osiladi. Bolalar devoriy ruznomadagi ishlarini yaxshilab ko'rib chiqadilar. Tarbiyachi bolalarning fikrlarini so'raydi va bolalar ishlariga umumiy baho beradi. Mashg'ulotdan so'ng bolalarga o'z ishlarini ko'rib chiqish uchun yana bir bor imkoniyat yaratib beradi. Agar mashg'ulot cho'zilib, vaqt qolmasa, sayrdan keyin yoki kunning ikkinchi yarmida amalga oshirish mumkin. Bolalar ishlarida tarbiyachi ota-onalar uchun burchak tashkil etadi va bolalar ishlarini u erda keyingi mashg'ulotgacha qoldiradi. Albatta ular dastavval yaxshilab bezatiladi. Ularni turlicha bezatish mumkin. Masalan: pasport sifatida. Pasport bolalar ishidan katta bo'lib bolalar ismi, familiyasi yoziladi va ancha vaqtgacha saqlashga imkoniyat beradi. Agar burchak tashkil etishni iloji bo'lmasa, bolalar ishidan albom qilinadi. Bittadan varaq bir kishiga ajratiladi va varaq ustiga konvert yopishtiriladi. Bolaning ismi yozib qo'yilib, shu konvertga bolaning har bir bajargan ishi qo'yiladi.

Aralash yosh guruhlarda mashg'ulotni tashkil etish o'ziga hos xususiyatga egadir. Bu guruhni 2-3 yuqori guruhga bo'lib, har biri uchun o'zining dastur mazmuni aniqlanadi.(bolalarning hammasi, birgalikda, bir vaqtda, bir faoliyat bilan shug'ullansa ham).

IV.II.BOLALARNI MASHG'ULOTLARDA O'QITISH

O'qitish–maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni elementar bilimlar sistemasi bilan tanishtirishda, “Uch ming yillikning bolasi dasturi” da nazarda tutilgan ko'nikma va malakalarni shakllantirishda etakchi rolni o'ynaydi. O'qitish jarayonida bolalarga yangi bilimlarni

muntazam berib borish, ular jamg'argan tasavvurlarni aniqlash va sistemallashtirish, bolalarning bilish jarayonlari hamda tafakkur aktivliklarini rivojlantirish amalga oshiriladi.

O'qitish–ikki tomonlama jarayon: mashg'ulotlar ko'zatilar ekan, tarbiyachining ta'lim berish faoliyatini, uning bolalarga ta'sir etish imkoniyatlarini hamda bolalarning javob berish reaksiyalarini, o'quv harakatlari sifatini ham baholash muhimdir.

Ta'lim jarayoni bolalarning jismoniy, ma'naviy, mehnat va estetik rivojlanishlariga har tomonlama ta'sir ko'rsatadi. SHuning uchun ta'lim jarayonini ko'zatishning muhim vazifasi uning bolalarga tarbiyaviy, umumta'lim ta'sirini (ko'zatuvchanlik, zehnilik, aqliy, nutqiy va harakat aktivligi, mustaqillik, ijodiy tashabbusning rivojlanishini) aniqlashdir.

Pedagog har bir mashg'ulotda ta'lim va tarbiyaning o'zaro bog'langan vazifalarini amalga oshirishni esda saqlashi muhimdir. Masalan, bolalarga rasm solish usullarini tushuntirar ekan, u bolalarga predmetni izchil taxlil qilishni, ko'rganlarini tasvirlashni, xarakat usullari haqida gapirishni, bo'yoqdan tartibli foydalanishni, o'rtog'iga halaqit bermaslikni oxirida hamma narsani o'zi joy-joyiga olib qo'yishni o'rgatadi. SHuning uchun tasviriy faoliyat mashg'ulotlarida bolalarning tashqi dunyo haqidagi tasavvurlari qandayligini, ular o'z fikrlarini erkin bayon qila olishlarini, ularning lug'at boyliklari qandayligini aniqlash mumkin. Bolalardagi ma'naviy tasavvur darajasini bajarilgan ishlarni baholashi va shu kabilardagi fikrlari hamda luqmalaridan bilib olish mumkin. Demak, ko'rilgan har bir mashg'ulotlarda dasturning barcha bo'limlari bo'yicha bolalar bilan olib borilgan ishning darajasi xuddi ko'zgodagidek aks etadi. Tarbiyachi o'tkazadigan mashg'ulotlarning muvaffaqiyati uch

shartga: dasturni yaxshi bilishga, ta'lim metodikasini egallaganlikka, o'z guruhidagi bolalarning yosh va individual xususiyatlari hamda imkoniyatlarini bilishga bog'liq bo'ladi.

Tarbiyachini nazorat qilish va unga yordam ko'rsatish uchun Maktabgacha ta'lim muassasasi mudirasi barcha yosh guruhlarning dasturini hamda ta'lim metodikasini bilishi, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning psixo-fiziologik xususiyatlarini tushunishi, yangi ilmiy tadqiqotlar va ilg'or pedagogik tajribadan xabardor bo'lishi kerak.

IV.III.MASHG'ULOTLARNI KUZATISH BO'YICHA

UMUMIY KO'RSATMALAR

Ijobiy natijalarga erishish ta'lim jarayonining to'g'ri tashkil etilishiga bog'liqdir. Mashg'ulotlarga kirishda, eng avvalo, gigienik sharoitlarga rioya qilinishiga e'tibor berish kerak: mashg'ulot o'tkaziladigan xona yaxshi shamollatilgan bo'lishi lozim; normal yoritilgan va yorug'lik chap tomondan tushib turgan bo'lishi kerak; jihozlar, asbob-uskuna va materiallar hamda ularni joylashtirish pedagogik, gigienik va estetik talablarga javob berishi kerak. Mashg'ulotlarning davomiyligi belgilangan normalarga muvofiq kelishi kerak, vaqtdan esa to'liq foydalanish lozim. Mashg'ulotning boshlanishi, bolalar e'tiborini uyushtirilishi, bolalar oldiga ta'lim yoki ijodiy vazifalarning qo'yilishi, uni bajarish usullarining tushuntirilishi katta ahamiyatga egadir.

Tarbiyachining ishi kuzatilar ekan, bolalar bilan aloqasi mavjudligini, ularning muvaffaqiyatlariga qiziqish bildirilayotganligini, ularga hayrixoxlik va mohirlik bilan munosabatda bo'linayotganligini, bolalar oldiga o'quv ijodiy topshiriqning qo'yilishini e'tiborga olish

muhimdir. Ayniqsa, tarbiyachining nutqiga (savodli, tushunarli, emosional ta'sirli qilib gapira oladimi) alohida e'tibor berish kerak.

Tarbiyachi harakat usullarini tushuntirishi, ko'rsatishlar vaqtida bolalarni faollashtirishi, ularni aytayotgan gaplarni anglashga, eslab qolishga undashi muhimdir. Bolalarga u yoki bu holatni tkrorlashlariga, aytishlariga (masalan, masalani hal qilish, o'yinchoqni qanday yasash) imkon berish kerak. Tushuntirishlar 3-5 minutdan ortiq vaqtni olmasligi kerak.

Pedagog mashg'ulot davomida bolalarning individual xususiyatlarini nazarda tutib, bolalarni ishda faol qatnashishga jalb qiladi, ularda o'quv faoliyati malakalarini tarkib toptiradi, o'z harakatlarini baholash va nazorat qilish qobiliyatlarini o'stiradi. O'quv vaziyatidan bolalarda o'rtoqlariga nisbatan xayrixohlik bilan munosabatdan bo'lish, chidam, maqsadga intilganlikni rivojlantirishdan foydalaniladi.

Mudira e'tibor beradigan asosiy ob'ekt, bu bolalar hamda ularning mashg'ulotning boshlanishi va davomiyligi xatta-harakatlaridir. U bolalar mashg'ulotlarda xatti-harakat qoidalarini bajarayotgan yoki bajarmayotganliklarini kuzatadi. Mashg'ulotlarda bolalar to'g'ri o'tirishlari, chalg'iyvermasliklari, tarbiyachi va o'rtoqlarining gaplariga diqqat bilan quloq solishlari, faqat tarbiyachi so'ragandagina javob berishlari kerak: javob berayotganda o'rinlaridan turishlari, agar kerak bo'lsa, stol yoniga kelishlari lozim; rasm bo'yicha gapirganda ko'rsatkichdan foydalanishlari lozim. Kattaroq bolalar o'z ish joylarini darhol tayyorlay olishlari, kerakli materialni (bo'yoq, suv, plastilin va shu kabilarni) olib kelishlari, zarur mavzuda ishlay olishlari kerak.

Mashg'ulot davomida asosiy e'tibor dastur materialining bolalar tomonidan o'zlashtirilishiga, bolalar bilimni sifatiga, nutq, qo'l va harakat ko'nikmasi hamda malakalarining rivojlanganlik darajasiga qaratilishi lozim. Mashg'ulot ko'zatilar ekan, ayrim bolalar qanday ishlayotganligini qayd etish, ayrim topshirig'larni bajarish vaqtida yuzaga kelgan qiyinchiliklarni aniqlash muhimdir. Mudira dalillarni qayd etadi, keyin shular asosida bolalar tomonidan bilimlarning egallanishi, ko'nikma va malakalarning shakllanganligi haqida xulosalar chiqaradi.

SHuningdek, Maktabgacha ta'lim muassasasining mudiralari (bir guruhda turli yoshdagi bolalar tarbiyalanadigan) yoshga qarab guruhchalarga bo'lish qanday tashkil etilganligi (kichik va katta guruhchalar qaerda va qanday joylashtirilganligi, guruhchalar ishini qanday boshlaganliklari – bir vaqtda boshlagan yoki boshlamaganligi, qaysi guruhcha oldinroq shug'ullana boshlaganligi) va har qaysi yoshga ko'ra bo'lingan guruhchalar uchun mashg'ulotning davomiyligi, mashg'ulot yakunida kichik bolalar nima bilan mashg'ul bo'lishgan hamda katta bolalar ishda davom etib turishganda ular o'zlarini qanday tutishgani, tarbiyachi barcha bolalarning aktiv faoliyatlarini qanday usullar bilan ta'minlagani, u o'z diqqatini bolalarning ikki-uch guruhchasiga taqsimlay olgan yoki olmaganligi, har bir bola faoliyatini nazaridan qochirgan-qochirmaganligi, bolalarda e'tiborning to'planganligi va mustaqillikning tarbiyalangan-tarbiyalanmaganligi haqida qo'shimcha tarzda tushuntirishi kerak.

Mudira qanchalik ko'p narsani ko'ra olsa va eslab qola olsa, u mashg'ulotning ijobiy tomonlari va nuqsonlarini shunchalik chuqur tahlil qila oladi, u chiqaradigan xulosalar shunchalik ishonchli bo'ladi.

Kuzatishlar vaqtida yozib borish kerakmi va u qaysi sxemada bo'lishi kerak? YOzuvar ko'rilganlarni, kuzatilayotgan narsalar haqida o'z fikrini, ijobiy yoki salbiy faktlarni qayd etish uchun zarurdir. Mashg'ulotlarni talil qilishda xulosalarni isbotlashga asoslashga yordam beradi.

Qanday yozish kerakligi haqidagi masala prinsipial masala emas: har kim o'ziga qanday qulay bo'lsa, shunday yozaverishi mumkin.

Kuzatish va faktlarni to'plash ishning birinchi yarmi bo'lsa, ikkinchisi faktlarni tahlil qilish va pedagogik jarayonning yutuqlari va kamchiliklari haqida asosli xulosalar chiqarishdan iborat. Amalda esa quyidagi kabi holatlar uchraydi: mudira tarbiyachining ishini tahlil qiladi va xulosalar chiqaradi, ammo ularni konkret faktlar, ishonarli misollar bilan tasdiqlamaydi. Bunday hollarda xulosalar tasodifiy, sub'ektiv tuyulishi mumkin. Boshqacha ham bo'ladi: mudiri mashg'ulotni diqqat bilan kuzatgan, ko'pgina faktlarni yozgan va eslab qolgan, ammo bu faktlarni tahlil qilmagan, ularni umumlashtirmagan, shuning uchun chiqarilgan xulosa va tarbiyachiga berilgan tavsiyalar bunday vaqtda reseptiv harkterda bo'lib qoladi. demak, mudira o'zida kuzatish, faktlarni ko'rish, shuningdek, ularni tahlil qilish, umumlashtirish ko'nikmasini tarkib toptirish kerak. Mashg'ulotlarni taxlil qilish uchun: 1) mashg'ulotning tashkil etilishini; 2) dastur mazmunini; 3) mashg'ulotni o'tkazish metodikasini va; 4) uning natijalarini (ya'ni tekshirish vaqtida bolalardagi bilim, ko'nikma, malaka hamda ularning hatti-harakatlarini) ko'rib chiqish kerak bo'ladi.

IV.IV. TASVIRIY FAOLIYAT MASHG'ULOTLARINING KO'RIGI

Har bir mashg'ulotning tarbiyaviy-ta'limiy ahamiyati dastur mazmunining to'g'ri tanlanishi, yaxshi tashkil etilishi, tarbiyachining tayyorgarligi, tegishli asbob-uskunalar va tasviriy materiallarining mavjudligi, bolalar faoliyatiga aniq rahbarlik bilan aniqlanadi.

Bolalarning mashg'ulotlardagi to'laqonli o'quv yoki ijodiy faoliyatlari oldingi barcha ishlarning sifatiga, shuningdek ularni mana shu konkret mashg'ulotga tayyorlashga bog'liq bo'ladi. Tayyorlov ishlari bo'lajak mashg'ulot mazmuniga mos bo'lishi kerak: syujetli-tematik rasm solishdan oldin tevarak atrof bilan tanishtirish maqsadida ekskursiyalar o'tkazish, badiiy asarlar o'qish, bolalarga mashg'ulot mavzusi bilan bog'liq bo'lgan illyustrasiyalar, reproduksiyalarni ko'rsatish, suhbat o'tkazish, diafilm va bolalarning yaxshi chiqqan rasmlarini ko'rsatish mumkin va hokazolar; katta guruhlarda dekorativ rasm chizishlardan oldin bolalarga xalq amaliy san'ati namunalarini, illyustrasiyalar, bolalar rasmlarini ko'rsatish, suhbat o'tkazish, "Tasvirdan bilib ol" didaktik o'yini, didaktik mozaika bilan o'yinlar o'tkazish va shu kabilar maqsadga muvofiqdir; loy va plastilindan narsalar yasash mashg'ulotidan oldin kichik shakldagi haykaltarashlik bilan tanishtirish, bolalarga o'zlari yasaydigan jonivorlar tasvirlangan rasmlarni tanlashni, dekorativ plastika eskizini bajarishni topshirish mumkin va boshqalar. Qog'ozga rang tusini mustaqil bera olish, applikasiya va konstruktorlik ishlari uchun tayyorgarlik qilish ham mashg'ulotga tayyorlanish jarayoniga kiradi.

Oldindan qilingan barcha ishlarning mazmunini mudira tarbiyachi bilan qilingan qisqa suhbatdan bilib oladi. mudira tarbiyachining dastur vazifalarni to'g'ri tushunish va tushunmasligini aniqlaydi, mashg'ulot rejasi bilan tanishadi, konspekti ko'rib chiqadi, tasviriy

materialning mavjudligi va uni stollarga joylashtirishning to'g'riligini qayd etadi.

Mashg'ulotlarni ko'rish vaqtida mudira quyidagi holatlarga e'tibor beradi. Mashg'ulotning boshlanishi (3-5 min.). Tarbiyachi bolalarni o'yindan mashg'ulotlarga o'tkazishda foydalangan usullar.

SHundan keyin mashg'ulotning birinchi qismi–bolalar oldiga tasviriy vazifalarning qo'yilishi va ish usullarini tushuntirishning mazmuni hamda metodikasi baholanadi.

Bolalarning aqliy va nutq aktivliklari, ularning mashg'ulotga qiziqishlari qanday usullar vositasida yuzaga keltirilganligi (kichik guruhlarda–o'yin usullari, ovutmachochlardan, katta guruhlarda–bolalardagi mavjud tajribaga tayanish, qo'shiq, she'r, ertaklardan parchalar o'qish va shu kabilar) ni qayd etish lozim.

Bolalarga berilayotgan savollardagi maqsadga yo'llangan tushuntirishlarning aniq va konkretligi. Ishni bajarish bosqichlarning ajratilishi. Bolalarning tushuntirishlarni qanchalik egallayotganliklarini nazorat savollar yordamida (masalan, bolalar predmetni qanday izchillikda tasvirlaydilar, qanday harakatlarni bajaradilar) tekshirish. Tushuntirishlarda ko'rgazmali material–natura, namunaga tayanish. Predmetni tasviriy usullarni tarbiyachi tomonidan ko'rsatishining sifati (agar mashg'ulotda shundan qilingan bo'lsa). Bo'lajak ish uchun tushuntirishlar yoki ko'rsatmalarning davomiyligi. (SHuni unutmaslik kerakki, tayyorlov ishlarining barchasini tarbiyachi mashg'ulotdan oldin amalga oshirish kerak.)

Bolalar ishni bajarishga qanday kirishdilar: qanchasi tarbiyachining tushuntirishi tugashi bilan oq rasm solishga (yasashga) kirishdi, qanchasi tushuntirishdan keyin ham o'ylanib, qiynalib turdi. Bolalar tarbiyachiga savollar berishdimi, ular nima haqida so'rashdi.

Tarbiyachi mashg'ulot jarayonida qo'yilgan vazifalarning bajarilishiga erishdimi, individual yondashuvdan foydalandimi. Tarbiyachi ayrim bolalarga qanday ko'rsatma va maslahatlar berdi. Topshiriqning eng qiyin elementlari haqida o'z vaqtida eslatma berish yo'li bilan xatolarning oldi olindimi. Tarbiyachi qanday usullar vositasida shug'ullanuvchilarni o'zini-o'zi baholash va o'zini-o'zi nazorat qilishga undadi. Berilayotgan ko'rsatmalarning maqsadga muvofiqligi va ularni bajarishning sifatini tekshirish. Tarbiyachining e'tiboridan chetda qolgan bolalar bo'ldimi.

Tarbiyachi bolalarni egallangan bilim, ko'nikma va malakalardan mustaqil foydalanishga, ijodiy ishlashga undadimi. Tarbiyachi bolalarning noto'g'ri o'tirishi, noto'g'ri pozalarini sezdimi va ularni to'g'riladimi.

Bolalar qalam (mo'yqalam, qaychi va shu kabilar) ni qanday ushlayapti va ulardan to'g'ri foydalanayaptimi. Ular qanday texnik malaka va ko'nikmalarga ega bo'lganlar (dasturning tegishli talablariga qarang). Ayrim bolalarning ko'nikma va malakalarini oshirish uchun tarbiyachi nimalar qildi.

SHug'illanayotganlarning qanchasi ishni o'z vaqtida, qanchasi erta tugatdi va qanchasi tugata olmay qoldi. Bolalar ishni bajarishga qancha vaqt sarflashdi. Tarbiyachi mashg'ulot oxirida bolalar ishlarining ko'ruvini nazarda tutdimi va u qanday tashkil etilgan edi (jamoatahlil, o'zaro taxlil, o'zini-o'zi baxolash). Bajarilgan ishlarning taxliliga bolalar jalb qilinganmidi, naturadan, namunadan, tasavvur bo'yicha bajarilgan ishlarni baxolashda ular qanday mezondan foydalanishardi. Bu baho dastur talablarini va mazkur mashg'ulotning vazifalarini umuman aks ettiradimi. Bolalar predmetlarning xususiyatlari, rang-tuslari, tasviriy va texnik usullarni

belgilovchi so'zlardan to'g'ri foydalanishadimi. Bolalar ishlarini ko'rish qancha vaqtni oladi.

Mashg'ulot taxlili.

Mashg'ulot mazmuni mazkur yosh guruxsi dasturiga, yil fasliga, bolalarning tasviriy imkoniyatlariga muvofiq keladimi.

YAngi narsalar va bolalarga tanish narsalar o'rtasidagi muvofiqlikning oldingi o'tgan mashg'ulotlar bilan aloqasi. Emosional-ijodiy o'quv yuklamasi, mashg'ulot mazmunining tarbiyaviy va bilish ahamiyati.

Mashg'ulotning tashkil etilishini, materiallar va ko'rgazmali qurollarning sifatini, bolalar hamda tarbiyachilarning tayyorgarliklari (ish usullarini ko'rsata bilish)ni baxolash. Navbatchilarning mashg'ulotga tayyorlanishdagi roli, navbatchilar ishining o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish bilan biriktirilishi.

Tarbiyachi tushuntirishlarining to'g'riligi va tushunariligi. O'qitishning mashg'ulot turlarida foydalanilgan usullarining muvofiqligi (masalan, dekorativ rasm solishda, grafik tasvir ko'rinishidagi namunadan, predmetlida-naturani tahlili qilish, uni tasviriy usullarini ko'rsatish va boshqalardan foydalaniladi) dastur vazifalarining harakteriga (yangi yoki takrorlanayotgan mazmun), bolalarning yoshiga (masalan, kichik guruh bolalarini o'qitishda etakchi usul bu ko'rsatish, katta guruhlarda esa o'qitishning ko'rgazmali usullari bilan birga aniq og'zaki instruksiyalar, ishni qaysi usulda va qanday izchillikda bajarish lozimligini mustaqil aniqlash topshiriqlari katta ahamiyat kasb etadi) bog'liq.

Mashg'ulotning bosqichlar bo'yicha umumiy davomiyligi, agar shunday bo'lgan bo'lsa, kechikishning sabablari.

Bolalarning mashg'ulotda o'zini tutishi: uyushganlik, intizomiylik, qiziqish, ularda vaqt, ish tempi xissiyotining mavjudligi.

Bolalarning ishlarini ko'rib chiqish: olingan ko'rsatmalarga muvofiq ishlay bilish, texnik va tasviriy ko'nikma hamda malakalar, qo'yilgan vazifani xal etishga ijodiy yondoshish, ishning puxta yoki naridan beri bajarilganligi.

Mudira tarbiyachi bilan birga har bir bolaning mazkur mashg'ulotda bajargan ishini ko'rib chiqadi va taxlil qiladi. Ayrim xollarda (ishning sifati ko'pchilik bolalarnikidan past bo'lsa) bolaning oldingi mashg'ulotlarda bajargan ishlari ko'rib chiqiladi. Bu urinda quyidagilar qayd etiladi:

- 1.ishning taklif etilgan mavzu va ko'rsatmalarga muvofiq kelish kelmasligi, bola o'z ishini tugatgan–tugatmaganligi;
- 2.tasvirlangan va asl predmet (natura, namuna) o'rtasida o'xshashlikning bor yo'qligi;
- 3.predmetning qaysi belgilari: harakterli yo kam ahamiyatli yoki har ikkalasi ham tasvirlanganligi;
- 4.predmetning tuzilishi (qismlarining joylanishi) to'g'ri berilgan berilmaganligi;
- 5.predmet qismlarining lozim joylaridagi farqlar berilgan-berilmaganligi. Bola predmetning rangini realistik bera olgan yoki bera olmaganligi. Bolaning kuzatuvchanligi, tasavvurining mahsuli xaqida nimalar dalolat berayotganligi. Bolaning o'zi tasvirlayotgan narsaga munosabati nimalarda namoyon bo'lganligi (rasmga rangli qilib bo'yoq berishda, razmerdan foydalanishda, obrazlar dinamikasida);
- 6.bolaning qog'oz saxifalarini qanday to'ldirganligi, bolada predmetlarning real va ma'naviy aloqalarga muvofiq keluvchi

fazoviy joylashuv xaqida tasavvurning bor-yo'qligi (yonida, oraliqda, oldinda, orqasida, yuqorida, pastda va shu kabilar);

7.bola tavsiya etilgan mavzuning mazmunini mustaqil bera olgan-olmaganligi (bu savolga javob berish uchun guruhdagi barcha bolalarning rasmlarini qiyoslash lozim bo'ladi).

8.texnik malaka va ko'nikmalarning sifati (predmet kontur to'g'ri tasvirlanganmi, rasm tartibli qilib bo'yalganmi, bola mayda detallarni tasviriyda mo'yqalamning ingichka uchidan foydalana oladimi yoki yo'qmi, loy va plastilindan narsalar yasashda predmetning formasini to'g'ri belgilanganmi, yuza qismi tekislanganmi, qismlar oralig'i mustaxkam qilib biriktirilganmi, g'adir–budur elementlari yo'qmi, predmetning konturi to'g'ri qirqilganmi, predmetning qismlari to'g'ri elimlanganmi).

9.mashg'ulotning umumiy bahos i, ijobiy tamonlari va nuqsonlari, mazkur mashg'ulotning metodikasiga qanday o'zgarishlar kiritish maqsadga muvofiq bo'ladi.

IV.V. TASVIRIY FAOLIYAT MASHG'ULOTLARI UCHUN MATERIALLAR VA USKUNALAR.

Tasviriy faoliyat mashg'ulotlari pedagogik o'ylangan moddiy jixozlanishni: maxsus uskunalar, asboblar va tasviriy materiallari talab qilinadi. Mashg'ulot o'tkazish uchun sharoit yaratuvchi barcha predmetlar taxtalar, molbertlar, tagliklar va hakoza; asboblar: tasviriy jarayonida kerak bo'ladigan qalamlar, mo'yqalamlar, qaychilar va boshqa narsalar: tasvir yaratishda ishlatiladigan tasviriy materiallari – jixozlash uskunalariga kiradi. Mudira tarbiyachi-metodist bilan birgalikda tasviriy faoliyat mashg'ulotlarini muvaffaqiyatli o'tkazish va bolalar ijodiyotini o'stirish uchun olingan borcha kerakli narsalarini ko'rib chiqadi, material hamda uskunalardan qanday

foydalanilayotganligini, bolalarda ularga nisbatan ehtiyotkorona munosabat tarbiyalanayotganligini tekshirib chiqadi. Tasviriy faoliyatning har xil turlari turlicha jihozlanadi.

Rasm-predmetli, syujetli, dekorativ, o'ylangan fikr bo'yicha solish mashg'ulotlari uchun lenolium qoplangan doskalar (devorga va polga qo'yiladigan); bolalar chizgan rasmlarni namoyish qilish uchun uchta reykali doskalar; natura uchun taglik; stolga qo'yiladigan doskalar-yig'ma mo'ljberlar (katta guruhlar uchun) va boshqalar kerak bo'ladi.

Guruhda seksiyalaridan biriga lenolium, ikkinchisiga flanel qoplangan, uchunchisiga esa reyka qoqilgan, uch seksiyali, kombinasiya qilingan, devorga o'rnatiladigan doskaning bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Bolalarning ko'rish faoliyatini saqlash maqsadida katta guruhlarda sathi qiya turadigan individual taxtalardan foydalanish maqbuldir, chunki bunday taxtalar nurning ko'zga burchak ostida emas, balki perpendikulyar yo'nalishda tushishni ta'minlaydi.

Qalamlar. Rasm solish uchun bolalarga rangli qalamlar nabori kerak: kichik guruxda beshta qalamdan (qizil, ko'k, yashil, sariq, va qora); o'rta guruhda-oltita qalamdan (qizil, ko'k, yashil, sariq, qora va jigar rang) foydalaniladi; katta guruhlarda yuqorida aytilganlardan tashqari-qizg'ish, binafsha rang, to'q qizil, pushti zangori, och yashil ranglar qo'shiladi. Kichik guruhlarda qalamlar dumaloq bo'lishi kerak. Katta guruxlarning bolalariga yumshoq grafitli qalamlar ("SHkol'noe", "Iskusstvo" №1, 2) tavsiya qilinadi. Qalamni ishlatishga tayyorlashda yog'och qatlami 25-30 mm olinib, grafiti 8-10 mm ochiladi (rangli qalamlarning yog'ochi kamroq olinishi

kerak, chunki ularning o'zakkari yo'g'onroq, qattiqroq bosganda uvalanib, sinib ketadi).

Mo'yqalamlar. Bo'yoq bilan rasm chizish uchun tuki yumshoq va elastik kolonok, olmaxon, sassiqqo'zon va shu kabilarning qilidan qilingan dumaloq mo'yqalamlar kerak. Mo'yqalamlar nomerlariga ko'ra farqlanadi: 1-8 ingichka, 8-16 yo'g'on. Kichik guruh bolalariga 12-14 nomerli mo'yqalamlarni berish tavsiya qilinadi. Bunday mo'yqalam qog'ozga bosilganda yorqin, yaxshi seziladigan iz qoldiradi, predmetning shaklini berishni osonlashtiradi. O'rta va katta guruhlar bolalariga ham ingichka, ham yo'g'on mo'yqalamlarni berish mumkin.

Bolalarning mo'yqalamlardan foydalanishlarini kuzatilar ekan, eng avvalo, ular uni to'g'ri ushlashni bilishlariga, tarbiyachi buni eslatishi va ko'rsatishiga: mashg'ulot vaqtida va tugugandan so'ng bolalar mo'yqalamni taglikka qo'yishlariga (tarbiyachi tagliklarni qalin kartondan yoki o'zunasiga ikkiga qirqilgan g'altakdan tayyorlashi mumkin) e'tibor berish kerak. Bolalarga mo'yqalamni suvli bankada qoldirishga ruxsat bermaslik kerak, bundan qilinganda uning tuki egiladi, har tomonga tarqab, shaklini yo'qotadi. Agar tukli mo'yqalamlarga tejamkorlik bilan munosabatda bo'linsa, ular o'zoq muddat xizmat qiladi. Mashg'ulot uchun bo'yoq tayyorlashda uni mo'yqalam bilan aralashtirmaslik kerak, buni cho'p bilan qilish ancha qulay. Akvarel' bo'yog'i bilan rasm solishda mo'yqalamning tuklari elpig'ich singari tarqab ketmasligi uchun uni bosmasdan, bo'yoq engil yarim aylana harakat bilan olinadi. Ish tugagandan keyin, bo'yoq qurib qolmasdanoq, mo'yqalam yaxshilab yuviladi. Mo'yqalamlarni stakanda mo'yini yuqoriga qilib saqlash tavsiya qilindi. Mudira mashg'ulot boshlanishidan oldin, qog'oz qanday

tayyorlanganligini ko'radi. Rasm solish uchun anchagina qalin, bir oz g'adir budur qog'oz (yaxshisi yarim vatman) kerak. Qalin yozuv qog'ozi uning o'rnini bosishi mumkin. Rasm solish uchun ustiga qalam deyarli iz qoldirmay sirpanadigan yaltiroq va qalam kuchliroq bosilganda yirtilib ketadigan yupqa qog'ozlar yaramaydi. Ish vaqtida qog'oz qimirlamay, bir tekis turishi kerak (bolalar qog'oz holatini o'zgartirishlari mumkin bo'lgan manzarali rasmlar solish bundan mustasno).

Kichik guruh bolalariga rasm solish uchun yozuv qog'ozi kattaligidagi qog'ozni berish tavsiya qilinadi u bolakay qo'lini yozgandagi kenglikka muvofiq keladi. O'rta va katta guruh bolalariga alohida predmetlarni tasviriylari uchun yozuv qog'ozining yarmini (butun qog'ozdan ham foydalanish mumkin) berish tavsiya qilinadi: syujetli rasmlar uchun kattaroq formatdagi qog'ozni berish kerak. Rasm solish uchun qog'oz tayyorlar ekan, tarbiyachi tasvirlanadigan predmetning tuzilishini va razmerini hisobga olishi kerak.

Guashь bo'yoqlar bilan rasm solishda to'yingan va yumshoq tondagi rangli qog'ozlardan foydalaniladi. Katta guruh bolalari kerakli rangdagi qog'ozlarini mustaqil tayyorlay oladilar (qog'ozga tus berishda guashь va akvarelь bo'yoqlardan hamda yo'g'on, yumshoq mo'yqalamlardan foydalanadilar: razmeri unchalik katta bo'lmagan yassi bo'yoq mo'yqalamlari–fleystar qulaydir. Bo'yoq oldin gorizontaliga, so'ngra uning ustidan vertikaliga beriladi).

Bo'yoqlar. Rasm solishda suvli bo'yoqning ikki turi–guashь va akvarelьdan foydalaniladi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar uchun pastasimon, shaffof bo'lmagan bo'yoqlar–guashь qulaydir.

Bo'yoqni mo'yqalamda turadigan, undan tomib tushmaydigan, suyuqroq qaymoq quyugligiday qilib aralashtirilishi kerak. Bo'yoqlarni bolalar rangni ko'rib turishlari uchun qirralari past shaffof bankachalarga quygan ma'qul.

YOpiq qopqoqchali polietilen bankachalardagi guashь bo'yoqlaridan foydalanish qulay: tarbiyachilar bo'yoqni ularning o'zida tayyorlaydilar va mashg'ulotdan so'ng ularni boshqa narsaga qo'ymay qoldiraveradilar. Bunda bo'yoq tejam bilan sarflanadi va uni tayyorlashga ko'p vaqt ketmaydi. Tarbiyachi bo'yoqning kerakli rangini chiqarishni bilishi kerak. Akvareль bo'yoqlar katta va maktabga tayyorlov guruhlariga bolalariga tavsiya qilinadi. Akvareль bo'yoqlarining farqlovchi xususiyati, bularning kukun qilib maydalangan pigment va ko'p miqdordagi yopishtiruvchi moddalardan (bog'lovchi sifatida) iboratligidir. Kukun qilib foydalanganligi tufayli akvareль bo'yoqlar o'zlarining asosiy fazilatlari–shaffoflik kasb etadilar. Hozirga kunda akvareль har xil ko'rinishda: qattiq-plita shaklida, yarim yumshoq-chinni formachalarda va yumshoq tyubikchalarda ishlab chiqarilmoqda. Maktabgacha ta'lim muassasasi sharoitlarida yarim yumshoq (formachalardagi) akvareльdan foydalanish ma'qulroq. Bolalarning akvareль bo'yoqlaridan xuddi guashь bo'yoqlari bilan rasm solganidek foydalanishlariga yo'l qo'yib bo'lmaydi. Bolalar akvareль bo'yoqlari bilan rasm solar ekanlar, predmetlar konturini oldin qog'ozga oddiy qalam bilan tushiradilar. Mashg'ulotlar va bolalarning mustaqil badiiy va ijodiy faoliyatlari uchun pastelь–turli rangdagi yo'g'on sterjenchalar tavsiya etiladi. Pastelь naborida har biri bir nechta tusga ega bo'lgan beshta rang bo'ladi, buning o'zi ish uchun tayyor palitradir. Pastelь qattiq, yumshoq va o'rtacha turlarga

bo'linadi. Bolalar uchun yumshoq pastelъ tavsiya etiladi. Bu bo'yoq ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishni talab etadi, chunki u oson uvalanadi, sinadi. SHuning uchun pastelъ sterjenining har birini zar qog'ozga o'rash kerak bo'ladi. Rangli mum bo'rlar sterjenъ ko'rinishida 12 dan 36 tagacha rangda nabor qilib sotiladi. Uning bilan ham huddi pastelъ singari rasm solinadi. Rangli mum bo'rlarning afzalligi shundaki, ular bilan qalam chizig'i qalinligidagi chiziqni chizish mumkin. SHuning uchun mum bo'rlar bilan rasm chizishda oddiy qalamdan foydalanilmaydi. Rangli bo'rlardan mashg'ulotlardan bo'sh vaqtlarda taxta (doska) ga rasm chizishda foydalaniladi. O'chirish uchun ikkita – quruq va ozgina namlangan latta kerak: qurug'i bilan xatolar yo'qotiladi, rasmga bo'r changi (kukuni) tushurilib, ayrim joylari xiralashtiriladi: xo'li bilan eng to'q joylari oqartiriladi, oxirida esa rasm doskadan o'chiriladi. Rasm solishga mo'ljallangan ko'mir o'zunligi 10-12 sm va diametri 5-8 mm bo'lgan yirik sterjendan iborat bo'ladi. U yumshoq, sinuvchan, uqalanuvchan material bo'lganligi uchun zar qog'ozga o'ralishi kerak. Ko'mir to'q xira-qora iz qoldiradi. Ko'mir bilan ishlashda uning changini saqlab qoladigan tukli qog'ozlar – gulqog'oz, o'rash uchun ishlatiladigan va rasm solish qog'ozlari ishlatiladi. Agar ko'mir bilan ishlangan rasm ustidan paxta tamponi ozgina ho'llab, rasm solingan qog'oz sathidan vertikaliga engil surib chiqilsa, bo'yoq yanada mustahkamlanadi.

Loy va plastilindan narsalar yasash uchun maxsus uskunalar: aylanadigan doirali dastgoh (katta guruhlar uchun), suv solinadigan idishlar, latta; bolalar yasagan narsalarni bo'yash uchun–gruntovka; bundan tashqari, Bo'yashda ishlatiladigan maxsus bo'yoqlar–angoblar kerak bo'ladi. Bolalar ishlagan haykaltaroshlik

mahsulotlarini pishirish uchun mufelъ pechkaning bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Bunday pechkani O'quv kollektorlaridan topish mumkin.

Natura yoki namunani namoyish qilish uchun natura uchun mo'ljallangan tagliklardan foydalansa bo'ladi. Karkaslar–turli o'zunlik va kenglikdagi oddiy taxtalar ham uskunalarga kiritiladi. Karkaslardan foydalanish bolalarga jonivorlarning oyoqlarini mukammalroq tasviriyda va ularning figuralarini barqaror hamda dinamikroq qilishga imkon beradi.

Narsalar yasash mashg'ulotlari uchun plastik materiallar–loy, plastilin kerak bo'ladi, bunda asosiy yasash uchun eng maqbul material, bu loydir. Kichik guruhlarda faqat loydan foydalaniladi, chunki bu yoshdagi bolalar plastilindan narsa yasashda qiynaladilar. O'rta guruhda ham bolalar asosan loydan narsalar yasaydilar. Rangli plastilindan katta guruhlarda syujetli narsalar yasashda foydalaniladi.

Narsalar yasash uchun loy qanday tayyorlanadi?

Turli joylardan olingan loy rangi bilan farqlanadi; u sarg'ish, jigar rang, qizg'ish, kul rang, oq, yashil-ko'kish, qo'ng'ir rang bo'lishi mumkin. Loy, uning tarkibida qum kam bo'lsa, kuchli bo'ladi, qum aralishmasi uni sochiluvchan qiladi. Loyni bevosita erning o'zidan tanlash mumkin. Kuchli loyning yaxshi qatlamlari daryo va ariqlarning yaqinida uchraydi. SHuning uchun shahar bog'chalari uchun loyni yozda dala hovliga chiqqan vaqtlarda jamlab kelish kerak

Plastilin–loy, mum, yog', bo'yoq va boshqa qo'shilmalardan tayyorlangan sun'iy plastik massa. U yumshoq va qayishqoq, u uzoq qotmaydi, ammo temperatura oshganda yumshaydi.va eriydi. Narsalar yasashda plastilinni qo'lda o'zoq muddat ezish tavsiya qilinadi. Plastilin bilan ishlashdan oldin uni qutisi bilan issiqroq joyga yaqin qo'yib, bir oz isitiladi. Katta guruhlar tarbiyalanuvchilarida

plastilinning individual tayyor naborlari bo'lishi kerak. Ular plastilinning holatini o'zlari nazorat qilib, qolgan plastilinni rangiga ko'ra joylab qo'yadilar.

Applikasiya mashg'ulotlari uchun tayyor forma, qog'oz, qiyqimlar uchun patnis va yuza qutilar; kleyonka; formalarga elim surish uchun plastmassa taxtachalar (20X15sm): latta, shirach uchun chetlari nast quticha; mo'yqalamlar uchun tagllik; dag'al jundan tayyorlangan mo'yqalamlar; to'mtoq uchli qaychilar; (richagina o'zunligi 18 sm) kerak bo'ladi. Applikasiya ishlarida har xil sortli oq va rangli qog'ozlardan foydalaniladi. Fon uchun oq qalin qog'oz: rasm albomlarning varaqlari yoki stol-ga solinadigan rangil qog'oz, yo bo'lmasa, yupqa karton ishlatiladi. Predmetning qismlari yupqa qog'ozdan, yaxshisi yaltiroq qog'ozdan qirqilgani ma'qul; uning rangi yorqin, ushlaganda qo'lga xush yoqadi. Maktabgacha katta yoshdagilar har xil arng va tusdagi jilosiz rangli qog'ozlardan ham foydalanadilar. Katta guruhlarda har bir bola uchun turli rang va tusdagi qog'ozlar naboriga ega bo'lish maqsadga muvofiqdir. Tasviriy faoliyatga mo'ljallangan barcha materiallar sortlarga ajratilgan va ma'lum tartib bilan har qaysisi joy-joyiga qo'yilgan bo'lishi kerak. Qaychilar qutichada saqlanadi. Foydalanib bo'lgandan keyin bo'yoqlar bankalarga qayta quyiladi (bankalarning og'zini bo'yoq qurib qolmasligi uchun mahkam qilib berkitish kerak). Bankalardagi guashь bo'yoqlari ustiga suv quyish lozim. Qog'oz dasta qilib taxlanib saqlanadi. Rangli qog'ozlarni kichikroq bo'laklarga qirqib, press ostiga qo'yish mumkin (keyin katta guruhlarda ular individual konvertlarga solinadi). Tartibli joylashtirilgan material kam joyni egallaydi, yaxshi saqlanadi, ulardan foydalanish ham qulay bo'ladi.

V.BOB. MASHG'ULOTDAN TASHQARI VAQTLARDA TASVIRIY FAOLIYAT.

Bolalarning badiiy jihatdan tarbiya olishi faqatgina mashg'ulot jarayonida emas, balki kundalik xayotda yuzaga keladi. bu o'rinda bolaning o'z aktivligi jarayonida yuzaga keluvchi mustaqil tasviriy faoliyat muhim rol' o'ynaydi. U bu jarayonida mashg'ulotlarda olgan badiiy tajribasidan foydalanadi. Mashg'ulotdan tashqari vaqtlarda bolada o'zi sevgan mavzularga tasviriy faoliyatning biror bir turlariga nisbatan layoqat yoki hohish seziladi. Bunga bolalarning o'z ixtiyorlari, hohishlari bo'yicha ishlagan loy, applikasiya, rasm va qurish yasash ishlari misol bo'ladi. SHuningdek tasviriy san'at va uning turlari, musiqa, adabiyot, bolalar mustaqil tasviriy faoliyatining asosiy sababchisi xisoblanib, bolalarning kechinmalarini boyitadi. Teatr, kino, sirk yoki televizion eshittirishlarini ko'rish bolalarda obrazlarni ifodali, mazmundor qilinishi yanada oshiriladi. Bolalar tasviriy faoliyat bilan o'zlari shug'ullanishlari jarayonida ularda chizish, yopishtirish, loydan yoki qurilish materiallaridan o'yinchoqlar yasashga nisbatan xoxish uyg'onadi. Ular o'z o'yinchoqlarini o'rtoqlariga, tarbiyachisiga 8-martga o'z buvilari, opalari uchun sovg'alar tayarlab, ularga sovg'a qiladilar. Ba'zida bolalar zalni, gurux xonasini bezatish uchun o'yinchoqlar yasaydilar yoki mashg'ulotlar uchun ko'rgazma materiallari tayyorlaydilar. Masalan, sanash uchun shablonlar, solib qo'yish uchun qutilar va xokazo. Bolalar guruxda yoki o'rtoqlarida paydo bo'lgan yangi narsalar bilan qtiziqib, uni chizishga yoki applikasiya qilishlari mumkin. Masalan, birorta bola bog'chaga yangi qo'lqopda keladi, bolalarga u yoqib qoldi va bolalar uni tasvirlashga o'tishlari mumkin. Bolalar albatta o'zlariga yaqin bo'lgan narsalarni chizadilar. Masalan, shimolda yashovchi bug'uni, o'rta osiyoda esa

tog'lar qumliklar va tuyalarni tasvirlaydi. Bolalar ayniqsa ko'proq dekorativ va ertak xikoya asosida rasm chizadilar. Qizil gilam va naqshlarni chizadilar, qo'g'irchoqni bezaydilar. Tayyorlov guruhida esa ko'proq bolalarning naturaga qarab gullar, vazalar chizishlarini ko'zatish mumkin. SHuningdek guruh honasini zalni bezatish uchun dekorativ bezaklar chizadilar. Bu jarayonda bolalar asosan akvarel', guashь, rangli mellar, ko'mirli tayoqchalardan foydalanadilar. Bolalar bosh vaqtlarida loydan, plastilindan narsalar yasashni yaxshi ko'radilar. Ular odamlar, hayvonlar, ertak qaxramonlarini loydan yasaydilar. Ayniqsa, kollektiv bo'lib narsalar yasash katta o'rin to'tadi . Bolalar guruxlarga birlashib mavzular asosida o'yinchoqlar yasaydilar. M; «Mazay bobo va quyonlar'', idish-tavoqlar. Bolalar geometrik shakllarni qirqib yopishtiradilar, qor parchalari, qog'ozdan qirqilgan qo'g'irchoqlar uchun kuylaklar va hokazo. Bolalar jamoa bo'lib applikasiya ishlarini bajaradilar. M: qo'g'irchoq uchun gilamcha, bolalar ishlarining mazmuni, Maktabgacha ta'lim muassasasi hayotidan yoki yaqin ularni o'rab turgan hayotdan, atrofdan olishi mumkin. Qurish yasashda esa bolalar katta va mayda qurilish detallaridan foydalanadilar garaj, uylar, paraxodlar quradilar. Qog'ozdan archa uchun gurux xonasi uchun o'yinchoqlar yasaladi. Tabiat materiallaridan, gugurt cho'pi, plastilin yordamida, qayiqchalar yasaydilar. Ko'zda turli tuman barglardan piramida yoki shapkachalar yasaydilar. Mashg'ulotdan tashqari bolalar kitoblardagi rangli rasmlarni rasmlil albomchalarni tamosha qiladilar. Bu esa bolalarni badiiy didlarini, idrok qilishlarini o'stiradi. Rangli shaklni sezishni o'stirish maqsadida didaqtik o'yinlar uyushtiriladi. SHuningdek bolalar mustaqil tasviriy faoliyat bilan bino ichida ochiq xavoda ham shug'ullanishlari mumkin. Buning uchun bolalarga,

masalan asvaltda chizish uchun rangli bo'rlar, loydan yoki qumdan turli hil figuralar yasash, toshlarni terib turli ko'rinishlarni hosil qilish, somondan turli xil narsalar yasashlarini, qishda esa qordan turli narsalar yasab, ularni rangli muzchalar bilan bezatishni taklif etish mumkin. SHuningdek bolalarning mustaqil tasviriy faoliyatlari o'zaro ya'ni rasm, loy, appilikasiya, qurish yasash bilan chambarchas bog'liqdir.

Bolalarning bu faoliyatlari ularni tashkil etishadigan roli o'yinlar bilan ham bog'liqdir. Yirik qurilish detallaridan jamoa fermasi, kino, magazin quradilar, bu o'yin uchun loydan sabzavot va mevalar yasaydilar. Har bir bola mustaqil tasviriy faoliyat jarayonida tarbiyachi oldiga kelib, o'ziga kerakli zarur narsani so'rab olishi, tushintirib berishi va u bilan nima ish qilmoqchi ekanligi haqida so'zlab berishi mumkin. Bu jarayonda bolalar o'z oldiga aniq maqsad qo'yib uni bajarish usullarini, yo'llarini o'zlari mustaqil axtarib topishga harakat qiladilar.

Bolalarning aktivligi jarayonida vujudga keluvchi mustaqil tasviriy faoliyati tarbiyachining shu ishga raxbarlik qilishida bir oz qiyinchilik tug'diradi. CHunki tarbiyachi to'g'ridan to'g'ri raxbarlik qilmay, balki ikkinchi darajali xolatni egallaydi. Bola tevarak atrof haqidagi taasurotlarini mustaqil ravishda tasviriylari uchun ular tasviriyning vositalaridan keng va erkin foydalanishni bilishlari lozim. Bu esa mashg'ulotlar jarayonida tarbiyachi tomondan berilib, bolalar tomondan egallangan bilim va malakalar hamda tassurotlarning ko'payib, boyib borishi bilan belgilanadi. Masalan; naturaga qarab gul rasmini chigich, bolalar bilan gulzordagi gullarni yoki uchastkadagi gullarni, rasmlardagi turli gullarni ko'rib chiqish lozim.

SHundagina bolalar o'z mustaqil faoliyatlarini gullardan chiroyli guldastalar va dekorativ qompazisiyalar to'za oladilar.

Tarbiyachi bolalarga ular nimalarni tasviriy xoxlashsa o'sha predmetlarni ko'rib ko'zatib chiqishni taklif etadi. Agarda bola samalyot, mashina chizmoqchi bo'lsa, tarbiyachi undan chizishni bilasanmi deb so'rashi va yordam sifatida bolalarga transport turlarini rangli rasmini ko'rib chiqishini va bunda ularning har bir o'ziga hos xususiyatlariga bola diqqatini tortishi lozim. Bolalar diqqatini ko'proq uncha murakkab bo'lmagan dekorativ qompazisiyalar tortadi. Masalan; gilamcha, salfetka, va hokazok. SHuning uchun tarbiyachi bolalar ishini boyitish maqsadida, mashg'ulotlardan tashqari tasviriy faoliyat jarayonida bolalarga dekorativ naqshlarni ko'rib chiqish uchun tavsiya etishi mumkin. Masalan; dimkov naqshlari. Agarda bolalar mashg'ulotdan tashqari mazmunli kompozisiya tasvirlamoqchi bo'lsalar tarbiyachi qog'oz varag'idan predmetlar qanday yasalishi, ish tartibini eslatib o'tishi zarur. Bolalar bo'sh vaqtlarida o'zlari sevgan ranglar bilan bo'yoqdan, qalamdan, shug'ullanishni sevadilar, tarbiyachi materialning xillarini rango-rang qilib, bolalarning bu qiziqishlarini xoxishlarini o'stirishi lozim. Bolalarga chizayotgan ishlarni toza, chiroyli qilib bajarishlarini eslatib borishi lozim. Tarbiyachi bolalarning bu ishlarda ularga maslaxatgo'y bo'lishi kerak. U bola qanday qilish lozimligini aytmaydi, balki bola bilan ishning borishini tahlil qilib, bolaga ishning sifatli bo'lishi uchun yordam beradi.

Mustaqil tasviriy faoliyat jarayonida faollik yoki xoxish, bolalar tomondan kelib chiqishi kerak. Agarda tarbiyachi bu jarayon davomida kichik va o'rta gurux bolalariga ko'proq maslaxat berib, aktivligini oshirsa, katta tayyorlov guruhlarida bolalarga ko'proq

mustaqillik berishlari lozim. Tasviriy faoliyatida bolalar aktivligi asosida do'stona munosabatlar tarkib topadi, bolalar bir-birlariga maslahatlar beradi, yordam beradi ya'ni jamoa bo'lib ijod qilish o'sadi. Bolalarning mustaqil tasviriy faoliyati bilan shug'illanishi uchun materiallar etarli darajada bo'lishi, loy etarli va qulay bo'lishi, materiallarni saqlash uchun joylashgan shkaflar, bolalar olishi uchun qulay bo'lishi, tasviriy san'at asarlari, shuningdek dekarativ san'at namunalari, naqshlar, xoxloma va dimqova o'yinchoqlari bo'lishi zarur. Bular tasviriy faoliyat burchagini bezashi mumkin. SHuningdek tasviriy faoliyat zonasida doska bo'lishi lozim, chunki bolalar unga rangli mellar bilan rasmlar chizadilar. Turli tuman materiallarning bo'lishi, bolalar mustaqil tasviriy faoliyatlarini YAna ham boyitadi. Tasviriy faoliyat burchagidagi materiallarni tarbiyachi vaqti-vaqti bilan almashtirib, to'ldirib boradi. Illyustrativ rasmlar to'plami bo'yicha xoxloma, dimkovo o'yinchoqlarini stol ustiga terib joylashtiriladi. Bolalar ularni ko'rib chiqadilar. Bolalar o'yin jarayonida rasm chizishdan tashqari loydan o'yinchoqlar yasashni yaxshi ko'radilar. Qurilish materialardan bolalar keng foydalanib o'yinlar tashkil qiladilar. Ammo tarbiyachi oldindan qurilish burchagini tashkil etish tug'risida o'ylab ko'rishi kerak. Bu burchakda tarbiyachi yirik va mayda qurilish detallarini plastmassa, rezinadan qilingan o'yinchoqlarni, odam va xayvon obrazini, transport, o'simliklarni tasvirlovchi mayda o'yinchoqlarni ham joylashtiradi. Katta va tayyorlov guruh qurilish burchagiga qurilmalar tasviri aks ettirilgan albomlar fotosuratlarini ham joylashtirish lozim. Albomda yig'ilgan fotosuratlar turli tuman binolarning ko'rinishini tasvirlash mumkin. Masalan; ko'prik, transport, binolar.

Bolalar qurilmalar qurish jarayonida o'z qurilmalarini boshqatdan ko'rib, o'zgartirib turli xil detallar bilan boradilar, shuning uchun bolalarning juda qiziqib qurayotgan ishlari bir necha kun mobaynida saqlanishi zarur.. Kichik guruxlarda esa tarbiyachi bolalarga nimalar qurishga o'rganganligi o'zi eslatadi, o'zi bolalar o'rnida ishtirok etadi va qurilmalarni qurish jarayonida birgalikda yordamlashadi va o'z vaqtida maydonchaga qurilish materiallarining to'plamini olib chiqadi, bolalar stol ustida turli xil qurilmalar quradilar, ular bilan o'yin o'ynaydilar. Qo'l mexnati burchagida xilma xil materiallardan karton, elim, qog'oz, qutichalar va tabiat materiallaridan saqlanadi. Katta yoshdagi bolalar tarbiyachining raxbarligi ostida mashg'ulotda olgan bilim va malakalari ostida, o'yin uchun kerakli o'yinchoqlar yasaydilar. Tarbiyachi bolalarga maslaxatlar beradi, qiynalishsa ko'rsatib beradi. Ba'zida tarbiyachining o'zi o'yinchoq yasaydi, ammo albatta bularni bu ishga jalb etadi. Masalan: qaysidir qismini yopishtirishni yoki kerakli qismlarni tanlab olishni taklif etishi mumkin. Ba'zida tarbiyachi mashg'ulotdan ikki uch kun oldin, bolalar yasashi lozim bo'lgan bolalar ishtirokida yasab, ikki uch kun burchakda saqlashi mumkin. Tabiat materiallari bilan ham barglar, shoxlar, o'simlik urug'lari, jyoludlar ishlashadi. So'ng ularni sayr yoki ekskursiyada kuzatadi, bolalar ularni yig'adilar va tarbiyachi ulardan qanday qilib o'yinchoq yasash kerakligini ko'rsatib beradi. Misol: shishkalardan tipratikan, baliq va boshqalar yasaydilar. Tarbiyachi bolalardan bu materiallardan nimalar qilish mumkinligini so'rab, ulardan fantaziyani faolligini o'stirib boradi.

Kichik va o'rta guruh bolalari ham mashg'ulotlardan tashqari vaqtlarda rasm chizish, loydan buyumlar yasashga qiziqishi uyg'onib boradi. Ular turli xil soda ko'rinishdagi rasmlar chizishga va o'rta guruh

turli xil figuralarni rangli kog'ozdan qirqadilar. Tarbiyachi ularni qiziqishlarini o'stirib, rangli qog'ozdan chiptalar, cheklar qirqishni tavsiya etish mumkin. Tasviriy faoliyatga pedagogik rahbarlik qilish mashg'ulotdan tashqari vaqtda asta-sekin o'zgarib boradi. YA'ni, harakatlarni ko'rsatib berishdan mustaqillikga o'tish, material tanlashda yoki o'z rejasini o'ylagan maqsadini tasvirlashda ham. Mashg'ulotdan tashqari vaqtda tasviriy faoliyatni ishning yordamchi formasiga aylantirib yuborish kerak emas. SHuningdek, tarbiyachi shuni esda tutmog'i lozimki, mashg'ulotdan tashqari tasviriy faoliyat bilan shug'ullanish hamma uchun majburiy emas, u bilan kim chizishini, loydan narsa yasashni, qirqishni yaxshi ko'rgan bolalar shug'ullanishi mumkin. Bolalar tasviriy faoliyat bilan mashg'ulotdan tashqari vaqtda 10-15 minut davomida shug'ullanib, o'z rasmlarini, loy va applikasiyani tugatishlarini yoki uni keyingi kunda ham davom ettirib, tugatishlari mumkin. Bu faoliyatga rahbarlik qilish tarbiyachidan juda katta sezgirlikni, diqqatni va bolalarning ijodiy qobiliyatlarini o'sishi uchun sharoit yaratib berishni talab etadi.

Bolalarning mustaqil tasviriy faoliyatlari burchagining jihozlari va materiallari.

Bolalarning mashg'ulotlardan tashqari vaqtlarda tasviriy faoliyat bilan mustaqil shug'ullanishlari uchun sharoit yaratilgan bo'lishi kerak. Bu maqsadda guruh xonasining yaxshi yoritilgan va o'yin burchagidan mumkin qadar uzoqroq biron bir joyi ajratilishi kerak. Xonaning deraza oldi ajratilishi maqsadga muvofiq, u erda ikki-uch stol qo'yiladi. Agar deraza tokchalari past bo'lsa, ularga taxtalar mustahkamlanadi, bolalar shug'ullanmayotgan paytda ularni tushurib qo'yish mumkin. Rasm solish, narsalar yasash, applikasiyalar uchun mo'ljallangan buyumlar yaqin turgan shkafning ochiq tokchalarida, stollarda turishi kerak. Kichik guruhda bolalarga

erkin foydalanishlari uchun faqat rangli qalamlar beriladi. Katta guruh bolalariga (ayrim cheklanishlar bilan) barcha materiallar berilishi mumkin: Loy o'rniga plastilin tavsiya qilindi. Bolalar o'z rasmlarini "Xalq ertaklari", "Odamlar mehnati", "Manzarali naqshlar", "Tabiat haqida" va shu kabi tematik papkalarga joylashtiriladi. Tasviriy faoliyat "zonasida" bolalar o'z ishlarida ijodiy foydalanadigan tabiiy materiallar solingan quti va ko'rgazmali qurollar bo'lishi kerak.

VI.BOB. TASVIRIY SAN'ATDA BADIY IDROK.

Idrok deb, predmet va xodisalarning ongda, ularning bevosita ta'siri natijasida aks etishga aytiladi. Atrof olamdagi narsa xodisalarni idrok kilishdan bilish boshlanadi. Bilishning hamma boshqa shakllari—esda olib kolish, tafakkur, tasavvur idrok obrazlari asosida kuriladi. Bolalar tasviriy faoliyati atrof muxit, borlikni bilishga asoslanadi. SHuning uchun idrokning rivojlanishi masalasi bolalarni rasm, loy, applikasiya ishiga urgatish uslubiyatining asosiy muammolaridan biri xisoblanadi.

Badiy obrazning yaratilishi mazmunni erkin xissiy shaklda berilishiga asos bo'ladi. SHuning uchun rassomning hayotni idrok qilishi bilishga oid va emosional tomonlarni birlashtirish kerak. Bu muammo xaqidagi qiziqarli fikrlarni biz o'rta asr sharqning mutafakkir—enseklapedisti Abu Nasr al-Farobiyning «Sahovat shaxri» risolasida topishimiz mumkin.

«Sezayotgan narsani akl kuchi vositasida bilish xoxish bo'lsa, shu vosita yordamida etilishayotgan harakat boshqa kuchning dalilidir; va bu kuch akl, xissiyot, fikrlash, xulosa qilishni yaratadi. Lekin agar xis kilinayotgan jismni sezish vositasi orqali o'rganishni keltirib chiqarayotgan istak jismoniy va ruhiy ta'sirning dalili buladi».

Atrofdagi borliqni rassom tomonidan idrok qilishi maxsus xususiyatlarga ega. Odatda buyumni idrok qilishda biz ko'pincha shu narsa bilan tanishishda cheklanamiz, chunki biz uchun undan foydalanish va ko'rsatma olish asosiysi xisoblanadi. Rassom esa predmetni tasviriy maqsadida har gal idrok qilganida shakl, rang, fazoda joylashishini har tomonlama o'rganadi. Mashxur rassom K.F.YUon, rassom idrokining o'ziga hos tomoni shundaki, u diqqat bilan hayotdagi hamma oddiy va oddiy bo'lmagan, hamma ifodali va bir xil narsalarni ko'rib belgilay olishi va o'z asarida aks ettirish kerak, degan edi. Bizni o'rab turgan buyum dunyosi o'zoq evolyusiya jarayoni, jamiyat va insonning ijtimoiy–tarixiy tajribasi jarayonida vujudga keldi. Predmetli fazoviy muxit bizning «ikkinchi tabiat» insondan tashqarida, o'zining butun mazmunini yo'kotadi. Qadimgi SHarq mutafakkirlari, keyinchalik XVII–XIX asr faylasuflari ham, faqatgina inson hamma narsalarning estetik va jismoniy ulchovidir, deb ta'kidlagan edi. Bolaning hayotida atrofdagi sharoitning muxim ahamiyatga ega ekanligi xaqida V.A.Suhamlinskiy ham ta'kidlab o'tgan. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolaning estetik rivojlanishi boshqariladigan va shakllantiriladigan jarayondir. SHu nuqtai nazarda A.N.Leont'eva, A.O.Zaporojes, E.A. Flyorina va maktabgacha tarbiya sohasidagi boshqa mutaxassislar ham turadilar.

Ibn Sino «Bilim kitobi»

Qaerda idrok bo'lmasa, o'sha erda roxat ham, azob ham bo'lmaydi. Demak, birinchidan bizda ikki ko'rinishda bo'ladigan idrok bo'lish kerak: birinchisi tashqarida (yuzaga keladi), his–tuyg'udek, ikkinchisi esa–ichkarida, tasavvur va ong shaklida. Bolalar atrofdagi

narsalarga juda ta'sirchan bo'ladilar, shuning uchun maktabgacha ta'lim muassasasining joylashishi, jixozlanishi katta ahamiyatga ega.

«Har bir inson o'zgarishlarga qodir, bolada esa bu juda kuchli. Bolalar hayotidan aloxida lahzalarni eslatishni o'zi kifoya: ularning muxiti o'zgargan vaqtda, atrof muxit ularda qanchalik katta iz qoldirishi ochiq ko'rinadi». (Jaloliddin Devoniy «Siyaniy rukovodstva»).

Tashqi passivlik natijasida tashqi olam bolaga faol ta'sir qiladi. Ular narsalarning ahamiyati bilan tanishadilar, o'yinchoqlarni ularning shakli, rang, materialiga diqqatlarini qaratib, bir-biridan farqlaydilar. YOshi ortgan sari ular qanday qilib jixozlarni har xil qo'yish mumkinligi va o'yinchoqlarni joylashtirishni xona devorlari qanday bezatilganligini farqlay oladilar. Sekin-asta bolalar o'zlari mashg'ulotga tayyorlanishda, ovkatlanish uchun stolni tayyorlash, bayramga gurux xonasini ko'zatishda ishtirok eta boshlaydilar. Ular endi faqatgina hamma narsadan foydalanmay, balki o'zlari ham kerakli sharoitni yaratishga o'rganadilar. Bolalarning bu faoliyati kattalarning doimiy yunaltilgan yordami natijasida ularda go'zallik va foyda xaqida tasavvurlarning shakllanishiga olib keladi, estetik xis va ijodga extiyoj tarbiyalaydi. Lekin bu jarayon muaffaqiyatli rivojlanishi uchun bolani o'rab turgan butun muxit o'ziga jalb qiladigan, chiroyli, etarli bo'lishi kerak. Pedagog esa bolalarni badiiy va maishiy estetik tarbiyalash masalalarini yaxshi bilish va farqlashi kerak. Maishiy estetikani mutaxassislar buni qanday tushunadilar—bu go'zallik va foyda qonunlari asosida tashkil etilgan, bizni o'rab turgan butun sharoit, o'zini tuta bilish, tashqi ko'rinish, kiyimi, ya'ni—bu bizga va atrofimizdagi odamlarga yaxshi kayfiyat bag'ishlaydigan, to'laqonli ish va dam olishni ta'minlaydigan hama narsa.

Estetika–demak chiroyli, ongli va qulay. Maishiy estetika maktabgacha ta'lim muassasasida bu binoning badiiy jixozlanishi (pedagogik ta'sir vositasi, estetik tarbiya vositasi) va kompleks arxitekturli badiiy masalalarning echimi vositasi.maktabgacha ta'lim muassasasining har xil bolaning jamoada badiiy rivojlanishi uchun sharoit yaratilishi kerak. Jihozlar (interʼber) maktabgacha yoshdagi bolalar badiiy tarbiyasi masalalari bilan kelishilgan holda o'rnatiladi, shuningdek zamonaviy dizayn talablariga ham rioya qilinadi (texnik estetika).

Maydonda bo'lish bolani doimo xursand qilishi uchun, o'yinga qiziqtirishi turli xil faoliyatga tortishi, jismonan sog'lomlashtirishi uchun maydonning jixozlanishi bir qator talablarga javob berishi kerak:

- arxitekturli badiiy va pedagogik;
- barcha turdagi jixozlarning miqdori;
- maydonning ko'kalamzorlashtirilishi;
- maydonning, ayvonning, besetkaning badiiy bezatilishi.

Maktabgachata'lim muassasasining badiiy bezatilishi o'z–o'zicha muhim, lekin zamonaviy pedagogik masalalarning echilishi aloqasi bilan bu mavzu yanada oydinlashadi, tarbiyaga kompleks yondashuv «funktional yondashuvga qaraganda katta tarbiyaviy effekt bilan ta'minlaydi» (Babanskiy YU.K)

Bolalar ijodi uchun idrokning bilish tomoni kata ahamiyatga ega. Bola buyum yoki xodisaning nomini tashqi ko'rinishni (shakli, rangi kattaligi va b.) bilishi kerak, uning qaysi xususiyatlari 1–darajasi, qaysilari 2-darajali ekanligini aniqlay olishlari kerak. Bu xususiyatlarni bolalar har doim ham mustaqil ajrata olmaydilar. Ko'pincha u diqqatini yorqin ahamiyatli bo'lmagan detallarga qaratadi, natijada esa ob'ektning realligi bo'ziladi.

Pedagogning vazifasi: bolani qurishga o'rgatish, ya'ni buyumni uning hamma asosiy xususiyatlarini birgalikda idrok qilishga o'rgatish. Bu masalani echishning asosini sensor madaniyatni tarbiyalash tashkil qiladi. «Sensor madaniyat» tushunchasini maktabgacha tarbiya pedagogikasiga M.Montessori ishlari olib keldi . Lekin nisbatan oldingi davrda ko'pincha faylasuflar hissiy tajribaga katta ahamiyat berishgan. SHuningdek Abu Nasr al-Farobiy (873 – 950). «Insonning bilimlarni egallashi sezgi vositasida amalga oshiriladi. Uning universalistlarini egallashi alohida predmetlarni hissiy idrok qilish orqali yuzaga keladi.

Sezgi bu–inson ko'nglining bilimlarni egallash vositasi» degan edi

Inson paydo bo'lishi bilan unda paydo bo'ladigan 1–narsa bu kuch, uning vositasida u ozuqlanadi. So'ng kuch vujudga keladi, uning vositasida u hissiy idrok qiladi: issiq, sovuq, xid, maza, tovush, ranglarni, sezgi paydo bo'lishi bilan bir vaqtda unda sezgi apparati vujudga keladi. Qandaydir buyumni bilish fikrlash kuchi, tasavvur yoki xissiyotning vositasi bo'lishi mumkin.

«Donolikning asoslari» risolasida u «tashqi sezgi a'zolari orqasida idrok vositasida chiqariladigan, obrazlarni tutish uchun qandaydir kuchlar va turlar bor. Bunga miyaning oldingi qismida joylashgan va shakl hosil qiladigan deb ataluvchi kuch tegishlidir. Bu kuch xis etilayotgan narsalar qanday yo'qotilayotgani mustaxkamlaydi. Ular idrok etish sferasidan yo'qoladilar, lekin shakl hosil qiluvchi kuchda qoladilar. Tevarak–atrofni idrok qilish maqsadga yo'nalgan bo'lishi kerak. Bola nimani va nima uchun ko'zatishi kerakligini aniq tasavvur qila olishi kerak. Bunday maqsadga yo'nalganlik va harakatning mukammalliligi idrokni chuqurlashtiradi, ma'lum momentlarda diqqatni va fikrni to'playdi, idrok tanlanganlik, baholangan

ko'rinishga keladi. Bunday taxlil qilish qobiliyatini egallab olish uchun yuqori sensor madaniyat–predmetlarni qurish va ularning xususiyatlarini ajrata bilish kerak bo'ladi, bu esa tasviriy faoliyatda alohida ahamiyatga ega. Tasviriy faoliyat uchun birinchi o'rinda qurish va his etish sezgilarining rivojlanishi muhimdir.

«Har bir yuqori sezgi idrok etilayotgan ob'ektdan uning o'ziga hos xususiyatining tassurotidan olinadi. Ko'z–bu ko'zgu, unda ko'rinayotgan narsaning aksi, ko'z uning qarshisida turganda tasvirlanadi. Qaralayotgan ob'ekt yo'qolgan vaqtda, agar u yorqin bo'lmasa, uning aksi ham yo'qoladi. His etish–bu bir tekisda tartibga solingan organda harakat kiluvchi kuchdir, bu Biron bir narsa bilan to'qnashish natijasida kelib chiqadigan har qanday o'zgarishni idrok qiladi». (Abdulla Avloniy «Gullayotgan o'lka va axloq»)

N.M.Sechenov fikricha, ko'rish orqali qilinadigan taxlilning natijalari nozikroq va boyroq, shu sababli odam ko'rishga ko'proq ishonadi. Bunday fikr xaqqoniy, lekin yangi ob'ektni idrok qilishda, predmet xususiyatini idrok qilishda, uning natijalariga birgina ko'z bilan ko'rish etarli emas. Bolalar psixologiyasida atrofni idrok etish jarayonida his etish va ko'rishning o'zaro munosabatlarning rivojlanish muammosi alohida ahamiyat kasb etadi. Bu muammoga V.I.Zinchenko va A.G.Rudskoy ishlari bag'ishlangan, bunda ular maktabgacha bolalikning turli bosqichlarida qo'l va ko'zning bilish funksiyalarini o'rganadilar. Psixologlar (L.A.Venger, N.V.Venger, A.V.Zaporojes, M.I.Lisina va boshqalar) bir qancha analizatorlarning birlashishi tasavvurlarining aniqlashuviga yordam beradi, deb hisoblaydi.

SHuning uchun har tomonlama ko'zatishga, predmetni faqat qurish orqaligina emas, balki boshqa analizatorlar orqali ham ko'zdan

kechirib chiqishga imkon berish kerak. Ko'pincha ko'rishga xis etish yordamga chaqiriladi. Faqat ba'zi vaqtlarda, ya'ni predmetni qo'lga olib bo'lmaydigan paytda, muskur xissini kiritish kerak, bolalarga predmet konturini fazoda qo'l bilan chizib yurgizishni taklif qilish kerak. Gullayotgan usimliklarni, mevalarni idrok etishda xid bilish ham ahamiyatga ega. Bu umumiy tasavvur qilish boyiydi. Bolaning sensor rivojlanishi tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, xatto kichik yoshdan bir guruhga kiradigan predmetlarning alohida xususiyatlarini predmetlarning umumiy belgisi sifatida qurish qobilyatini tarbiyalash mumkin. (olmaga o'xshagan dumaloq; mevaga o'xshagan qizil va xokazo).

Abu Ali Ibn Sino (986-1037) «Emizikli bolani parvarish qilish xaqida». «Turli ranglarni qursin u, va qurish qobilyatini kuchaytirsin u». Katta maktabgacha tarbiya yoshidagi bolani umumiy belgilari etalon sifatida ajratishni tasnif eta oladilar, bu etalonlarda esa umumiy xususiyatlar jamlangan bo'ladi.

Tasviriy faoliyat uchun bolalarni predmetlarning qiyin formasini, ya'ni predmetlarning asosini–geometrik formasini qurishga o'rgatish muxim bo'lib xisoblanadi. Xuddi shunday etalonlar rangni, traporsiyalarni va boshqalarni xis etishni mukammallashishiga yordam beradi.

Analizatorlarning rivojlanishi o'z holicha ketaverishi mumkin emas. Sensor tarbiyaning asosi bo'lib bolalarni umumiy idrok qilish usuli tekshirishga o'rgatish hisoblanadi. Bu esa bolalarga predmetning asosiy xususiyatlarni mustaqil holda taxlil qilishga va ajratishga imkon beradi.

VI.I. IDROK ETISHNI BOSHQARISH METODIKASI.

Tasviriy faoliyat bolalarning voqeilik xaqidagi tasavvurlarning kengayish va mustahkamlanish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Taniqli psixolog V.M.Teplov idrokning aloxida harakterini quyidagi tasvir bilan bog'lik holda ta'kidlab o'tadi: «tasviriy san'atda tasviriy masalasi kuchli idrok qilishni talab etadi. Qurilgan narsani tasviriy masalasini echa turib, bola har doim narsalarni yangicha tomondan anchagina tezrok, kuchliroq va aniqroq qurishni o'rganib boradi». Idrok etishning rivojlanishi tasviriy faoliyatdan kelib chiqib ikki maqsadni ko'zlaydi. Birinchidan, o'rab turgan vokelik bilan tanishish jarayonida bolaning bilish va estetik malakasi boyiydi, ikkinchidan, turli predmetlar xaqidagi tasavvurlari aniqlashadi. Predmetlarning xususiyatlari va belgilarini idrok etish shu predmetlarning keyinchalik tasvirlay olinishi bolalardan tekshirish vositalari orqali tanishishni talab qiladi. Tasviriy faoliyatning turli ko'rinishlarida tekshiruv maqsadlari turlicha bo'ladi. Tarbiyachi turli faoliyat turlarida bolalar diqqatini predmetning formasiga, xajmiga, fazoda joylashishiga qaratadi, keyin rasm chizish mashg'ulotidan oldin predmetning konturini qismlarini aloxida ajratib ko'rsatadi, agar berilgan predmet uchun harakterli rang bo'lsa uni ham ajratib ko'rsatadi. Loy mashg'ulotining xajmli massani har tomondan ko'riladi, uning qo'shilib ketgan va ajralib turgan qismlari qurib chiqiladi. Qurish-yasash mashg'ulotlarida qismlarning proporsional munosobatlari, ularning o'zaro bog'liqligini ko'rib chiqish muxim ahamiyatga ega. Ko'zdan kechirish jarayonining o'zi 5 etapni o'z ichiga oladi.

-predmetni o'z holida idrok etish (tarbiyachi yorqin obrazli formada predmetning umumiy harakteristikasini beradi);

-taxlil bilan birgalikda ko'zdan kechirish (oldin katta qismlar, keyin mayda qismlar ajratiladi, ularning formalari aniqlanadi);

-predmetning qurilishini aniqlash va katta qismlarning o'zaro bog'liqligi;

-rangning ajratilishi;

-predmetni butun holda qaytatdan ko'zdan kechirish;

Idrok etish jarayonining etaplariga bunday taqsimlanishi shartli va ular har doim idrok etishda ishtirok etmaydi. Bu bolalarning malakalariga va ular oldida turgan vazifalariga bog'liqdir. Predmetni qayta ko'zdan kechirish talab etilmaydi kimdir faqat qurish orqali predmetni taxlil qilish yoki so'z orqali tasvirlab berish o'tiladi.

Bir turdagi predmetlarni qismlarga ajratish va o'zaro bog'lik formalarni topish qobiliyatini tarbiyalash uchun taqqoslashdan foydalanish muximdir. Masalan: hamma daraxtlarning asosi vertikal holatda joylashgan, shoxlari asosiga nisbatan burchak ostida joylashgan; ko'pgina xayvonlarning tanasi oval shaklida.

«SHakl (forma) ni idrok etish ko'rish orqali hamda xis etish yordamida o'tilishi kerak. Bolani ko'z bilan yoki qul harakati bilan konturni bir qismdan ikkinchi qismga o'tib, chizib chiqishga o'rgatish lozim. Kichik guruxlarda qo'l harakatlarni albatta kiritish kerak, katta guruxlar uchun esa konturni idrok qila olish etarli, qo'l esa yordamchi organ bo'lib xisoblanadi». (L.A.Lyublinskaya).

Xajm (velichina) ni idrok etish kichik maktabgacha yoshdagi bolaga tushunarli, agar farq ancha katta bo'lsa (katta-kichkina). Xajmni idrok etish proporsional munosabatlarni o'z ichiga oladi va ko'rish hamda xis etish kabi tekshirishlarni talab qiladi. Bunda qurish ko'rsatgichlari harakatli yo'llari bilan tekshirilib borilishi kerak-bir qismni boshqasidan farqlash orqali. Vokelikdagi munosabatlar

(prostranstvennyye otnosheniya) ni idrok etish tasviriy maqsadi bilan birgalikda juda qiyin masaladir. U katta va maktabgacha tayyorlov guruxlarida o'tiladi va idrok etish jarayoni rasm chizish bilan birgalikda o'tilsa, oson o'zlashtiriladi. SHunday ishning qiziq tadqiqotini L.A.Raeva «Bolalar bog'chasining katta guruxlarida mazmunli rasm chizish» kitobida yozgan. Rangni idrok etish bolaga katta emosional ta'sir etadi. SHuning uchun uni har doim uni aloxida ajratib ko'rsatish kerak. Bolalar predmetning hamma xususiyatlarini ko'rib chiqib bo'lganlardan keyingina ularni diqqatini ranga qaratish kerak. Bolalar bilan tekshirishlarini o'tkazish metodikasi ko'pgina shartlar bilan bog'lik. Avvalo bolalarning egallagan malakalari bilan egallab olmagan, notanish idrok etish usullari o'rtasida bog'lik bo'lishi lozim.

Birinchi bor tanishuv har doim yuzaki bo'ladi. U o'ziga predmet va uni o'rab turgan muxit xaqida umumiy tasavvurlarini hosil qilishni kiritadi. Birinchi bor tanishuvda tor maqsadni qo'yish mumkin emas. Idrok etish keng bo'lishi, turli munosabat va bog'liklarni kiritish kerak. Dastlabki tekshiruvlar ba'zida juda yorokin, lekin ta'sirlash uchun etarli bo'lmagan umumiy tasavvurlarni hosil qiladilar. Takroriy tekshiruvlar natijasida idrok etish etarlicha yorokin, aniq konkret bo'lishi mumkin. Takrorlanish idrok etishni, esda olib qolishni va esga tushirishni murakkablashtiradi.

Idrok etishning eng kerakli bo'lib qolgan estetik xislarning kiritilishi ham muxim xisoblanadi. CHunki estetik xisning rivojlanishi ham mashq qilishni talab qiladi. Masalan: daraxtlarni tasviriydan oldin bolalar daraxtlar, gullar, o'tlarni ko'rinishlari, ulardan zavq olishlari kerak. Bolalar diqqatini soyali joylarga va daraxt barglarida quyosh nurlarining o'yiniga qaratish kerak. Bolalar oldida ancha tor maqsad

qo'yilgan vaqtda, qayta kelish vaqtida daraxtlarning tuzilishi bilan tanishtirish, ularni ko'zdan kechirayotganda qanchalik chiroyliligini, yashil fonda uning oppoq asosi yaqqol ajrab turganiga qaratish kerak. SHu vaqtda she'riy misralardan misollar keltirib o'tish ham yaxshi natijalar beradi.

Idrok etishni umumlashtirishda unga bolalarning turli analizatorlar bilan birgalikdagi faol faoliyatlarini kiritish katta ahamiyatga ega, gullab yotgan qirni idrok etishda o'zoqdan uni ko'rish etarli emas. Bolalar qirda yugurishlari, gullar o'zishlari, ularni xidlab ko'rishlari, guldasta yasashlari, ashula aytishlari lozim. Bularning hammasi mashg'ulot davomida xisobga olinadi. Ko'zatishlarni o'tishda tarbiyachining so'zi va bolalarning roli katta ahamiyatga ega. Xar qanday tushuntirish, savol ko'rsatma, bolani fikrlashga majbur qilish kerak. Idrok etishning aniqlashuviga uning emosionalliligiga estetik fikrlashni kengaytiradigan taqqoslashlar yordam beradigan badiiy obrazlardan foydalanish muximdir. Tarbiyachi so'zining o'rni va roli bolalarning yoshiga bog'liqdir. Diqqati tarqoq bo'ladigan kichik yoshda idrok etish momenti bilan so'z birgalikda kelish kerak. Katta yoshda tarbiyachi bolalarga ko'zatilayotgan ob'ektga o'zlari harakteristika berishlariga imkon beradi. Maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarga atrofdagi hayotni va predmetlarni ko'zatish vaqtida xayajon tez vujudga keladi. Bu xayajonda endi yuzaga kelayotgan estetik tuyg'u rivojlanib boradi. Bolalardagi estetik tuyg'ular yosh o'tgan sari ancha chuqurroq va anglaganroq bo'ladi. Bevosita estetik tuyg'u chiroyli predmetni idrok etishda yuzaga keladi va turli tashkiliy elementlarni o'z ichiga qamrab oladi. SHunday usul bilan rang xissini estetik tuyg'uning chiroyli ranglar birlashmasini idrok

etishdan kelib chiqishini: to'k osmonni yorqin yuldo'zlar, to'k pal'to va yorqin shabkachani ajratish mumkin.

Ritm xissi predmetning ritmik kelishganligi, qismlarning ritmik joylashuvini, masalan daraxtning shoxlarini idrok etilayotgan vaqtda kelib chiqadi.

Proporsiya hissi, konstruktiv butunlik turli qurulishlarni idrok etish orqali kelib chiqadi.

Bola qanchalik atrofni bilib idrok eta olsa uning estetik tuyg'usi shunchalik chuqur, murakkab bo'lib boradi. Asta sekin bolalar elementar estetik fikrlash qobiliyatini egallab boradilar. Ularda estetik tuyg'ularning rivojlanishi predmetning va uning xususiyatlarini emtetik tomondan baxolay olishlariga olib keladi. Sekinlik bilan bolalarda estetik did rivojlanib boradi.

VII.BOB. TASVIRIY FAOLIYATGA O'RGATISHNING METOD VA USULLARI.

O'rgatish metodlari-pedagogikada qabul qilingan ta'rifga ko'ra qo'yilgan masalani echish uchun tanlangan yagona yo'l sifatida ta'riflanadi. U mashg'ulotdagi bolaning va tarbiyachining butun faoliyatini o'rgatish usullari-ayrim yordamchi vosita bo'lib, mashg'ulotdagi faoliyatning xususiyatini aniqlamaydi, u ta'limda tor ma'nodagi ahamiyatga ega.

Ayrim metodlar mashg'ulot ishining umumiy yo'nalishini aniqlamay, balki usul sifatida namoyon bo'ladi. Masalan: mashg'ulot boshida she'r (xikoya) o'kish beriladigan vazifaga bolalarning qiziqishini uyg'otish uchun o'qilsa, boshqa mashg'ulotlarda esa she'r o'qish tarbiyachi uchun xizmat qiladi, ya'ni mashg'ulot boshini tashkil qilish uchun qo'llaniladi.

YU.B.Babanskiy tasviriy san'at metodlarini faoliyatning umumiy harakteriga qarab, 3 guruxga klassifikasiyalagan:

1-gurux: o'quv-bilish faoliyatini tashkil qilish va amalga oshirish. Bunga o'quvchilarning ko'rgazmali, og'zaki, amaliy, induktiv va deduktiv, reproduktiv va muammoli-izlanuvchan, hamda mustaqil ishlari kiradi.

2-gurux: ta'lim berishning o'quv faoliyatini stimullashtirish (qiziqtirish va rag'batlantirish) va motivasiyalash (maqsadga yo'naltirish) metodlari. O'qishga bo'lgan qiziqishini oshirish va motivlashtirish; burch va javobgarlikni stimullashtirish motivlashtirish.

3-gurux: o'quv faoliyatida nazorat va o'z-o'zini nazorat qilish metodlari:

- og'zaki nazorat va o'z-o'zini nazorat qilish;
- yozma nazorat va o'z-o'zini nazorat qilish;

- laboratoriya amaliy nazorat va o'z-o'zini nazorat qilish;

YU.B Babanskiyning taklif qilgan bu metodlari asosan maktab ta'limiga mos bo'lib, ularning 1-guruxidagina maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim berishda foydalaniladi, ya'ni bu: ko'rgazmali, og'zaki, amaliy metodlar, hamda ko'nikma va malakalarga ega bo'lish uchun qaratilgan qisman reproduktiv mashqlardir.

Maktabgacha ta'lim muassasasida bolalarning mustaqil ishlari katta o'rin egallaydi, faqat bu mustaqil ishlarga bolalarning murakkab muammoli masalalarni echishi kirmaydi, chunki bunday murakkab masalalar o'zoq vaqtni talab qiladi. Qolgan metodlar maktabgacha yoshdagi bolalar uchun murakkablik qiladi, chunki ularning deyarli barchasi muammoli masalalarni echish bilan bog'liqdir. Maktabgacha ta'lim muassasasi uchun o'ziga xos bo'lgan asosiy guruxni o'yin usullari tashkil etadi va bu o'yinlardan turli metodlar ichida foydalanish mumkin.

Ko'rgazmali metod va o'rgatish usullari. Kuzatish metodi tasviriy faoliyatga o'rgatish sistemasining umumiy asosini tashkil qiladi. Chunki u atrof-muhitni o'rganishda, bilish, hamda uni aks ettirishda muxim omil sifatida xizmat qiladi. Bolalarda qanchalik ko'zatish, atrof-olam ko'rinishi bilan aloqa o'rnatish, umumiylik va yakkalikni ajratish malakasi rivojlangan bo'lsa, shuncha bolalar ijodiy qobiliyatining rivojlanishi bog'lik bo'ladi. Lekin ko'zatishning o'zi ko'rganni tasvirlab berishga to'la imkon bermaydi. Bolalarni tasviriyning muxim usullariga, turli tasviriy materiallardan foydalanish yo'llariga o'rgatish zarur.

Ko'rgazmali metod va o'rgatish usullariga naturadan, rasm reproduksiyalaridan, namunadan, boshqa ko'rgazmali

qo'llanmalardan foydalanish, aloxida predmetlarni ko'rib chiqish, tarbiyachi tamonidan tasviriy usullarini ko'rsatib berish, bolalarning bajargan ishlarini mashg'ulot yakunida ko'rsatish, ularni baxolash kiradi.

Naturadan foydalanish. Tasviriy san'atda naturadan foydalanish deganda, kuzatish asosida predmet yoki ko'rinishni tasviriy tushuniladi. Naturadan foydalanib ishlanganda chizayotgan kishining ko'ziga nisbatan naturaning qay holatda turganini xisobga olgan holda ma'lum bir nuqtai nazardan turib, predmet ko'rinishi tasvirlanadi. Bu naturadan olib tasviriy xususiyati mashg'ulot mobaynida o'zgacha idrokning rivojlanishiga kumak beradi. Bunda asosiysi tomashabinning idroki bo'lib, tekislikda tasvirlangan predmet (rasm, applikasiya) faqat bir tamondan idrok qilinadi; loydan buyum yasaganda va qurish-yasashda bolalarda naturani o'girib qurish, hamda xajm-shaklni turli xil burilishda taxlil qilish imkoni bo'lishi kerak.

Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda naturadan foydalanishning ayrim xususiyatlarini ko'rib chiqamiz. Natura xotiraning ishini engillashtiradi, negaki tasviriy jarayoni idrok bilan birlashadi, yana esa u predmetning shaklini, to'zilishini, rangini to'g'ri tushinib, etkazib bera olishga yordam beradi. 4-5 yoshdagi maktabgacha ta'lim bolalarining qobiliyatlaridan qat'iy nazar, maktab o'quvchisi yoki rassomning natura bilan ishlashiga nisbatan qaraganda, bolalarning tasvirlangan ob'ekti tahlil kilishlari, shu natura bilan ishlashlarining o'ziga hos farqi bor. maktabgacha ta'lim bolalari uchun sodda shaklli, aniq chizmalı va aniq qismlarga ajratilgan predmet natura sifatida tanlanadi. Naturani shunday joy lashtirish kerakki, hamma bolalar shu naturani

ayni bir harakterli tamonidan, qabul qilishlari kerak. Masalan: Bolalar mashinani yon tomonidan, qo'g'irchoqni oldidan chizadilar va bunda xajmini etkazib berolmaydilar. Agar guruhda bolalar soni ko'p bo'lsa, barchasiga teng ko'rinishi uchun 2-3 ta bir xil predmet qo'yiladi. Tarbiyachi naturani bolalar bilan birgalikda detallarga ajratib ko'rib chiqadi, bunda u taxlil jarayonini osonlashtirib, o'z so'zlari, harakatlari bilan yo'naltiradi. Bu jarayoni ma'lum bir idrok madaniyatini, rivojlangan analitik fikr yuritishni talab qiladi. Bunday ko'nikmalar bolalarda 5-6 yoshda rivojlana boshlaydi. Bu yoshda bolalar tasvirlayotgan ishlarini naturaga nisbatan taqqoslashga o'rinadilar. Masalan: katta guruxda naturadagi archa shoxlarini tasvirlayotganda, bolalar shoxni fazoda joylashtiradilar (vertikalika yoki qiya holatda) va shoxdagi shoxchalarning sonini, o'lchamlarini chap va o'ng tamondan, to'q yoki och rang bilan chizadilar. Natura sifatida tirik qushlar, xayvonlardan foydalanish mumkin emas. Ularning harakatlari, tovushlari bolalarni rasm chizishdan chalg'itadi, bolalarning predmetni kerakli holatda idrok qilishlariga, diqqatlarini bir nuqtaga qaratishga xalaqit beradi.

SHunday qilib, o'rgatish metodi sifatida naturadan foydalanish tasvirlashning butun jarayonini o'z ichiga mujassamlashtiradi:

- * Predmetining birlamchi tahlili:
- * Tasvirni naturaga nisbatan taqqoslash:
- * Natijaning shaklini, holatini, rangini taqqoslash:
- * Natijadagi rasm va naturani taqqoslash yo'li bilan baxolash:

Mashg'ulot boshida predmetlarni ko'rib chiqish. Kichik va o'rta guruxlarda ko'pincha mashg'ulot boshida aloxida predmetlar

ko'rsatiladi. Bolalar diqqatini topshiriqqa qaratish va tasavvurlarini jonlantirish maqsadida bolalarga koptok, lenta (tasma), belkurak va shu kabilar ko'rsatiladi. Mashg'ulotning qolgan vaqti mobaynida esa bolalar o'z tasavvurlari asosida chizadilar. Ular rasmlarini ko'rgan predmetlariga nisbatan taqqoslay olmaydilar va predmetlarni idrok qilishlariga qaytib murojat qilmaydilar.

Katta guruxda ham predmetlarni ko'rib chiqish uchun imkon bo'ladi. Masalan: «Uch ayiq» ertagi mavzusi bo'yicha rasm chizishdan yoki buyum yasashdan avval, tarbiyachi bolalarga o'yinchoq ayiqni ko'rib chiqishni, predmet shaklining asosiy hususiyatlarini va ayrim qismlarning proporsiya nisbatlarini aniqlashni, so'ng predmetning burilishiga nisbatan shu ayrim qismlarning o'zgarishini ko'zatishni taklif qiladi. Bolalar rasm chizishda ertakning qaysi epizodini tanlasalar, ayiqni ham shu epizodga nisbatan mos holatda tasvirlaydilar.

Namunadan foydalanish. Namunadan foydalanish ko'proq o'rgatish usuliga taalluqlidir. Namuna o'rgatish metodi sifatida tasviriy faoliyatining shunday turlarida foydalaniladiki, qaerda atrofni idrok qilish taassurotini mustaxkamlash maqsadi esa, balki shu faoliyatning ayrim alohida momentlarini rivojlantirish masalasi tursa. Ko'proq dekorativ va konstruktiv (applikasiya) ishlarida foydalaniladi.

Dekorativ-naqshni hosil qilish usuliga o'rgatish va badiiy didni rivojlantirishdir. Bolalarning umumiy estetik didlarini oshirish uchun chiroyli predmetlarni tomosha qildirish kerak. Masalan: gilamlar, va'zalar, vishivkalar, va xokazo.

Dekorativ rasm chizish mashg'ulotlarida bolalar ko'rgan predmetlarini aks ettirib, ulardagi naqshlarni qayta chizibgina qolmay, balki mustaqil ravishda naqshlarni aks ettirib, yorqin rang va shakllarni moslashtirib chizishni ham o'rganadilar. SHuning uchun

boshlang'ich bosqichda bolalar namunadan naqsh elementlarini chizib oladilar, keyinchalik elementlarni o'rnini va rangini o'zgartirib boradilar. Bolalar ma'lum bir malakaga ega bo'lganlaridan keyin, bir necha xil namunalarni bolalar ihtiyoriga ko'rsatish mumkin. Ba'zi mashg'ulotlarda tarbiyachi namunani qo'yadi va bolalar ko'rib chiqib, tanishib, tarbiyachining ko'rsatmasisiz mustaqil ravishda ishlaydilar. Predmetli rasm chizish yoki buyum yasashda namuna ko'chirib olish uchun emas, balki tasvirlanayotgan predmet haqidagi tasavvurni aniqlash uchun qo'yiladi.

Rasmlardan foydalanish. Rasmlar asosan bolalarning atrof-muxit haqidagi tasavvurlarini aniqlash uchun va tasviriy usullarini, vositalarini tushuntirish uchun xizmat qiladi. Pedagog va psixologlarning tashviqotlari shuni ko'rsatadiki, 2 yoshdagi bolalar rasmni predmet tasviri sifatida tushunib etadilar. Lekin rasmdagi personajlarning o'rtasidagi bog'liqlikni, ya'ni harakatlarni tushunish kechroq, 4-5 yoshlarda yuzaga keladi. Masalan: 2 yoshli bola rasmdagi hayvonlarni «turibdi» deydi, 4-5 yoshligisi esa «gapiryapti», «yuryapti», «kelyapti» va xokazo. deydi.

Bolalarning kuzatishlari ko'pincha qisqa muddatli bo'ladi (masalan: shahar sharoitida xayvonlarni ko'zatish). SHuning uchun rasmlardan foydalanish qayta idrok qilishga va keyingi tasvir uchun harakterli bo'lgan eng asosiysini aniqlashga yordam beradi. Rasmlar ana shunday sharoitlarda kerak bo'ladi: kerakli predmet qo'l ostida yo'q paytida, yoki bo'lmasa tekislikda tasviriyning ayrim usullari bilan tanishtirish uchun xizmat qiladi. Masalan: tarbiyachi bolalarga o'zoqlashgan predmetni tushuntirish uchun rasmni ko'rsatadi. Hayotda bolalar shu uzoqdagi predmetlarni bir chiziqda joylashgan deb idrok qilsalar, rasmda tarbiyachi

o'zoqlashganini ko'rsatib, tushuntirib beradi, 6 yoshdan boshlab shu maqsad bilan rasmdan foydalanish mumkin. Rasmni ko'ra turib, bola erni bir chiziq bilan emas, balki keng er bo'lagi bilan chizishni, uzoqlashayotgan predmetlar yuqoriroqda, yaqindagilari pastroqda va qog'oz chetiga joylashishini tushunib etadi. Rasm mashg'ulot davomida bolalar oldida qoldirilsa, bolalar tushunib etmay nusxa ko'chirishga o'rganib qoladilar. Bu yoshda esa bolalar nusxa ko'chirish bilan emas, balki ijod bilan rasm chizishlari kerak. Ba'zida mashg'ulot davomida bolalarga ayrim detallarni aniqlab olish uchun rasmni ko'rsatish kerak bo'ladi. Keyin esa rasm olib qo'yiladi, chunki bolalar nusxa ko'chira boshlaydilar.

Tarbiyachi tomonidan ishlash usulini ko'rsatib berish.

Maktabgacha ta'lim muassasida ta'lim jarayonida bolalar o'rganishi kerak bo'lgan tasviriy ko'nikma va malakalarni o'lchamini aniqlab beradi. Keng bo'lmagan doiradagi malakalarni o'lchamini aniqlab beradi. Keng bo'lmagan doiradagi malakaga ega bo'lgan bola turli xil predmetlarni tasvirlay oladi. Masalan: uyni chizish uchun, to'g'ri to'rtburchak shaklini chizishni bilish, ya'ni chiziqlarni to'g'ri burchak ostida birlashtirishni bilish kerak. Ana shu chizish usullari mashina, poezd va boshqa to'g'ri to'rtburchakli predmetlarni chizishda qo'llaniladi. Tarbiyachi tasviriy vositalarini ko'rsatib berishi ko'rgazmali amaliy usul bo'lib, bu usul bolalarni kerakli shaklni aniq tajriba asosida ongli ravishda chizishga o'rgatadi.

Ko'rsatma 2 xil turda bo'ladi:

Imo-ishora bilan ko'rsatish;

Chizish usuli bilan kursatish.

Har ikkala turida ham ko'rsatma og'zaki tushuntirish yo'li bilan olib boriladi. Imo-ishora bilan predmetning qog'ozda joylashishi

tushuntiriladi. Qo'lning yoki qalamchaning qog'oz bo'ylab harakatni, xatto 3-4 yoshli bolalar uchun etarli bo'ladi. Imo-ishora orqali bola xotirasidagi qiyin bo'lmagan predmetning asosiy shaklini yoki uning aloxida qismlarini eslaydi.

Bolalar biror predmet yoki xodisani tarbiyachining qaysi harakat ishorasi orqali idrok qilgan bo'lsalar, xuddi shu harakat-ishorani tarbiyachi mashg'ulotda qaytarsa, bolalar ko'rganlari bilan chizmoqchi bo'lganlari o'rtasida aloqadorlikni ongli ravishda sezadilar. Masalan: uy qurilishini bolalar ko'zatayotganlarida tarbiyachi qurilayotgan uyning korpus chiziqlarini tepaga qarab qurilayotganligini harakatlari bilan ko'rsatadi, xuddi shu harakatlarni mashg'ulot boshida qaytarar ekan, bolalar xotirasidagi ko'rganlarini qayta esga tushiradi. Ishora bilan bola xotirasidagi predmet shaklini eslashga, hamda chizish mobaynida bolaning qo'l harakatlarining yo'nalishi aniqlanadi. Bolaning yoshi qancha kichik bo'lsa, uni chizishga o'rgatishda shunchalik qo'l harakatlarini ishorasini ko'rsatish muxim rol o'ynaydi.

Kichik guruxdagi bolaning harakatlari yaxshi rivojlanmagan bo'lsa va bola o'z harakatlarini boshqara olmasa, tarbiyachi bolaning qo'lini ushlab, birgalikda harakat bilan chizadi. Bunday ish usuli shu harakatlarini o'zi xis qilishi uchun qo'llaniladi. Agarda predmetning shakli murakkab bo'lmasa, ishora bilan butun predmetni chizish mumkin. Masalan: koptok, kitob yoki olma shaklining detallarini, archa shoxining joylashishi, qush bo'ynining qkiyaligi. Tarbiyachining ko'rsatma berishi mashg'ulotda qanday topshiriq berilishiga bog'liq. Agarda mashg'ulotda predmet shaklini to'g'ri harakatlari bilan chizib ko'rsatadi. Bu asosan kichik guruxda o'tkaziladi . Masalan: bolalarga yumaloq shakldagi predmetlarni

chizishni o'rgatish uchun tarbiyachi ko'ptok yoki olmani, o'z harakatlarini tushuntirgan holda chizib ko'rsatadi. Agar predmetni tasvirlayotganda uning detallarini aniq ketma-ketlikda chizish kerak bo'lsa, tarbiyachi predmetni boshidan yakuniga qadar chizib ko'rsatadi. Faqat bunda bolarning diqqatini jalb qilish uchun tarbiyachi bolalarga «Endi nimani chizish kerak?» degan savolni beradi.

Katta guruxdagi bolalar ko'pincha qisman ko'rsatmalar berish o'rinli bo'ladi. Bolalar hali chizishni bilmaydigan predmetning biror detalini yoki alohida elementini chizishda ko'rsatmalar beriladi. Masalan: 4-5 yoshli bolalar daraxtning tanasini uchburchak shaklida, keng asos bilan chizadilar. Bu ko'pincha tarbiyachining og'zaki tushuntirishidan kelib chiqadigan kamchilikdir. «Daraxtning tanasini yuqori qismida tor, quyi qismida esa keng bo'ladi». Og'zaki aytib berish bilan birga qo'l harakatlari bilan chizib ko'rsatish lozim. Katta guruxda esa «CHiroyli uy» mavzusida bolalar rasm chizayotganlarida, tarbiyachi doskada uyning oyna-eshiklari turli xil shaklda bo'lishini ko'rsatib beradi. Bunday ko'rsatma bolaning rasmini umumiy chizmada xech qanchalik chegaralamaydi. Malakalarni mustahkamlash uchun qaytarilayotgan mashqlarda, so'ng ulardan mustaqil ravishda foydalanishda ko'rsatma faqatgina individual ravishda, ma'lum bir ko'nikmaga ega bo'lmagan bolalarga beriladi. Doimiy ravishda ko'rsatma berish bolalarning passivlashishiga, hamda fikrlash jarayonlarini tormozlanishiga olib keladi. CHunki bolalar tarbiyachining ko'rsatmasini va yordamini kutib, o'rganib qoladilar. Tarbiyachining ko'rsatmasi yangi texnik usullarni tushuntirishdagina kerak.

Bolalar ishlarini taxlil qilish. Bolalar o'zlari bajargan yoki do'stlari bajargan ishni mustaqil ravishda taxlil qilib, baxo berishlari 5 yoshga borib to'la shakllanadi. Kichik guruxdagi bolalar o'z harakatlarini va ularning natijalarini nazorat qila olmaydilar, shuning uchun ular o'z ishlarini bajarayotgan vaqtda mamnun bo'lgan bo'lsalar, ularning natijasidan ham mamnun bo'lishi uchun tarbiyachidan maqtov eshitishni ko'tadilar. Kichik guruxda tarbiyachi bolalarning ishlarini baxolayotganda taxlil qilmaydi, balki 4-5 yaxshi bajarilgan ishlarni bolalarga ko'rsatadi. SHu bilan birga qolgan bolalar ishlarini ham maqtaydi chunki maqtov bolalarning ushbu mashg'ulotga nisbatan qiziqishini saqlab qolishga yordam beradi. Rasmlarni ko'rsatishning maqsadi esa bolalarning o'z ishlarini natijasiga jalb qilishdir.

O'rta va katta guruxlarda tarbiyachi bolalarning ishlarini ko'rsatadi va kamchiliklarini aytib o'tadi. Bolalar kamchiliklarini qanchalik ko'ra bilsalar, shunchalik keyingi rasmlarini ongli ravishda chizib boradilar.

Mashg'ulot yakunida tarbiyachi bolalar ishlaridan birini olib, ijobiy tamonlarini ko'rsatadi. Masalan: «Ranglarini yaxshi tanlaganini-och rang bilan to'q rang yonma-yon yaxshi ko'rinishi, chiziqning ozoda va aniq chizilganligini va xokaza». Agarda kamchiliklar ko'pchilik bolalarda uchrasa, shu kamchilikni bartaraf qilish uchun bolalarga savol beradi va diqqatini qaratadi. Agarda bir bolaning kamchiligi bo'lsa, u holda yakkama yakkam tushuntirish munosibdir, chunki kollektiv oldida birgina bolaning ishini taxlil qilish faqatgina shu bolaning o'zi uchungina tushunarli bo'ladi.

Katta guruxda taxlilga barcha bolalarni jalb qilmoq zarur. Ba'zida esa tarbiyachining o'zi baho beradi. Masalan: yaxshi

chizmaydigan bolaning ishidagi kamchiliklarni boshqa bolalar aytishlarini tarbiyachi oldindan bila turib, o'zi avval shu bola bajargan ishining ijobiy tamonlarini aytib o'tadi. Vaqtni tejash maqsadida tarbiyachi 5-6 ta bolaning ishini olib, taxlil qiladi, faqat har mashg'ulotda bir xil bolalarning ishlarini olib baholash yaramaydi. CHunki doimiy maqtov asosida o'sha bolalarda xaddan tashqari ishonch, boshqalardan ajralib turish rivojlanadi. O'ta qobiliyatli bolalar bilan ularning layoqatlarini xisobga olgan holda, alohida ish olib boriladi. Ba'zida tarbiyachi taxlil qilish uchun bajarilgan ishlarni bolalarning o'zlariga topshiradi. Bunda barcha bolalarning ishlari stolga yoyiladi yoki stendga maxkamlanadi va bolalar o'zlari eng yaxshi bajarilgan ishlarini tanlaydilar. So'ng tarbiyachi taxlil qiladi. Ko'proq bolalarga (6 yoshda) o'z ishini naturaga nisbatan o'zi baholashga imkon berish kerak. CHunki bola o'z ishiga, hamda do'stlarining ishlariga salbiy tamondan baho berishga o'rganadi.

Og'zaki metod va o'rgatish usullari. Tasviriy faoliyatda mashg'ulotdagi doimo tarbiyachining bolalar bilan suxbatidan boshlanadi. Suxbatning maqsadi bolalar xotirasidagi avvalgi idrok qilingan obrazlarni qayta esga olish va mashg'ulotga bo'lgan qiziqishini uyg'otishdir. Bolalar o'z tasavvurlari asosida ijod qiladigan mashg'ulotlarda suxbatning roli kattadir.

Suhbat qisqa, mazmunli va xis-xayajonli bo'lishi kerak. Tarbiyachi asosiy diqqatini mashg'ulotda qilinadigan ishga qaratadi. Bolalarning mavzu bo'yicha yoki yangi tasviriy usullari xaqidagi tasavvurlarini aniqlab olishdan avval, suxbat mobaynida yoki, suxbatdan keyin tarbiyachi kerakli predmet yoki rasmni ko'rsatadi. Topshiriqni boshlashdan avval esa, ish usulini bolalarga

ko'rsatadi. Suxbat o'rgatish metodi sifatida 4-7 yoshli bolalar bilan ishlashda asosiy rol o'ynaydi. Kichik guruxlarda suxbat bolalar tasviriylari kerak bo'lgan predmetni eslatish uchun yoki yangi ish usulini o'rgatish uchun kerak bo'ladi. Bunday hollarda suxbat tasviriyning maqsadini va vazifalarini bolalarga yaxshiroq tushuntirish uchun xizmat qiladi. Bolalarning tasavvurlari va xissiyotlari tez jonlanib, ijodiy kayfiyatlarini tez yo'qolib qolmasligi uchun suxbat metod sifatida ham, usul sifatida ham qisqa va 3-5 minutdan oshmasligi kerak. Yaxshi uyushtirilgan suxbat mashg'ulotda maqsadga yaxshi erishish uchun qulay sharoit yaratadi.

Badiiy adabiyotning obrazlaridan foydalanish. Badiiy obrazni o'ziga mujassamlashtirgan nutq o'ziga yarasha ko'rgazmalikka egadir. Masalan: She'r, xikoya, topishmoq va xokaza. Ifodani o'qilgan badiiy asar ijodiy kayfiyatning oshishiga, tafakkurning, hayolning faol ishlashiga yordam beradi. SHu maqsad bilan badiiy so'zdan faqatgina ifodali o'qish mashg'ulotlarida emas, balki predmetlarni idrok qilgandan so'ng tasviriy jarayonlarida ham foydalaniladi.

Barcha yosh guruxlarda mashg'ulotlarni maqsadga yo'naltirilgan holda topishmoq aytishdan boshlash mumkin. Masalan: «Boshi taroq, dumi o'roq». Bu topishmoq orqali xo'rozning boshqa qushlardan chiroyli tojisi, dumini betakrorligi kabi detal shakllari ajratiladi. Ba'zida kichik she'rlarni yoki asarlardan parcha o'qish ham mumkin. Agar kerak bo'lsa, asarni o'qish bilan birga og'zaki obrazga qo'shib natura yoki predmetning tasviri bolalarga ko'rsatiladi.

Rasm chizish, loydan buyum yasash mashg'ulotlarida badiiy asar o'qish har doim ham qo'l kelavermaydi, uni boshqa o'rgatish

usuli bilan almashtirgan ma'qul. Chunki bola og'zaki so'zni eshitgandan ko'ra naturani ko'rganida ko'proq jonlanadi. Tarbiyachi badiiy obrazni tanlayotganida juda ham ehtiyotkorlik bilan tanlash lozim. Negaki, to'g'ri tanlangan asar predmetni, qiyofalarini ko'rish idrokini o'z ichiga oladi (rangini, shaklini, holatini). Maslan: «Bug'irsoq» ertagi orqali bo'g'irsoqning obrazi, «Oltin baliq»ertagi orqali esa baliq obrazi yanada yorqinroq tasvirlanadi.

Mashg'ulot davomida tarbiyachining ko'rsatmalari va tushunchalari.

Tarbiyachining ko'rsatmalari barcha ko'rgazmali usullari o'z ichiga oladi, hamda o'zi mustaqil o'rgatish usuli sifatida xizmat qiladi. Bu bolalarning yoshi va topishmoqlariga bog'liqdir. Kichik yoshdagi bog'cha bolalari uchun og'zaki ko'rsatmalar kamdan-kam beriladi. Bolalarning tasviriy malakalari etarli bo'lmay, sezgi analizatorining ishtirokisiz tarbiyachining ko'rsatmasini tushunmaydilar (ko'rish, eshitish, qo'l, tam bilish sezgilari). Agarda bolalar mustaxkam ko'nikmaga ega bo'lsalar, tarbiyachi ko'rgazmali ko'rsatmasiz tushuntirishi mumkin. 5-6 yoshli bolalar uchun bir so'zning o'zi xotiradagi chizish usuli haqidagi tasavvurni eslashga yordam beradi. Tarbiyachining ko'rsatmalari butun guruh bolalariga va aloxida bolalarga qaratilgan bo'lishi mumkin. Butun guruh uchun beriladigan ko'rsatmalar mashg'ulotning boshida beriladi. Ular qisqa, lo'nda, tushunarli bo'lishi kerak. O'rta va katta guruxlarda tarbiyachi bolalar topshiriqlarini qanday o'zlashtirganliklarini bilish uchun biror boladan topshiriqning ketma-ketligini va qaysi usullardan foydalanib bajarish kerakligini so'raydi. Bunday qayta so'rash yaxshi tushinishlariga yordam beradi.

Kichik guruxda tushintirib, ko'rsatgandan so'ng, tarbiyachi yana ishni nimadan boshlash kerakligini qayta esga soladi. Katta guruhda esa bolalarga: nimani chizishini yoki yasashini, asosiysi nimadan iborat, predmetlarni qanday joylashtirish kerakligi haqida o'ylashni taklif qiladi. Bolalar ishga kirishgandan so'ng, tarbiyachi har bir bolaga ko'rsatma berishga kirishmasdan, balki ishga kirisha olmayotgan bolalarga nima narsa tushunarli bo'lmaganini so'rashi lozim, bunday bolalarga qaytadan vazifa tushintiriladi va ko'rsatma beriladi. Hamma bolalarga ham ko'rsatma berish zarur emas. Ko'rsatma ikkilanuvchan, uyalchang, o'ziga ishonmaydigan bolalarga kerakdir. YUzaga keladigan qiyinchiliklarni tarbiyachi har doim ham oldindan aytib berishi kerak emas. Ba'zi bir bolalar o'zi mustaqil bajarishiga tarbiyachining ko'zi etsa, u holda tarbiyachi ko'rsatma berishdan bosh tortishi ham mumkin emas. Asosiysi, tasviriy faoliyatda bola qiyinchilikka duch kelib, uni echishga yo'l topa olishi kerak. Ko'rsatma shakllari hama bolalar uchun har xil bo'lishi kerak. Ayrim bolalarga maqtovli ton bilan ko'rsatma berilsa, o'ziga ishongan bolalarga esa ko'prok talab qo'yiladi. Tarbiyachining ko'rsatmalari to'g'ridan-to'g'ri, buyruq shaklida bo'lishi kerak emas. U bolani o'ylashga, fikrlashga undashi kerak. Bola qilgan xatoni ko'rsatish bilan birga, tasvirning ma'nisi o'zgarayotganiga diqqatni qaratish lozim. Masalan: «Qizchanning ko'ylagi xuddi gijimga uxshaydi» (yaxshi bo'yalmagan), «Daraxtlar yiqilib ketayotganga o'xshaydi» (yaxshi joylashtirilmagan), «Bu odam biram katta, ammo uyga kira olmayapti». SHu bilan birga xatoni qanday qilib to'g'rilash kerakligini aytib bermaslik lozim. Bolaning o'zi fikr yuritsin. Ko'rsatma yokimli tovush bilan berilishi bolalarning qiziqishini orttiradi. Individual ko'rsatmalar boshqa bolalarning

diqqatini jalb qilmasligi uchun pastroq tovush bilan beriladi. Mashg'ulot davomida qachon ko'rsatma beriladi? qachonki, ko'pchilik bolalar xatoga yo'l qo'ysalar va tarbiyachi barcha bolalarning diqqatini o'ziga jalb qiladi va qaytadan tushuntiradi. Bunday mashg'ulot davomida beriladigan ko'rsatmalarni kamroq berish kerak, negaki u ijodiy faoliyatini bo'zadi.

O'yinli o'rgatish usullari. Tasviriy faoliyatda o'yin momentlaridan foydalanish ko'rgazmali amaliy o'rgatish usuliga kiradi. Bola qancha kichik bo'lsa o'yin uning tarbiyasida shuncha katta o'rin to'tadi. O'yin usullari qo'yilgan masalaga nisbatan bolalarning ishini diqqatini yaxshi jalb qiladi va hayol bilan tafakkurning ishini engillashtiradi. O'yin usullari kichik gurux uchun birinchi marta E.A.Flerina tamonidan tashkil qilingan, keyinchalik A.A. Volkova, T.G. Kazakova tamonidan davom ettirilib, T.G.Kazakova tamonidan kichik bog'cha bolalari uchun har bir mashg'ulotni o'yin obrazi bilan bolaga katta bir sistema ishlab chiqildi.

Kichik yoshdagi bolalar uchun o'yin mashqlaridan rasm chizishda keng foydalaniladi. Maqsad bolalarning oddiy chiziqli shakllarni chizishga o'rgatish, hamda qo'l harakatlarini rivojlantirishdir. Bolalar tarbiyachining ortidan qo'llari bilan xavoda, so'ng qog'ozda turli chiziqlarni chizadilar. Tarbiyachi: «Bolakay yo'lda chopib ketyapti», «Buvijon» va xokaza, degan iboralar bilan tushuncha hosil qiladi. Obraz bilan harakatning birlashuvi bola tamonidan chiziqlarni va sodda shakllarni tasviriy malakasiga ega bo'lishni ancha tezlatadi.

Kichik guruxda predmetlarni tasvirlashda ham o'yin usullaridan foydalaniladi. Masalan: mexmonga qo'g'irchok keladi va bolalar

unga nozu-ne'matlar yasaydilar, non, pirog, pechen'e, va xokaza. Bunday ish mobaynida bolalar sharni yassilashga urinadilar.

O'rta guruxda bolalar ayiqni yumshoq o'yinchog'iga qarab chizishlari kerak. SHunda qiziqarli o'yin o'tkazish uchun, ayiqcha eshikni taqillatadi, so'ng bolalar bilan salomlashib, bolalardan uning rasmini chizib berishlarini iltimos qiladi. Mashg'ulot yakunida u rasmlarni baxolash da qatnashadi va yaxshi rasmlarni o'zi tanlaydi.

6 yoshli bolalar bilan ham tasviriy faoliyat davomida o'tkaziladi. Lekin kichik guruxga qaraganda bu o'yinlar ancha kamayadi. Masalan: sayrda bolalar o'zlarinig fotoapparatlari bilan atrofni rasmga oladilar: daraxtlar, qushlar, hayvonlar va xokaza. Bog'chaga kelib, o'zlari olgan «rasmlarni proyavkaga qiladilar va rasmlarni chiqaradilar», ya'ni ko'rganlarini qog'ozga tushuradilar. Tarbiyachi o'yindan foydalanganida butun mashg'ulotni o'yinga aylantirib yubormasligi kerak. CHunki bu bolalarningdiqqatini topshiriqni bajarishdan tortib, ko'nikma, malakalarga ega bo'lish sistemasini buzadi.

Amaliy metodlar. Tasviriy san'atga o'rgatish mobaynida bolalar turli materiallardan foydalanish ko'nikmasiga ega bo'ladilar. Rasm chizish, loydan buyum yasash, applikasiya turli metodlardan, hamda o'rgatish usullaridan foydalanishni talab qiladi, shu jumladan bolalarda ko'nikma malakalarni hosil qiladigan amaliy metodlardan ham foydalanish talab qiladi. Amaliy metodlardan asosiysi bo'lmish, texnik va ba'zan tasviriy malakalarni o'rgatadigan mashqlardir.

Kichik guruxda bu mashqlar bolalar uchun sezilarli emasdir yumalok shaklli predmetlarni yasashni o'rganib, bolalar koptokni,

olmani, apel'sinni va shu kabi predmetlarni yasaydilar. Yo'llarini, yomg'irlarni chizib, ular gorizontal vavertikal chiziqlarni chizishni mashq qiladilar.

Katta guruxdagi bolalar oldida esa, to'g'ridan to'g'ri ma'lum bir topshiriq qo'yiladi, chiroyli va to'g'ri shtrix bilan chizishga o'rganish. SHtrixlab chizishni ko'rsatib bergandan so'ng, bolalarga murakkab bo'lmagan predmet konturini (Masalan: uy, qo'ziqorin, olma) chizib olib, uni ozoda qilib bo'yamaslik rasmni xunuk qilib qo'yishini biladilar va sidqidildan mashq qiladilar. Mashqlardan tasviriy harakterga ega bo'lgan topshiriqlarni tushinish uchun foydalaniladi. Masalan: tarbiyachi bir chiziq bilan inson boshining yonmacha qiyofasini chizishni ko'rsatib berganidan so'ng, bolalar bir necha marta odam boshining rasmini qayta-qayta chizadilar.

Evristik metod. Evristik metod grek so'zidan kelib chiqqan holda, «Evristika» haqiqatni topish san'atidir. Bu metod topqirlikni, faollikni rivojlantirishga yordam beradi. Tarbiyachining vazifasi bolalarning tasviriy faoliyatini shunday tashkil qilish kerakki, u faol va ijodiy bo'lsin. Har bir mashg'ulot faqatgina didaktik vazifasini emas, ya'ni ma'lum bir predmetni tasviriyni o'rgatish emas, balki boladan ishni mustaqil bajarishni ham talab qiladi. SHu maqsad bilan tarbiyachi turli xil usullardan foydalanishi mumkin: maslaxat, maqtoov, topshiriqni bajarish usulini ko'rsatmasi (to'liq bo'lmagan), o'yinchoq ko'rsatmasi, eslatma va shu kabilar. Bolani shunday holatga qo'yish kerakki, u o'ylagan o'yini bajarishi uchun o'zi yo'l topsin. SHunday qilib u yoki bu metod va usullarni tanlash quyidagilarga bog'likdir:

*Mashg'ulot mazmuniga va mashg'ulot oldida turgan maqsadga, shu bilan birga, tasviriy faoliyatning vazifalariga;

* Bolalarning yoshi va rivojlanish darajasiga;

* Bolalar foydalanadigan tasviriy materiallariga bog'likdir.

Atrof olam xaqidagi tasavvurlarni mustaxkamlash maqsadli mashg'ulotlarda, asosan og'zaki metodlar qo'llaniladi: suxbatlar, bolalarning ko'rganlarini xotiradan qayta eslash uchun yordam beradigan savollar.

Tasviriy faoliyatning turli ko'rinishlarida o'rgatish usullari turlichadir, chunki bir obraz turli vositalar yordamida vujudga keltiriladi. Masalan: mazmunli (syujetli) mavzularda kompazisiyaga o'rgatish vazifasini rasmda kartinalarga qarab tushintiriladi, o'zoqlashayotgan predmetlar yuqoriroqda, yaqindagilari esa pastroqda chiziladi. Bu masala loydan buyum yasaganda shakllarning ularning holatiga qarab joylashtiriladi; yonma-yon yoki ketma-ket va xokaza. Bu erda aloxida tushuncha yoki ko'rsatma berish shart emas. Har bir usuldan o'ylab, mashg'ulot oldida turgan vazifalarga nisbatan, dasturda berilgan mashg'ulotning mazmuniga nisbatan va asosan ushbu gurux bolalarining qay darajada rivojlanganligini xisobga olgan holda foydalanish kerak.

Mashg'ulotda alohida metod va usullar ko'rgazmali va og'zakilari-o'zaro qo'shiladi, mujassamlashtiriladi va bir-biriga umumiy ta'lim prosessida bog'lanadi. Ko'rgazmalilik bolalar tasviriy faoliyatining moddiy xissiy asosini yangilaydi, so'z esa to'g'ri tasavvurni, taxlilni, idrok qililinganlarni va tasvirlayotganlarini umumlashtirishni shakllanishiga yordam beradi.

VIII.BOB. MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASASIDA RASM SOLISHGA O'RGATISH.

Rasm chizish bolalarni tasviriy faoliyatga o'rgatishda asosiy o'rin egallaydi va uchta turni o'z ichiga oladi:

- Alohida predmetlarni chizish.
- Syujetli rasm chizish.
- Dekorativ rasm chizish.

Tasviriy faoliyatga o'rgatishning asosiy vazifasi–tevarak-atrofdagi borliqni tasavvur qilishda bolalarga yordam berish. Ularda ko'zatuvchanlikni rivojlantirmoq, estetik go'zallik hissini tarbiyalamoq, hamda tasvirlab berish usullarini o'rgatmoqdir. Bu bilan birga tasviriy faoliyatning eng asosiy vazifasi–ma'lum bir yosh uchun mos tasviriy materiallari bilan turli xil predmetlarning turli timsollarini yaratish kabi ijodiy bolalarda shakllantirish amalga oshiriladi.

Alohida predmetlarning rasmini chizish.

Psixologlarning qilgan tadqiqotlariga ko'ra bitta predmetni boshqa predmetlar orasidan ajratib olish uchun bolaga shu predmetni idrok qilishda predmetning shaklini bilishga yordam berar ekan. Formalarni tasviriy jarayonidagi xatoliklar faqatgina bolaning noto'g'ri tushunchalari va ko'nikmalarning etarli emasligi emas, balki predmetni to'g'ri idrok etishni bilmasligi bilan tushuntiriladi. Bolaning tasvirlay olish qobiliyati hali yaxshi rivojlanmagani uchun uning oldida fikr yuritib tasviriy kabi qiyinchiliklari ham turadi. Rasmda shakl to'g'ri kontur bilan chegaralab chiqilgan, lekin shu bilan birga ishning 1-bosqichlari chiziqlarni to'g'ri aniq chizish va konturlarni (aniqlash) tasviriy, rasmda ishlash jarayonining vazifasi bo'lib hisoblanmaydi. Agar umumiy shakl topilmagan bo'lsa, konturni to'g'ri chiziq bilan chizib bo'lmaydi, chunki u har doim o'zgaruvchan, shunga qarab

uni chizish ham o'zgaradi, ya'ni natijasi, rasmning oxiri yo'nalishi ham o'zgaruvchidir.

Rassom predmetni tasvirlayotganda avval asosiy shaklning belgilarini qog'ozda belgilab oladi. Maktabgacha tarbiya yoshdagi bolaga, ayniqsa, 3-4 yoshli bolaga tasvirlashning bunday usuli juda qiyin, chunki u predmetni butunligicha tasavvur qila olmaydi. Unga predmetni asta sekinlik bilan bir tomonga chizish osonroq. Tasvirlashning bu usuli bolaning ishini osonlashtiradi. oldin bitta bo'lagini tanlab, naturadagi keyingi bo'lagini eslab yoki ko'rib shu bo'lagini chiqiq bo'lakka bo'lib, rasm chizishni davom ettiradi. Asta-sekinlik bilan bolalarga rasmning umumiy belgilarini qog'ozga tushurib chizishni o'rgatish zarur, chunki rasmni bo'laklarga ajratib chizishning o'ziga hos qiyinchiligi bor. Bunda kerakli shaklning asosiy bo'laklari va ikkinchi darajali bo'laklarning o'zaro joylashishlari va fazodagi o'rinlarini aniq proporsional holatda chizish, aniqlash qiyin bo'ladi. Hamma yosh guruhlar uchun rasm chizish faoliyatiga o'rgatishning asosiy umumiy vazifalari quyidagilar:

1. Predmetning shakli va tuzilishini tasvirlashga, ularning qismlarini o'zaro proporsiyalashni ko'rsatib berishga, harakat natijasida ularda o'zgatishlarda o'rgatish.
2. Tasviriyni obrazli yorqin qiladigan ba'zi bir harakterli detallarni tasvirlashga o'rgatish.
3. predmetning rangini, uning mazmuni va obraz harakterini o'zaro birlashtirib berishga o'rgatish.
4. Bo'yoq, rangli qalam va boshqa materiallar bilan chizishda texnik ko'nikmalarni rivojlantirish.

Syujetli rasm chizish. Syujetli rasm chizishning asosiy maqsadi bolaning atrof-muhitdan olgan taassurotlarini ifodalashga

o'rgatishdir. Syujetli rasm-bu bir necha mazmunning ma'lum rangda tasvirlanishini tushuniladi. Bolalar qaysi mazmun bo'yicha rasm chizadilar? Bolalar kichik hikoya, ertak asosida va bolalarni o'rab turgan tevarak-atrofni, tabiatni chizishga harakat qiladilar. Bolalar tomonidan chizilgan «Biz shanbalikda» va «Kech kuz» rasmlari bunga misol bo'la oladi. Bolalar bilan olib boriladigan bunday mashg'ulotlar ularning har tomonlama kamol topishiga yordam beradi. Bunda bolalarning aqliy qobiliyati rivojlanadi.

Bu bolada asta-sekinlik bilan rivojlanadi, shuning uchun syujetli rasm chizish o'rta guruhdan boshlab kiritilgan. Bunda ham yonma-yon turgan 2-3 ta predmetni tasviriy o'rgatiladi. Syujetli tasviriyda predmetlarning bir-biridan ajratish uchun uning razmerini, fazodagi o'rinlariga qarab, predmetlarning katta yoki kichikligini o'rgatish kerak. Maktabgacha yoshdagi bola uchun predmetlar orasidagi fazoviy munosabatlarni farqlay olish juda qiyin. Syujetli rasm chizishni, bog'chada o'rgatishning umumiy vazifalari quyidagilar:

- Mavzuning mazmunini ifodalashga uning asosini ajratishga o'rgatish.
- Ob'ektlar orasidagi o'zaro aloqani tasvirlashga o'rgatish.
- Ob'ektlar orasidagi proporsional joylashuvni tasvirlashga va ularning fazodagi o'rinlarini ko'rsatishga o'rgatish.

Dekorativ rasm chizish. Dekorativ rasm chizish tasviriy faoliyatning boshqa turlari kabi bolada estetik tuyug'uni rivojlantiradi. Bolalarni xalq amaliy san'ati namunalari bilan tanishtirishda tarbiyachi ularda vatanparvarlik ruhini shu san'at asarlarini yaratayotgan odamlarning mehnatiga hurmat kabi tuyg'ularni tarbiyalash kerak.

Dekorativ rasm chizish quyidagi umumiy vazifalarni o'z ichiga oladi.

- Naqshning turlicha shakllarini bog'liq holda kompozision hisni bolalarda shakllantirish.
- Rang qobiliyatlarini rivojlantirish.
- Xalq amaliy san'atining stillarining farqlashga va ularning alohida element-larini bolalarning o'z ijodida foydalanishga o'rgatish.
- Qalam va mo'yqalam bilan chizishning texnik ko'nikmalarini mustahkamlash.

Bolalarni dekorativ rasm chizishga o'rgatishda tarbiyachi ularda naqsh komponentlarining o'zaro bog'liqligini, rangini, kompozitsiyasini forma elementini ko'rishga o'rgatadi. Dekorativ rasm chizishda rang qobiliyatining rivojlanishi asosiy masala bo'lib hisoblanadi.

Bir yoshdan uch yoshgacha bo'lgan bolalar guruxida rasm chizish malakasining xosil bo'lishi va rivojlanishi. Maktabgacha tarbiya muassalarida rasm chizishga o'rgatish 2 yoshdan boshlanadi. Bu davrda bolalarni tasviriy faoliyatga tayyorlash davri xisoblanadi. Bu davrda bolalar qalamni ushlab va qog'oz ustida yuritishga o'rganadi. Lekin bu prosesda rivojlanmaydi, bola qalamni to'g'ri ushlabni bilmaydi, tarbiyachi asta sekin to'g'ri ushlabga odatlantiradi, bolani bajarayotganligini emas balki, qalamning harakatini uning uchi bilan qog'oz betiga taqillatishi qiziqtiradi. Qalam bilan to'g'ri turli xil shtrixlar, nuqtalar chizadi, qog'oz betida turli harakatlar qiladi, keyin sodda chiziqlar asta sekin murakkablashadi. Bu vaqtda bola qog'oz ustiga tushirilgan turli xil izlarni ko'rib xursand bo'ladi. SHuning uchun bu davr «Ala- buji» davr deyiladi. Bu davr bolada tasviriy faoliyatini vujudga keltirishga ta'sir ko'rsatadi. Bu guruxda maktabgacha ta'lim-tarbiya dasturi guruxviy

mas'ulotlarni talab qilmasada, agar bolalar xoxlashsa ularni stol atrofiga o'tirib rasm chizdirishga imkon yaratish mumkin.

Ilk yoshdagi yoshli guruxlarda bolalarga bir yarim yoshdan boshlab qalam berish mumkin. Lekin bolalar qilayotgan harakatining tasviriy ma'nosiga 1 kichik guruxdan boshlab tushuncha boshlanadi.

1 kichik gurux (2 yoshdan 3 yoshgacha).

2. Bu davrga kelib, nutqi o'sadi, tasavvur doirasi kengayadi, materiallar bilan mustaqil harakat qilishi aktivlashadi. Bu guruxda tarbiyachi bolalarni qilayotgan harakatlarini ko'zatishga o'rgatadi. CHizayotgan turli chiziqlar bilan predmetlarni turlarini bilishga, ularni ayrim narsalarga o'xshatishga o'rgatadi. Bolalarga savollar bilan murojaat qiladi, sen nimani chizding deb bolani chizgan ishini qaysi predmetga o'xshashligini aniqlaydigan ko'plab savollar beradi. Bola harakati ixtiyorsiz bo'ladi. Hamma bolalar bir vaqtda o'z harakati natijasida hosil bo'lgan ishida predmet o'rtasidagi o'xshashlikni aniqlay olmaydi, bu xususiyatni o'sishi o'z-o'zidan nutqini rivojlanishiga sabab bo'ladi. Ular tarbiyachi ko'rsatishimiz ishlarida oddiy predmet va xodisalarni tasvir etadi. Masalan: YOmg'ir yog'ayapti, qor yog'ayapti, barglar uchayapti, daryoda suv oqmoq da va boshqalar.

3yilda asta-sekin bolalarda ranglarga qiziqish ortadi. Ular turli ranglardan foydalanib uni predmetga o'xshatadilar. Masalan: uncha katta bo'lmagan qog'oz betiga qizil bo'yoqda bo'lib, "men gul soldim" deydi. Bu guruxda tarbiyachi bolalarga predmetning qaysidir bir qismini chizib, tugatishlarni taklif qiladi. Masalan: sharga ip, bayroqchaga tayoqchani va qizil, yashil, ko'k, sariq ranglarni bilishga va foydalanishga o'rgatiladi. "Quyosh", "ko'm-ko'k o'tlar", "gullar". Bolalar dastlab qalam bilan chizishadi, 3-4 mashg'ulotdan

keyin bo'yoqdan foydalanib bo'yaydi, undan foydalanishni o'rgatiladi. Bolalarga quyidagi temalarda bo'yoqlar bilan rasm chizdirish mumkin. Masalan: Barglar daraxtlardan to'kilayapti, "uyda chiroqlar yoqildi". Yilning 2-yarmiga tarbiyachi bolalarni predmetni oddiy tasviriyga o'rgatadi. Tarbiyachi shar chizadi, bolalarni, tarbiyachi ko'ptok chizadi-bolalar yo'l. Yilning 2-yarmiga bolalar bilan mashg'ulot uyushtirib, uni (mo'yqalam qo'yib olish) qo'g'irchoqni ko'ylagini yoki dastro'molcha va qo'lqopni dog'lar bilan bezashga o'rgatiladi. Bu yoshdagi bolalarni tasviriyga o'rgatishda tarbiyachi turli xil usullardan foydalanadi.

Sifatli o'rgatish uchun usullardan biri passiv harakatlar usuli, ya'ni bola o'zi mustaqil harakat qiladi. Tarbiyachi bola qo'lga qalam berib chizish harakatlarini bajaradi yoki o'yin o'tkazadi. Bolalar qo'l harakatining koordinasiyasini rivojlantirib borib, tarbiyachi qog'oz betida bir xildagi ritmik harakatlarni bajaradi, o'ngga-chapga keyin asta-sekin murakkab harakatlarni bajarishga o'rgatadi. Masalan: ip o'rami yoki tutin chiqayapti va boshqalar.

Tarbiyachining badiiy so'zdan foydalanishi, bolalarga tasvirlanayotgan narsani obrazli tasavvur etishga yordam beradi. Masalan: quyosh to'g'risida shunday she'r va ashulalardan foydalanish usuli muhim usullardan xisoblanadi. 1 kichik guruxda tarbiyachi bolalar bilan hamjihatlik keng qo'llaniladi. Tarbiyachi katta qog'oz betida archani chizadi, bolalar esa chiroqlar yoqadi. (mo'yqalamni tikka qog'ozga qo'yish usuli bilan). Bunday mashg'ulotlarni tarbiyachi 5-6 ta bolalar guruxsi bilan uyushtirish mumkin. 2,5 yoshdagi bolalar bilan tip mashg'ulotlar uyushtirish mumkin. Masalan:bolalarga rasmlar berib, unda nimalar tasvirlanganligini kabi o'yinlar o'tkazish mumkin. Masalan: quyosh,

bayroqcha, gullar tasvirlangan bo'lishi mumkin. Bolalar ularni aytib beradi, qiynalgan bolaga tarbiyachi yordam beradi. Tarbiyachi bolalar ishini taxlil qilib ularning ishlarining xilma-xilligi va predmet bilan tasvir o'rtasidagi o'xshashlikni ko'rsatib beradi.

Birinchi kichik guruhda o'rgatishning mazmuni va vazifalari. Ikki yoshli bola qalam, mo'yqalamni to'g'ri ushlashi mumkin, lekin uning tajribalari kam, bajara olish va bilish qobliyatlarini yo'q, qo'l harakatlari etarlicha rivojlanmagan. SHuning uchun asosiy vazifalar bolalarga umumiy tarbiyaviy ta'sir qilish bilan bog'liqdir. Birinchi kichik guruhda o'rgatishning vazifalari quyidagilar:

- Rasm chizish prosesiga natija beruvchi jamoat ishi deb qiziqishni o'yg'otish.
- Rasm chizishni materiallari "qalam, bo'yoqlar" va ulardan foydalanish usullari bilan tanishtirish.
- Katta yoshli odam chizgan rasmni, predmetning tasviri deb tushunishni o'rgatish.
- To'g'ri va egri chiziqlarni hamma yosh berk shakllarni chizish prinsiplarini o'rgatish.

Bu guruhning dasturi keyingi guruhlarning dasturidan boskichma-boskich murakkablashib borishi bilan farqlanadi. Rasm chizishning birinchi mashg'uloti qog'oz va qalam bilan tanishtirishdan boshlanadi. Bu materiallarning o'yinchoqlardan bolalarga ma'lum bo'lgan turli xil predmetlardan farq qilishini pedagog bolalarga tushuntiradi. Qalamlar bilan turli faoliyat turlarini bajarish mumkin. Qog'oz toza edi, qalamning harakatlanishidan unda izlar paydo bo'ldi. Qalamning ochilgan uchi qog'ozda iz qoldiradi. Ikki uchi esa iz qoldirmaydi. Agar sekin bosilsa, qog'ozda uning izlari ko'rinmaydi. Agar qattiq bosilsa, qog'oz yirtilib ketishi mumkin. Bunday

tushuntirishni va harakatlarni ko'rsatib berish bolalarda rasm chizishga qiziqishni uyo'otadi. Bulardan tashqari oddiy texnik ko'nikmalarni qalam, mo'yqalamni to'g'ri ushlash, ulardan tartibli foydalanish. Bo'yoqni mo'yqalamning uchiga olishni bilish kabilarni o'rgatishni dastur o'z ichiga olgan.

Ikkinchi-kichik guruhda rasm chizishga o'rgatish. Bu guruh bolalar (3 yoshli bolalar) psixolog jihatdan rivojlanadi, turmush tajribalari o'sadi. Tarbiyachi bu yoshdagi bolalar bilan rasm bo'yicha mashg'ulot olib boranda bolalarning rasmga nisbatan qiziqishlarini orttiradi. Bu guruhda bolalarning rasm ishining sifati emas, balki ish prosessi qiziqtiradi. Rasm bo'yicha barcha guruh bolalari tarbiyachining og'zaki ko'rsatmalarini tinglashga, tarbiyachining ko'rsatib bergan usullarini bajarishga o'rganib boradilar. Bu yoshdagi bolalar rasm faoliyatida tezda o'yin faoliyatiga o'tish bilan ajralib turadi. Masalan: doirachalar chizib, uni ichini qalam bilan urib chiqib, uni qush don cho'qiyapti deb ifodalaydi. Bunda yosh bolalarning rang tanlash malakasi shakllanadi. Bolaning diqqatini ularga yoqqan ranglar tortadi. Bolalar tasviriy jarayonida so'z bilan ifodalashga o'rganadilar. Rasmda tasvirlay olmagan voqealarni so'z bilan to'ldiradi. Bolalarda mustaqillik, aktivlik o'sadi. Tarbiyachi bolalarga mashg'ulotda olgan bilim va ko'nikmalardan mustaqil foydalanish imkoniyatini tug'diradi. Agarda 1 kichik guruxda bolalarni nimanidir tasviriyga o'rgatilsa, 2 kichik guruhda bolalarni narsalarni tasviriy usullariga o'rgatib boriladi. Bolalar turli shakldagi predmetlarni tasviriyga o'rgatiladi, doira, to'g'ri to'rtburchak, uchburchak va turli yo'nalishdagi chiziqlar to'plamidan iborat narsalarni chizadilar. Predmetlarni shaklini to'g'ri tasvirlashga o'rgatish uchun bolalarni qo'llarini shakliy harakat qilishga o'rgatish lozim. Bolalarni predmet

shakli bilan qo'lning shakl harakatlari o'rtasidagi bog'liqlikni o'rgatish lozim. Tarbiyachi predmetni tasvirlashga o'rgatishdan oldin, uni mashg'ulot oldidan ko'rib chiqadi.(ya'ni ko'zatish olib boradi). Bolalar jonu-dili bilan turli rangdagi koptoklar, sharlar va archa munchoqlarni tasvirlaydilar. To'g'ri to'rtburchak shaklini tasviriyga bolalar bu guruh.da qiynaladilar, shuning uchun bu shakl yilning 2 yarmida beriladi. Bolalar archa, daraxt tursa yiqilmas qo'g'irchoq, aravachani tasvirlaydi. Ranglarni qizil, sariq, ko'k, yashil, qora, oqlarni bilishga o'rgatiladi. SHuningdek, rang aralashtirishlarni (pushti, havo rang va zarg'aldoq, jigarrang) tavsiya etish mumkin. Bu guruh.bolalarini ranglarni to'g'ri atash va tasviriy aniq talab etilmaydi, ammo tarbiyachi asta-sekin predmetlarni rang tusini real tasviriyga o'rgatib borishi kerak. Masalan:Ko'm-ko'k o'tlar o'smoqda, o'tlarda sap-sariq jo'jalar o'tlab yurishibdi va hokazo. Bu guruxda bolalarning mazmun jixatidan juda kambag'al bo'ladi, ya'ni ishlar mazmuni asosan so'zda ifodalaniladi. Masalan: mashina chizib, so'z bilan mazmun beradi, u bu mashina yurib ketdi yoki yuk olib kelyapti. Mashg'ulot davomida bolalar bir turdagi predmetlarni bir necha marta tasvirlashni o'rganadilar. Bu esa bolalarni texnik ko'nikmalarini mustaxkamlaydi. Rasm davomida ishni tezda tugatgan bolalarga tarbiyachi rasm mazmunini kengaytirish maqsadida yangi vazifalar berishi mumkin. Masalan: o't ustida yurgan jo'jalar yonida don yoki turli chuvalchaglarni solishni tavsiya etish mumkin va bu bilan bolalar chizgan ishlarini mazmunan boyitib borish va bolalarni ham shunga o'rgatib borish lozim.

Ikkinchi guruhda o'rgatishning mazmuni va vazifalari. Hayotni 4 yilida bola predmetni yaxshiroq yoki yomonroq tasvirlay olishni ham bilmasalar ham, lekin ular rasm chizishning ma'nosini biladilar. Ular

o'zlari chizgan shaklsiz rasmlarni predmetning biror bir belgisiga asosan o'xshatib chizadilar. pedagog bolalarning rasm bilan predmetning o'xshash belgilarini topishga urunishni rag'batlantirib turishi va shu bilan bir qatorda turli shakllarni to'g'ri tasviriyga o'rgatib borish zarur. Bu yoshda tasviriy, faoliyatini o'rgatish vazifalari bir rejaga qo'yilgan.

- Sodda predmetlarni asosiy belgilari (rang, forma) berib, turli xil to'g'ri va aylanasimon shakllarini tasviriyga o'rgatish.
- Rangni bilish sezgisi asosiy ranglarni ajratish va aytishni bilishni rivojlantirish;
- Kompozision ko'nikmalarni, qog'ozni o'rtasiga tasvirlarni joylashtirishni rivojlantirish.
- Texnik ko'nikmalarni o'zlashtirish.

Bu guruhda to'g'ri va egri chiziqlarni to'g'ri chizishga o'rgatish birinchi vazifa bo'lib qoladi. Bunda turli chiziqlarni turlicha chapdan o'ngga, tepadan pastga, kesishgan chiziqni chizishga o'rgatiladi. Bularni, masalan, tizimcha, yo'lakcha, qalam, yomg'ir shaklida chizish mumkin. Ikki kichik guruh bolalariga bir xil shakldan (qorbobo, ikki yoki uch aylanadan iborat) yoki ikki xil shakldan iborat (quyi bitta aylana va birgina to'g'ri chiziqdan iborat) bo'lgan predmetlarni ancha qiyin, chunki uch yoshli bolaning taxlil sintez qilib fikrlashi yaxshi rivojlanmagani uchun bu gurux dasturida faqat ikki xil shakldan iborat bo'lgan predmetni, masalan, (quyoshning nurlari, archaning ignachalari) tasviri kiritilgan. SHakl qanchalik murakkablashsa rangdan foydalanishi ham shunchalik murakkablashadi. Bolalar rasmda aniq predmetlarni tasviri uchun shu predmetga mos rangni ishlata olishni o'rganadilar. Masalan, qizil rang bayroq, sariq rang quyi, yashil rang archa va boshqalar.

O'rta guruhda rasm chizishga o'rgatishning mazmuni va vazifalari.

Bu guruhda o'rgatishning vazifalari quyidagilar:

- To'g'ri to'rtburchakli va aylanasimon shakldagi predmetlarni tasviriy ularning tuzilishini, asosiy qismi va detallarini berishga o'rgatish.
- Rangdan badiiy ifodalash vositasi sifatida foydalanishga o'rgatish.
- Qog'oz markazida predmetni joylashtirishda kompozision uquvini bilishda rivojlantirish.
- Rasmni qalam va bo'yoq bilan bo'yashda texnik ko'nikmalarni mustahkamlash.

Bu guruhda bolalarga ritmik joylashgan predmetning qismlarini tasviriy o'rgatiladi. (yuqorida, pastda, bir tomonda, boshqa tomonda) hamda bir qancha proporsional joylashgan qismlarni tasviriy o'rgatiladi. Bu alohida qismlarni o'zaro solishtirish va taxlil qilish imkonini beradi. Masalan, Qorbobo va archa 2 tomonlama joylashgan novdalari bilan. Bu guruhda tasviri qiyin bo'lgan ob'ektni odamni rasmini chizish mashg'ulotlarga kiritiladi. Odamni chizishdan oldin bolalar soddaroq shakllarni qorbobo, nevoliyashka, matreshka, qo'g'irchoqlarini chizish edi.

Katta guruhda rasm chizishga o'rgatishning mazmuni va vazifalari.

Bu guruhda bolalarni tasviriy va yorqin obrazlarni yaratish qobiliyatlarini tasviriy turli usullardan foydalanib chizishga o'rgatiladi.

Quyidagi vazifalar bor:

- Predmetning shaklini uning belgilarini hajmini va qismlarining joylashishini o'rgatishni davom ettirish.
- Rasmda soddaroq harakatlarni tasvirlashga o'rgatish.
- Rang qobiliyatlarini rivojlantirish va mustahkamlash.

- Qalam bilan (shtrixlash usullari) va bo'yoqlar, mo'yqalam harakatlarining usullari bilan ishlashda texnik ko'nikmalarni rivojlantirish.
- Rangli bo'rlar, ko'mirlar, akvarel bo'yoq bilan chizish usullarini o'rgatish.

Bu yoshda bolalar rasmda bir xil predmetni o'xshash va farqli tomonlarini tasvirlash va topishga o'rganadilar. Masalan, 2ta turli olmalar formasi va rangi bilan farqlanadi, yoki lavlagi bilan turup, ular sabzavotlar uchun umumiy bo'lgan dumaloq shaklda. Bu guruhda bolalar yana asosiy spektr ranglari bilan tanishib, rasmda ularning chiroyli turlanishlarini keltirib chiqarishni o'rganadilar. Bolalar rangli qalamlardan tashqari oddiy qora qalam bilan predmetning umumiy belgilarini chizib olish uchun foydalanadilar.

Tayyorlov guruhida rasm chizishga o'rgatishning mazmuni va vazifalari.

Bu guruhda tasvirlash qobiliyatiga va ko'nikmalarga o'rgatish yakunlanadi. Quyidagi asosiy vazifalar bor:

- Naturadan va tasavvur qilishdan predmetning harakterli belgilari to'zilishini, hajmini tasviriyga o'rgatish.
- SHakl va bo'yoqlarning boyligi tasvirlab berishga yorqin obrazlar yaratishga o'rgatish.
- Kompozision qobiliyatlarni rivojlantirish (predmetning hajmi va formasining harakterini hisobga olib predmetni qog'ozda joylashtirish).
- Rang qobiliyatlarini rivojlantirish (1 rangni turli ottenkalarini bera olish qobiliyati).

- Texnik ko'nikmalarni rivojlantirish (bo'yoqlarni boshqacharoq bo'yoq olish uchun aralashtirish, predmet formasi bo'yicha qalamda shtrix o'tkazish).

Olti yoshli bolalarda analitik fikrlash qobiliyati yaxshi rivojlangan bo'ladi. Ulardan turga mansub predmetlar belgisini ajrata olganliklari kabi, ularning bir predmetni boshqasidan ajratib turuvchi individual xususiyatlarini ham tasvirlay oladilar. Bu esa ijodiy tasavvurni rivojlantiradi.

O'rta guruhda syujetli rasm chizishga o'rgatishning mazmuni va vazifalari. O'rta guruh bolalariga rasm mashg'ulotlari asosan yil boshidan o'ta boshlanadi, sababi kichik gurux bolalariga qaraganda ular ma'lum mazmun asosida lo'nda qilib rasm ishlay olish qobiliyatiga egadirlar. Bolalarda rasm chizish malakasini rivojlantirish maqsadida 2-3 predmetni ko'rsatish mashqlari bilan boshlash maqsadga muvofiqdir. Rasm ishlash mazmuni quyidagilardir:

- Mazmuni jihatdan bir-biriga o'xshash 2-3 predmetli rasm chizdirish.
- Bir necha predmetlarning joylanishini belgilash.

Bola 4 yoshdan boshlab predmetlarning yonma-yon joylanishini odamlarning ko'rinishini faqat old tomondan, hayvonlarning ko'rinishini faqat yon tomondan bir yo'lda chiza olish qobiliyatiga egadirlar. Masalan: "Bolalarnig qishki o'yinlari".

O'rta guruxlarda rasm chizish orqali bolalarning og'zaki nutqini o'stirish bilan ularni o'rab turgan tevarak-atrof bilan ham tanishtirish maqsadga muvofiqdir. Bu yoshdagi bolalar uchun quyidagi rasmlarni tavsiya qilish mumkin:

- "Qizcha uy atrofida o'ynayapti".

- "Qish, bolalar qorbobo yasayaptilar".
- "Bo'g'irsoq", "CHipor tovuq".

O'rta guruhdagi bolalar rasm chizishni faqat bir yo'nalishda chizishlaridan tashqari bir varaqni to'ldirib chizish malakalarini ham rivojlantirib boradi. Ma'lum narsani ko'rib tasavvur qilgan holda rasm chizadi, uning aqliy qobiliyati rivojlanadi, o'sib boradi. Har bir mashg'ulot bolalarning aqliy, estetik ruhda tarbiyalashga, jamoat ishlarini bajara olishiga asos bo'ladi. N.K.Krupskayaning fikricha «Bolaga beriladigan ta'lim-tarbiya mehnatni sevishdan, uni e'zozlashdan boshlanadi». Bu mashg'ulotlarni o'tkazish asosan bolalarning kuzatuvchanligi asosida olib boriladi, shunda ularning og'zaki nutqi, mustaqil fikrlay olishi, har-xil mavzularda rasm chiza olish ko'nikmalari rivojlanadi. Bolalarida rasm chizish ko'nikmasi asosan og'zaki nutq orqali amalga oshiriladi. Masalan: bola bironta qiz, uy rasmlarini chizib, unga kichik ertak ham to'qishi mumkin. Ma'lum maqsadli rasm bolaga ko'rsatilayotganda aniq maqsadga ega bo'lishi kerak. Bola ko'rsatilayotgan rasmni aniq ko'rib chiza oladi, lekin uni yon tomonini, ustini chizishni bilmasligi mumkin. Talabalarga ishlangan rasmlar namunasidan ko'rsatib quyidagilarga alohida e'tibor berishlarini eslatish kerak. Masalan: predmetlarning proporsional, simmetrik joylanganligi uylar, daraxtlar, samolyotning parvoz qilayotganini chizdirish orqali bolalarda taxlil-sintez usulidan foydalanish muximdir.

YUqorida qayd qilinganidek, quyidagilarga ahamiyat berish kerak:

- Mavzuning mazmuni aniq bo'lishiga;
- Ob'ektlar orasidagi bog'lanishga;
- Ma'lum maqsadga yo'naltirilgan mavzu bo'lishiga e'tibor berish kerak.

Bu yoshdagi bolalarga rangli qog'ozlar berilib maqsad aytiladi. Masalan, bola ko'k rangda-o'tlarni, havo rangda-suv, sariq rangda-qum ko'rinishida tasvirlay oladilar. Masalan, "Baliqlar suzyapti", "Jo'jalar o't ustida o'ynayaptilar" ni ko'rsatish. Bolalarning aqliy qobiliyatlarini tekshirish maqsadida tarbiyachi bir predmet yoki jismni ko'rsatib uning varaq ustida joylanishini so'roqlar bergan holda suxbat orqali aniq maqsad asosida rasm chizdirish kerak. Bunda albatta tarbiyachining bilimdonligi katta maxorat talab qiladi. Bolalarning bir yarim yilda chizishgan rasmlari o'lchovlari asosan bir xil .N.P. Sakulinaning tajribasi shuni ko'rsatdiki, bola chizgan rasmlarini past va balandligini ko'rsatish va farqini tushuntirish lozimdir. To'rt yoshli bolalarda rasm chizish ko'nikmalari o'sib boradi, ular kattalar chizgan rasmlarni tomosha qilgan holda taqlid qilib rasm chizishga urina boshlaydilar. Hoh ota-ona, hoh tarbiyachi bola tomonidan chizilgan rasmlarni bola oldida baxolashi kerak. Bolalar o'rtoqlarining chizgan rasmlarini yaxshi, yomon va xatolarini ko'rsatishlari kerak.

Quyidagi vazifalari bor:

- Bir-biriga mazmunan bog'liq 2-3 ta predmetni tasvirlashga o'rgatish.
- Kompozision qobiliyatlarni o'stirish (1 ta chiziqda bir nechta predmetni joylashtirish yoki yonma-yon yoki butun varaqda osmon va erni chizish).

Bolalarga beriladigan mavzular qiyin emas: uy, uyning yonida daraxti o'syapti, skameyka turibdi; uy yoki daraxt yonida qizcha sayr qilib yuribdi, o'tloqda jo'jalar sayr qilishyapti; o't, gullar, quyosh nur sochyapti. Bu rasmlarda syujetli rivojlanishni bolalar ko'rsatishmaydi. Bolalar 2-3 predmetni yonma-yon chizishadi. ular orasida hech qanday harakat bog'lanmagan.

Katta guruhda syujetli rasm chizishga o'rgatishning mazmuni va vazifalari. Bola besh yoshdan boshlab ma'lum mavzudagi rasmlarni chiza olish qobiliyatiga ega bo'ladi. U tevarak-atrofni o'zgarishlarini tasavvur qila oladi va chizishga harakat qiladi. Bu yoshdagi bolalarga quyidagi mavzudagi rasmlar chizish tavsiya qilinadi:

"Bolalarning qishki o'yinlari".

"Bog'chada senga nimalar qiziqarli, shularni chiz".

"Men onamga guldasta sovg'a qilyapman".

"Quruvchilar yangi uy quryaptilar".

"Ona bolani bog'chaga olib ketyapti".

"Bolalar qorbobo yasayaptilar".

Katta guruxdagi bolalar badiiy asarlardan olingan taassurotlari asosida va ertak mazmunini tushungan holda quyidagi mavzuda rasm chiza oladilar. Masalan, "Ikki ochko'z ayiqcha", "Ayyor tulki va kulrang bo'ri", "Mushuk, xo'roz va tulki" va boshqalar. Bu chizdirilgan rasmlar aniq va konkret masalada bo'lishiga ahamiyat berish kerak. Masalan, "14 yanvar-ximoyachilar kuni", "8 mart-onalar bayrami", "21 mart-Navro'z bayrami". Katta guruxda o'tkaziladigan rasm mashg'ulotlari qiziqarli, savollarga javob olgan holda, asarda qatnashayotgan har bir personajga tavsif bergan holda ranglarni tanlay olish va varaqqa joylashtirish vazifalarini belgilash kerak. Bolalar tomonidan ishlanayotgan har bir rasmda predmetlarning xajmi, o'lchovlarini chamalash bilan birga o'zoq-yaqin, oldinma-кетин, ustma-ust, ketma-ket joylash mumkinligini tushuntirish kerak. Bu yoshdagi bolalar ayniqsa ertak mul'tfilmlarni tomosha qilishni yaxshi ko'rganliklari sababli shu mavzudagi rasmlar chizishni yaxshi ko'radilar. N.P.Sakulinaning fikricha bola rasm chizishni varaqning eng chetidan boshlab chizish bilan birga predmetlarni joylanishini

ko'rsatishi kerak va bo'yoqlarni tanlay olishi ham muxim ahamiyatga egadir. Bolani rasm mashg'ulotiga tayyorlash uchun unga kerakli rasm anjomlarini hozirlagan holda, bironta kuy eshittirib akvarel bo'yoq berib ma'lum mavzu va maqsad asosida rasm chizish ishini boshlash lozim.

5-6 yoshli bolalarning mazmunli rasmlarining mazmuni ancha boy bo'ladi. Bunda bolalar faqat predmetlarni chizishmaydi, balki predmetlarning atrofdagi sharoitni ham tasviriyadi.

Quyidagi vazifalari bor:

- Ob'ektlar orasidagi o'zaro mazmunan bog'liqlikni tasvirlashga o'rgatish.
- Kompozision qobiliyatlarni rivojlantirish (bunda qog'ozda gorizontal chizig'ini belgilab chizish).
- Rang qobiliyatlarini rivojlantirish.

Bu yoshdagi bolalarda har bir mavzuning mazmuni oldindan konkret aniqlangan bo'lishi kerak. Ularga masalan, "Bayram" mavzusini berish kerakmas, chunki bola yo mavzuga aloqador bo'lmagan narsani chizish, yo o'zining imkoniyatiga to'g'ri kelmaydigan, kuchi etmaydigan masalani qo'yish mumkin. Masalan, demonstrasiyani chizish.

Tayyorlov guruhda syujetli rasm chizishga o'rgatishning mazmuni va vazifalari. Katta guruhda bolalar orqali egallangan ko'nikma va malakalar tarbiyachiga 6-7 yoshli bolaga o'rgatish vazifalarini murakkablashtirishi imkoniyatini beradi. Buning uchun quyidagilar kerak.

- Bolalar rasmlarning mazmunini boyitish berilgan mavzu bo'yicha rasm syujetini bolalar mustaqil holda aniqlashga o'rgatish.

- Syujetda harakat natijasida predmetning formasini o'zgartirishga o'rgatishi (masalan, engashishni, yugurishni)
- Kompozision qobiliyatlarni rivojlantirish; predmetlarning joylashishi, yaqindagilarni qog'ozning pastga, uzoqdagilarni tepasiga (razmerlarini o'zgartirmaslik).
- Rang qobiliyatlarini rivojlantirish mustaqil holda syujetga mos rangni berishga o'rgatish.

Bu yoshda bolalarning analitikfikrlashi yaxshi rivojlangani uchun tarbiyachiga berilgan mavzuga mos syujetli mustaqil holda tanlashga bolalarga imkoniyat yaratib beradi. Masalan, "Uy qurish" mavzusi bo'lsa, bolalar o'zlari qanaqa uy, kim quryapti, qaerda kabi savollarga javob beradilar. Bolalar harakatdagi predmetning formasi o'zgarishini bilishadi shu o'zgartirishlarni tasvirlay oladilar.

Maktabgacha ta'lim muassasasida dekorativ rasm solishga o'rgatishning vazifalari. Dekorativ rasm solish, tasviriy san'atning boshqa barcha turlari kabi, bolada go'zallik xissini rivojlantiradi. Halk dekorativ san'ati asarlari bolalarga yorqinligi, hamda kompozisiyalarining soddaligi bilan yaqindir. Bolalarni tarbiyachi respublikamizning turli viloyat va halqlarning dekorativ san'at asarlari bilan tanishtirish bilan birga, vatanga bo'lgan muxabbatni, ana shu san'at asarlarini yaratayotgan insonlar mehnatiga bo'lgan xurmatni ham tarbiyalashi zarur. Dekorativ rasm solish quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

- Bolalarda turli shakllardagi naqshning tuzilishini kompozisiya bilan bog'lash xissini rivojlantirish;
- Ranglar hissini rivojlantirish;
- Dekorativ san'atdagi usullarni farqlay olishni va aloxida elementlarni o'z ijodida qo'llay olishni rivojlantirish;

- Mo'ykalam va qalam bilan rasm chizishning texnik ko'nikmalarini hosil qilish;

Bolalarni dekorativ rasm solishga o'rgata turib, pedagog bolalarda butun naqsh komponentlari, ranglari, kompozitsiyalari, shakl elementlari o'rtasidagi bog'liqlikni ko'ra olish malakasini rivojlantirishi zarur. Bola predmetni shakliga va nima maqsadda ishlatilishiga qarab, uni bezaydigan ornamenti, naqshi o'zgarishini xis qilishi va albatta, tushunishi zarur. SHundan kelib chiqqan holda u naqsh bilan bezashning ahamiyatini, maqsadga muvofiqligini, shakl bilan mazmun o'rtasidagi bog'liqlikni bilib, tushunib boradi. Bolalarni dekorativ rasm solish bilan tanishtira turib, ritm nima va simmetriya nimaligi haqida tasavvur hosil qilishga o'rgatish zarur. CHunki dekorativ san'at olami ritm va simmetriyasiz mavjud bo'la olmaydi. Dekorativ rasm solishda asosiy vazifalardan biri–rangni xis qilishni rivojlantirishdir. Rang–naqsh ornamentida kompozitsiya bilan chambarchas bog'langan, naqsh bezagida ularni bir-biridan ajratib bo'lmaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalar ranglarning bir-biriga mos kelib, uyg'unlashishini albatta, barchasini o'zlashtira olmaydilar. Lekin, rang xissi ularda bog'chagacha bo'lgan yoshdan boshlab rivojlana boshlaydi. Dekorativ rasmda ranglardan foydalanish vazifasi har bir guruxda murakkablashib boradi: yorqin, kontrast ranglarning moslashuvidan boshlab, iliq va sovuq ranglar jilosi (ottenok) ning turli uyg'unlashuviga qadar. Bu vazifani amalga oshirishni bolalar eng sodda tasviriy shakllarni chizishni o'rganib bo'lganlaridan keyingina, bolalar diqqatini yangi vazifaga konsentrasiyalash ya'ni, qaratish lozimdir: bu–shu oddiy-sodda shakllarni naqsh hosil qilish uchun ma'lum bir ketma-ketlikda joylashtirishdir.

Boshlang'ich tasviriy ko'nikmalarga bolalar birinchi va ikkinchi kichik guruxda ega bo'ladilar. Ikkinchi kichik guruxda ayrim vazifalar dekorativ harakterga ega. Masalan: «Ro'molchanning chetini chiziqlar bilan beza». Lekin bunday mashg'ulotning asosiy maqsadi-naqsh hosil qilish emas, to'g'ri chiziqlarni turli yo'nalishda o'tkazish malakasini mustaxkamlashdir.

O'rta guruxda dekorativ rasm chizishga o'rgatishning mazmuni va vazifalari. Dekorativ rasm solish bolalarga 4 yoshdan boshlab o'rgatiladi. O'rta guruxda dekorativ rasm solishga o'rgatishning vazifalari quyidagilar:

- CHizikda, kvadratda, doirada shakllarni ritmik joylashtirishning kompozision malakasini rivojlantirish;
- Ranglar xissini rivojlantirish—ya'ni, kontrast, yorqin ranglarni chiroyli moslashtirish;
- Turli yirik va mayda shakllarni—naqshning sodda elementlarini chiza olish malakasini rivojlantirish;
- Mo'yqalamdan foydalanishning texnik ko'nikmalarini rivojlantirish, qog'ozga engil tekkazib, nuqtalar hosil qilish;
- Mo'yqalamning boshchasidan to'g'ri chiziqlar o'tkazishda, hamda dog'chalar hosil qilish usulida mo'yqalamdan to'liq foydalanish;

O'rta guruxda dekorativ rasm solishning kompozision vazifasi tayyor shakllarni elimlashga o'xshashdir. Boshlang'ich mashg'ulotlarda, bolalar mo'yqalam bilan tekis chiziqlar chizib, ularning orasida mo'yqalam yordamida dog'chalar hosil qilishni, nuqtalar hosil qilishni o'rganadilar. Bunda dog'chalarning ranglarini, va naqsh murakkablashgan sari, o'rnini o'zgartiradilar. Mo'yqalam yordamida dog'chalar hosil qilish usuli (mazok) bajarish uchun engil

bo'lgan dekorativ elementdir. Bu aniq bir harakatni talab qilmaydi va mo'yqalamni qog'ozga botirib olishdan hosil bo'ladi. SHuning uchun naqsh chizishda avval botirib olish usuli kiritiladi, so'ng nuqta hosil qilish usuli kiritiladi. Nuqta hosil qilish mo'yqalam bilan ishlashda yangi usulni talab qiladi: mo'yqalamni vertikal holatda ushlash lozim, shu bilan birga bolada koordinasion harakat etarlicha rivojlangan bo'lishi kerak, chunki mo'yqalam qog'ozga faqatgina uchi bilangina tekkiziladi. Boshlang'ich rasmlarning kompozisiyasi ham soddadir: birgina elementni ritmik qaytarib, naqsh chizish. Faqatgina insonlar uchun hosil bo'lgan qo'lning ritmik harakati, ana shu mashqlarni qaytarishni engillashtiradi va tasviriy shakldagi ritmni etkazib berishga yordam beradi.

Almashinuv – kompozisiyaning murakkablashgan usulidir. CHunki u bir nechta shakllarning o'zaro moslashuviga asoslanadi. O'rta guruxdagi bolalar uchun ikkitagina elementni shakli va rangi bilan navbatma-navbat almashtirish etarli bo'ladi.

Dasturdagi materialning mukammallashib borishi murakkabroq kompozisiya bilan naqshda yangi tasviriy elementlarni kiritish xisobidan hosil bo'ladi. Nuqtalar chizish va mo'yqalamni botirib olish usulidan tashqari, bolalar naqshda doirachalar, halqalardan foydalanib chizishni o'rganadilar. Bu elementlarni bolalar kichik guruxlarda tasvirlashni o'rgananganlar.

Dekorativ rasmda bu shakllarni chizish ancha o'zgaradi: ular ancha kichik xajmda, chizayotganda shakllar bir-biriga xajmi jixatdan mos bo'lishi kerak; undan tashqari, bu shakllar predmet obrazi bilan bog'lik emas, bu albatta bola uchun tasviriy prosessini murakkablashtiradi. Bolalar yana, naqshni faqat bir chiziqda emas, balki turtburchak shaklida, doirada ham joylashtirishni o'rganadilar.

Bu shakllar naqshda boshqa kompozisiyani talab qiladi. Kvadratda, to'g'ri chiziqda joylashtirilgan naqshni chizish yaramaydi, chunki kvadratning to'rtta tomoni, burchagi, markazi mavjud; doirada esa markaz bilan chekka aylana chegarasi bor.

Quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi.

- Aylana, kvadrat, to'g'rito'rtburchak ichiga naqsh chizishda shakllarning ritmik joylashtirishda qo'llanadigan kompozision qobiliyatni rivojlantirish.
- Rang qobiliyatini rivojlantirish, kontrast ranglarni mos holda ishlatishni o'rgatish.
- Naqshning oddiy elementlarini chizishga o'rgatish.
- Mo'yqalamdan foydalanishning texnik ko'nikmalarini rivojlantirish (qog'ozda engil yurg'izish, tochkalar qo'yish, chiziqlar chizayotganda mo'yqalamning butun usti bilan chizish).

Avval bolalar mo'yqalam bilan to'g'ri chiziqlarni chizishni va ularni orasiga nuqtalar qo'yishi, ranglarni ketma-ket almashtirib chizishni o'rgatadilar. Undan tashqari bolalar, dumaloq va aylana shakllarni chizishga o'rganadilar.

Katta guruhda dekorativ rasm chizishga o'rgatishning mazmuni va vazifalari. Besh yoshdagi bolalar uchun dekorativ rasmda ancha murakkabroq topshiriqlarni berish mumkin. Chunki bu yoshda bolalarning estetik xisssiyotlarining rivojlanish darajasi ancha yuqoridir. Bolalarga quyidagilarni o'rgatish zarur:

- Qog'oz shakliga yoki xajmli predmetga nisbatan naqshni simmetrik joylashtirish;
- Naqshda turli xil to'g'ri, doirasimon chiziqlardan, shakllardan, hamda o'simlik elementlaridan foydalanish;

- Asos (fon) ga nisbatan ranglarning chiroyli moslashuvini topish;
- Mo'yqalamdan maxorat bilan foydalanish (uchi bilan chizish, boshchasi bilan to'liq chizish, mo'yqalamni turli yo'nalishda harakatlantira olish).

Boshlang'ich mashg'ulotlarda o'rta guruxda hosil qilingan malakalar mustaxkamlanadi. Ular quyidagilardan iborat: turli shakllarda mo'yqalam yordamida to'g'ri chiziq chizish, botirib olish usuli bilan chizish, nuqtalar chizish. Bu-o'rta gurux materialini oddiygina qaytarish emas. Bolalarning ixtiyoriga bir necha xil ranglar, hamda naqshda bir-biriga moslashadigan elementlarning turli xajmlari xavola qilinadi. Yilning boshida bolalarga doira ichida naqshni chizishning yangicha usuli o'rgatiladi, ya'ni markaz, hamda konsentrik aylana bo'ylab simmetrik elementlar chiziladi. Doira va kvadratdan tashqari naqshni tuzish uchun bolalarga–oval, uchburchak, rozeta (to'pbarggul shaklidagi bezak), oltiburchak kabi shakllar beriladi.

Katta guruxda kompozision usul sifatida elementlarni navbat bilan almashib chizish prinsipidan foydalaniladi; bunday usul naqshni yanada dekorativlashtiradi. Navbat bilan almashib chizishda naqsh o'z ichiga turli xil shakldagi va rangdagi 2-3 xil elementni olishi mumkin. Naqshning bezak elementi sifatida bolalar turli chiziq shakllaridan (enli va ensiz chiziqlar, botirib olib chizish, nuqtalar, doirachalar, aylanalar chizish) va murakkabroq bo'lgan–o'simlik shakllari (barglar, mevalar, gullar) dan foydalanishni o'rganadilar. Bunday o'simlik shaklidagi elementlarni bir necha marta qaytarib chizish bolalar uchun ancha murakkablik qiladi. Bolalarga yana mo'yqalamdan foydalanishning yangicha usuli ko'rsatib beriladi, ya'ni qog'ozga mo'yqalamni yon tomoni bilan botirib olish usulidir.

Bunday botirib olish natijasida hosil bo'ladigan bosmalar barg shaklida bo'ladi va ulardan gullarning, barglarning naqshini chizishda foydalanish mumkin. (mo'yqalamning raqamini inobatga olgan holda: № 3, № 5, № 6.)

Katta guruxda bolalar rangli fonga moslashtirgan holda turli ranglar jilosidan foydalanishni o'rganadilar. Dekorativ rasmda mazmunli rasimga nisbatan fonning rangi juda ham turli xil bo'lishi mumkin. YOrqin ranglarning moslashuvidan tashqari, bolalar ranglarning chiroyini ma'lum bir ranglar majmui (gamma) da (ko'k, xavo rang, oq, qizil, olov rang, sariq va xokazo) ko'rishni o'rganadilar. Bolalar bir xil rangdagi, sdirg'a naqshlarni xis qilish layoqatiga egalar. Masalan: qor parchasining naqshi, turning jimjimador naqshi. Katta guruxda bolalarni xajmli buyumlarda naqshlarni hosil qilishga o'rgatiladi. Bunday rasm chizishning murakkabligi shundaki, naqsh kompozitsiyasini ko'zatish qiyin, negaki chizuvchi uni qisman ko'ra oladi, va naqsh elementlarining shakli buyumning yuzasi qavariqligidan ozmuncha o'zgaradi. Masalan: ko'zani yoki biror o'yinchoqni bezatish. SHuning uchun bolalarga naqsh bilan bezash uchun beriladigan xajmli buyumlar sodda shaklga ega bo'lishi kerak. Masalan: Dimkov namunasi asosida loydan yasalgan–qushlar, otlar. Dimkov o'yinchoqlarining naqshi sodda va ritmikdir–turli kenglikdagi to'g'ri va to'lqinsimon chiziqlar bilan nuqtalarning, doirachalarning, xalqachalarning moslashuvidan iborat. Bu ornamentlar rangi jixatdan oq fonning bir necha asosiy yorqin ranglar bilan oddiy kontrast (keskin) moslashuvini beradi.

Bolalarni quyidagi vazifalarga o'rgatish kerak.

- Varaqning shakliga mos qilib naqshni simmetrik chizish.

- Naqshda turli to'g'ri, egri chiziq va shakllardan o'simlik elementlaridan foydalanish.
- Fondan kelib chiqib, nanglarning turli ottenkalaridan foydalanish.
- Mo'yqalam bilan ishlash (uchi bilan, butun uchi bilan, turli yo'nalishlarda erkin harakatlantirish).

Bolalar to'g'ri to'rtburchakka, aylanaga, kvadratga naqshni chizishni o'rganib boradilar. Bulardan tashqari oval, uchburchak va oltiburchak ichiga naqsh chizishni o'rganadi.

Tayyorlov guruhda dekorativ rasm chizishga o'rgatishning mazmuni va vazifalari. Etti yoshdagi bolalarni dekorativ rasm solishga o'rgatish vazifalari quyidagicha:

- Kompozitsiyalash xissini rivojlantirish: yassi va xajmli shakllarda predmetning ahamiyatliligiga va belgilangan maqsadiga nisbatan naqshlarni tuzish.
- Ranglar hissini rivojlantirish: turli xildagi ranglardan, ularning nozik rang jilosi (ottenok) dan turli moslashuvlarda foydalanish. (Qizil-pushti rang; ko'k-moviy rang; yashil-och yashil rang; qora-kul rang).
- Xalq dekorativ naqshlarining turli ko'rinishlarining ahamiyatini ko'ra olishni o'rgatish; rasmlarda halq naqshining aloxida elementlaridan foydalanish;
- Qalam va bo'yoqlar bilan chizish texnik ko'nikmalarini takomillashtirish.

Maktabga tayyorlov guruxiga yumaloq to'g'ri burchakli shakllarda naqsh chizishning asosiy prinsiplari bilan tanish bo'lgan bolalar keladi. Ularga yangi shakllar—to'g'ri to'rtburchak va ko'pburchak, hamda turli xildagi yassi shaklli predmetlar–vazalar,

ko'za (kuvshin) lar, piyola (chashka) lar, qo'lqoplar, shapkalar va xokazolar tavsiya qilinadi. Bu predmetlar to'g'ri geometrik shaklga ega emas, va ularda naqsh chizish turli prinsiplardan foydalanishni talab qiladi. (Masalan: ko'zacha bo'ynining chetiga–chiziqli ornament (naqsh) chizilsa, yumaloq qismi esa–markazda chiziladigan naqshdan foydalaniladi). Undan tashqari simmetriya haqidagi tushuncha ham murakkablashadi. Bir xil shaklni chap va o'ng tomonga joylashtirishdan tashqari, bolalar ko'zqusimon aks bilan tanishadilar. (Zerkal'noe otrajenie); ko'zqusimon aksda naqshning qismlari o'z o'rnini o'zgartiradi. Undan so'ng bolalar to'rsimon bezak prinsipi asosida bir turdagi naqsh bilan–elementlarni shaxmat ketma-ketligida qaytarib, galma-gal chizish bilan butun shaklni to'ldirish usulini egallaydilar. Bolalar matolar uchun, qo'g'irchoqning ko'ylagi uchun turli naqshlarni chizadilar. Uchburchakdagi naqsh faqat chetlarida, burchaklarida bo'lmay, balki bir burchakdan boshlanib, butun uchburchak bo'ylab tarqalishi mumkin. Bunday hollarda teng tomonli uchburchak shakli emas, balki yon tomonlari teng bo'lib, tugri yoki utmas burchakli uchburchak shakli olinadi. Bolalar ularda uchburchak shaklga ega bo'lgan ro'molcha naqshini chizadilar. Naqshni chizish uchun bolalar turli tabiiy shakllardan (o'simliklar, hayvonlar) foydalana boshlaydilar. Maktabga tayyorlov gurux bolalari halq dekorativ naqsh bezaklarining elementlaridan o'z naqshlarida foydalanishlari mumkin. Bunda asosiy usul saqlanib qolishi kerak. Tarbiyachi bolalarni halq san'atining namunalariga qarab, naqsh jimjimalarini, mayda va yirik shakllarni o'zaro moslashtirishni, ularni o'tsimon bezak bilan bezashni, berilgan naqshga hos ravishda ranglardan ma'lum moslashuvda foydalanishni o'rgatadi. (Xoxlomska, Do'mkovskaya, Ukrainskaya va

b.) Dimkov namunasi ostida loydan yasalgan o'yinchoqlarni bezashdan tashqari, bolalar yana papье-mashedan yasalgan katta-kichik tarelkalarni, stakanlarni Xoxlom yoki Jostov naqshlariga asoslanib bezashlari mumkin.

Tayyorlov guruxda bolalar faqat bo'yoqdan emas, balki rangli qalamlardan ham foydalanishni o'rganadilar. Kichikroq guruxlarda rangli qalamlardan faqat mazmunli rasm mashg'ulotlarida foydalanilar edi, chunki bolalar qalam bilan kerakli ranglarni me'yoriga etkaza olmasdilar; bu esa dekorativ rasmda juda katta ahamiyatga ega. Ozoda, bir tekisda yorqin shtrixlash kabi texnik qiyinchiliklar ko'pgina diqqatlarini va kuchlarini olib qo'yar edi. Tayyorlov guruxidagi bolalarda ma'lum ko'nikmalar mavjud bo'lib, ular qalamdan turli rang jilolarini hosil qila oladilar. Masalan: gulning har bir gulbargini markazdan qalam bilan turli xil bosimda shtrixlanadi. Bolalar faqat yorqin ranglarning moslashuv go'zalligini emas, balki nozik, sokin va bir vaqtning o'zida ko'zlar uchun yokimli bo'lgan ranglarning go'zalligini ko'rishga o'rganadilar. Tayyorlov guruxida bu vazifa qalam hamda bo'yoqlar bilan chizishda xal qilinadi. Dekorativ rasmda barcha guruxlarda faqatgina guashьdan foydalaniladi, chunki guashьda bir rang ustiga boshqa rang bilan chizish imkoni bor; dekorativ rasmda ko'pincha bunday ustma-ust chizish talab qilinadi va akvarelь bo'yoq bunday imkonga ega emas.

IX.BOB. MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASASIDA LOYDAN BUYUM YASASHGA O'RGATISH .

Kichik guruxda loydan buyum yasashga o'rgatish.

Maktabgacha tarbiya muassasalarida loy ishlari birinchi kichik guruxdan boshlanadi. Bu guruxda bolalarning loy ishlari, boshqa guruxlardan ajralib, o'ziga hos xususiyatga ega bo'ladi. Bolalar tasvirlovchi shakllar noaniq bo'ladi, chunki bu yoshda bolalar qo'l harakati rivojlanmagan, qo'l muskullari hali o'smagan, shuningdek, ishlarni ko'zatiib, nazorat qilib borish xususiyatlari hali rivojlanmagan bo'ladi. Bu yoshdagi bolalar uchun loy bilan ishlashda eng muhimi loyning xususiyatlari bilan tanishishdir, ya'ni loy yumshoq, yopishqoq va hokazo. SHu sababli bolalar bu guruxda loyning xususiyatlari bilan o'yinlar o'ynab talashib boradilar. SHuning uchun bu davr tasvirlashgacha bo'lgan davr deb ataladi. Bu davr quyidagi harakatlari bilan harakterlanadi: bolalar loyni bir necha bo'lakka bo'ladilar, birini ikkinchisini ustiga joylashtiradilar, taxtacha ustida aylantirib, uni taxta ustida yapaloqlashadi, ammo bu harakatlarni o'z oldiga hech qanday maqsadsiz bajaradilar. Bolalar asta-sekin tarbiyachining rahbarligi orqali loyni ikki kaft orasida doiraviy, o'zunasiga harakatlantirib, sodda, yakka predmetlarni yasashga o'rganib boradilar. Masalan: olma, tayoqchalar, halq achalar, qo'ziqorinlar.

Birinchi kichik guruxda bolalarni loy bilan ishlashda qator vazifalar turadi: bu guruxda bolalarda loy ishlariga nisbatan kiziqishni tarbiyalash, loyning xususiyatlari bilan tanshtirish, u bilan to'g'ri ishlashga va eng oddiy texnik usullarni o'zlashtirishga o'rgatish vazifalari kiradi. Bir kichik gurux loy dasturi . YAngi dasturda bu guruxda ko'proq takroriy mashg'ulotlar rejalashtirilib, asosiy maqsad

bolalarni oddiy texnik usullarni yaxshilab egallashlariga qaratilgandir. Ammo tarbiyachi takroriy mashg'ulotlar uyushtirganda, bitta dastur mazmuni asosida xilma-xil variantda mashg'ulotlar uyushtirish lozim. Masalan: qalam yoki tayoqchalar, shu bilan birgalikda tarbiyachi qator tarbiyaviy xususiyatlarni ham bolalarda tarbiyalab boradi. Masalan: bolalarni birga jamoa bo'lib ishlash, loy bilan toza ishlash, ishlayotganda englarini shimarib ishlash, ishlab bo'lgach qo'llarini yaxshilab yuvish va xokazo. Mashg'ulotlarni muvaffaqiyatli o'tishi mashg'ulotda tarbiyachining foydalanadigan metod va usullariga bog'lashdir. Bu guruxda tarbiyachi ko'proq informasion-reseptiv va reproduktiv metodlardan foydalanadi. Bolalar bilan birgalikda turli xil o'zlariga tanish predmetlarni ko'rib chiqadilar. Bolalar shu predmetlarni qo'li bilan ushlab uning kattaligini va boshqalarni payqashi mumkin. SHuningdek, bolalar bilan bir nechta qismlil predmetlarni ham ko'rib chiqadilar. Tarbiyachi dastavval bolalarning diqqatini o'sha predmetning yirik qismlaryaga, uning mayda qismlariga, shakliga, rangiga jalb etadi. Dastlabki mashg'ulotlarda tarbiyachi tasvirlashning texnik usullarini ko'rsatib tushuntirib beradi. SHuningdek, tarbiyachi bolalarni loydan narsalar yasashda ko'proq o'yin usullaridan foydalanadi. Bu guruxda loy mashg'ulotlari predmetli harakterga ega bo'ladi, ya'ni bolalar alohida, yakka predmetlarni yasaydilar, bu guruxda bolalar ishiga yoki faoltyatiga baho berish ham muhim usullardan hisoblanadi. Tarbiyachi albatta bolalarni, ular qanday ishlaganlarini va ishni qanday bajarganlarini aytib o'tish lozim. Birinchi kichik guruxda loy mashg'ulotlari haftada bir marta o'tkaziladi. Masalan: печенье, non va barmoq bilan yoki alohida tayyorlangan tayoqchalar bilan ya'ni turli xil shakllarga ega bo'lgan: kvadrat, doira chuqurcha hosil qilib uni bezatadilar.

Bolalar shar silindr, disk shaklini yasashni egallab olishgach, bolalar bir necha qismdan to'zilgan predmetlarni yasashga o'rganadilar. Masalan: samolyot, qorbobo, shar yoki disklardan minoracha, ayiq, qo'g'irchoq, quyoncha va hokazo. Bu predmet qislari 2 yoki 3 tadan ortmaydigan bo'ladi. Masalan: samolyot 3 qismdan qor odam katta va kichik shardan va boshqalar. Bu bolalar 3 ta kvartallarda olgan bilim va malakalarni kengaytiradi. YOz davomida bolalar har xil mevalarni, sabzavotlarni yasab, zarur bo'lgan malaka va ko'nikmalarni egallaydilar. Bu guruxda tarbiyachi informasion-reseptiv metod va reproduktiv metoddan keng foydalanadi. Bolalar bilan birgalikda sharlar, koptok, mevalar, qalamlar va boshqa predmetlarni yaxshilab ko'rib chiqadilar. Eng muhimi bu predmetlarni qo'l bilan ushlab ko'rishlari zarur. SHu sababli tarbiyachi mashrg'lotlardan oldin bolalarga o'ynash uchun o'yin taklif etadi. Xuddi shunday qilib 3-4 qismdan to'zilgan predmetlarni ushlab, har tomonlama u bilan tanishib oladilar. Bu predmetlarni ko'zatib chiqishda tarbiyachi oldin o'sha predmetnisha qismlarga va har bir qismning shakliga to'zilishiga diqqatini tortadi. SHu bilan birga qismlarning katta-kichikligiga tortiladi. Dastlabki mashg'ulotlarda tarbiyachi predmetni loydan 3 yasab berishni ko'rsatib, tushuntirib beradi. Tarbiyachining ko'rsatib tushuntirib berdi, bolalar bilan aniq va tushunarli bo'lishi lozim yoki u predmetni yasashdan oldin, yasashning texnik usullarini havoda mashq qildirish mumkin. Ko'rsatib, tushuntirib berish 3-4 min oshmasligi kerak. Agar yasashning texnik usuli bolalarga tanish bo'lsa, ularning mustaqilligini o'stirish maqsadida bolalarning o'ziga taklif etilishi mumkin.

Ikkinchi kichik guruxda loydan buyum yasashga o'rgatish. Ikkinchi kichik gurux bolalari loy ishlariga nisbatan ancha tayyorroq

bo'ladilar. Ularning ko'nchillyaga loy ishlari loy va uning xususiyati bilan tanish bo'ladilar. Loydan narsalar yasashning oddiy texnik usullarini bo'ladilar. Lekin shu bilan birga bu guruxda bolalar hali qo'l harakatlari, shuningdek, o'ylagan fikrlarini ro'yobga chiqarishda qat'iylik bo'lmaydi. Loy bilan ishlashda malakaviy texnik ko'nikmalar etarli rivojlanmagan bo'ladi. SHu sababli bu guruxda tarbiyachi bolalar egallagan tasviriy uquvi va malakasini mustahkamlash ustida ishlashadi. Bu guruxda bolalarni loy ishlariga o'rgatish vazifalari 1 yarim yillik bo'lib berilgan. Bu vazifalarga qo'yidagilarni kiritish mumkin: bolalardan loydan narsalar yasash xohishni o'yg'otishni, shu bilan bog'liq ravishda estetik sezgilarini o'stirish loy bilan ishlash vaqtida o'z diqqatlarini predmetning shakliga va katta kichikligiga tortishga yoki karatishga o'rgatish va shu kabilar bolalarni oddiy predmetlarni tayoqcha, qalamchalar yasashga o'rgatiladi, bu predmetni yasash jarayonida bolalar ikkala kaft, qo'l barmoqlari bilan ishlashga o'rganadilar. So'ng asta-sekin bolalar bilan keyingi etapga o'tiladi bunda bolalar o'zlariga tanish bo'lgan predmetni o'zgartirib boshqasini hosil qilishga o'rganadilar. Masalan: tayoqchani buklab, halqacha hosil qilish yoki buklik hosil qilish tanish predmetlarni yasashda bolalar qo'l kaftlari bilan ishlashdan, qo'l barmoqlari bilan ishlashga o'tadilar, shu bilan birgalikda loy bilan ishlash qoidalariga o'rganib boradilar: stolni va o'z kiyimini iflos qilmaslik, loy bilan ishlaganda engini shimarib olish, doskacha ustida ishlash, ishdan so'ng qo'lni yuvish va hokazo.

Bolalar halqacha va tayoqchasimon predmetlarni yasashni o'zlashtirib olishgach, dumaloq shakldagi predmetlarni yasashga o'rgana boshlaydilar, ya'ni loy bo'lagini qo'l kaftlari orasida dumaloq yoki aylanaviy harakat qilishga o'rgatiladi. Masalan: shar,

olma, apelsin, olcha, koptok. Bolalar disksimon predmetlarni yasashga o'rganadilar, ya'ni oldin loyni ikki kaft orasida sharsimon shaklga kiritib, so'ng ikki kafti orasida yapaloqlash.

O'rta guruxda loydan buyum yasashga o'rgatish. O'rta guruxda bolalar rivojlanishi jihatdan qo'yi guruxdan farqlanadi. Bolalar hayotining 5-chi yilda ham fiziologik, ya'ni jismoniy jihatdan, ham psixologik jihatdan rivojlanadi. Ular predmetlar tuzilishidagi xususiyatlarni ajrata oladigan, tarbiyachining tushuntirib, ko'rsatib berishini bilan tinglay oladigan bo'lishadi, lekin yasagan ishlari quyi guruxdan katta farq qilmaydi. Bolalar hali o'z ishlarida proporsiyaga rioya qilmaydi, qismlarini mahkam birlashtirmaydi, predmet shaklini aniq tasvirlaydilar, chunki bolalar hali tasvirining hamma usullarini egallamagan va predmet haqida aniq tasavvurga ega bo'lmaydi. Tarbiyachi bu guruxda ham bolalarda loy mashg'ulotiga nisbatan qiziqish uyg'otish, qo'l harakatlarining koordinasiyasini tarbiyalash, aktivligini o'stirish bo'yicha ish olib borishini davom ettiradi. Bolalarni predmet shakli to'g'risidagi tasavvurlarini yana ham chuqurlashtirish, uning detallarini to'g'ri tasviriy ustida ish olib boradi. Masalan: odamning boshi dumaloq, uniig yuzida ko'zi, burni, og'zi bor va boshqalar. Bu guruxda qo'yi guruxga nisbatan predmetni, uning to'zilishini aniqroq tasavvur yoki idrok etishga, simmetriyaga rioya qilish proporsiyani to'g'ri tasviriy kabi sifatlarni o'stirishga kattaroq va ko'proq ahamiyat beriladi. SHu bilan birgalikda bu guruxda tarbiyachi loy bilan ishlash usullari va xillarini o'zlari mustaqil ravishda qo'llashi ustida ko'proq ish olib boradi. Loy bilan ishlashning texnik usullaridan foydalanishga nisbatan ham talab ortadi: bolalar barmoq bilan, uning uchlarn bilan ilashga qismlarni mustahkam yopishtirishga, yopishtirgan qismlarini, mayda qismlarini chimdib

chiqarishga za hokazo. Bolalar loy bo'lagini aylanaviy va uzunasiga harakat qildirishra, barmoq uchi bilan chimdib chiqazadilar, ya'ni I yarimyllikda bolalar asosan takror ishlaydilar. II yarimyllikda bolalar butun loy bo'lagidan sabzavot-mevalar, shuningdek bir necha qismdan to'zilgan figuralar yasashga o'rganadilar. Ular qo'g'irchok, mushuk, quyon, o'yinchoq ayiq, qorboboni yasaydilar. Ikkinchi kichik guruxda yakkita shardan yasagan bo'lishsa, o'rta guruxda esa katta-kichik uchta shardan, shuningdek, qo'l va boshqa detallarni ham qo'shib yasaydilar. Bolalarni loy bo'lagining mayda qismlarini cho'zib chiqarishga, barmoq bilan chuqurcha hosil qilishga, buklashga, birlashtirilgan qismini mahkam qilib yopishtirishga o'rganadilar. CHimdib chnqarishga bolalar jo'ja, qushlarni yasashda o'rganadilar. SHu jarayonda bolalar predmetlarni, ularning qismlarini, shakl kattali jihatdan taqqoslashga o'rganadilar. Masalan: baliqni loy yasashdan oldin tanasini oval shaklida yasab oladilar, so'ng baliqning bir tomonini salgina cho'zib va dumaloqlab, baliqning boshini, qarama-qarshi tomonini ko'proq cho'zib chiqarib, yapaloqlab, uning dumini yasaydilar, so'zgichlarini chimdib chiqaradilar. SHuningdek bolalar loy bo'lagini bir necha bo'lakka bo'lishga o'rganadilar Masalan: Qushni yasashda yuqoridagilardan tashqari idishlar yasashga o'rganadilar. Ular idishlarni yakka usulda: ya'ni yumaloqsimon va silidrsimon shakllarni barmoq bilan bosib chuqurcha hosil qilish, bandini esa alohida loy bo'lagidan yoki asosiy loy bo'lagidan cho'zib chiqarib yasash mumkin. Bolalar olgan bilim va malakalarni o'stirib mustahkamlaydilar. Bolalar bu kvartalda butun yil davomida o'rgangan predmetlarini yasaydilar, shu bilan birga tarbiyachi bolalarni tipratikan, sichqon, meva solingan idishcha, qo'ziqorin solingan savatcha kabilarni ham loydan yasashga o'rgatib boradi.

Butun yil davomida olib boriladigan mashg'ulot asosan predmetli tema asosida olib boriladi va bu mashg'ulotlar jarayonida bolalar boshlagan ishlarini oxiriga etkazshga, mustaqil ishlashga, o'z ishlarini yangi detallar bilan boyitib borishga o'rganadilar.

YUqorida aytib o'tilgan loy bilan ishlash dasturini bolalar o'zlashtirishlari uchun tarbiyachi turli xil metod va usullardan foydalanadi. Tarbiyachi guruxda yoki sayrda tevarak atrofda predmetlarni ko'zatishni taklif etadi. Ko'zatish va predmetni ko'rib chiqish vaqtida bolalar dekaratsiya predmetning asosiy shakliga, uning qismlariga, to'zilishiga, bir-biriga nisbatan proporsiyasiga jalb etadi. Masalan: shuni ko'zatishda uning tanasi boshining shakliga, dumining tekisligiga, boshi, gavdasiga tik joylashganligiga va boshqalarga jalb etadi. SHu bilan birga tarbiyachi bolalarning diqqatini predmet va hayvon, parrandalarning harakati natijasida gavda holatlari ham o'zgarib turishini tushuntirib beradi. Bu guruxda tarbiyachi predmetni qo'zg'atishi va ko'rib chiqishi vaqtida uni qo'l barmoqlarining harakati bilan ko'rsatib beradi va bolalardan ham shuni qat'iy talab qilishlari kerak, bu sensor tarbiyasiga ta'sir ko'rsatadi.

Bu guruxda yuqoridagi usullardan tashqari tarbiyachi ko'rsatib, tushuntirib berish usulidan foydalanadi. Bu guruxda ko'zatish ko'rsatish qisman yoki to'liq bo'lshii mumkin. SHuningdek, mashg'ulot boshqa ko'zatishdan tashqari predmet yoki o'yinchoqlarni tarbiyachi tomonidan yasalgan kichik haykaltaroshlik asarlaridan foydalanish mumkin. SHu bilan birgalikda tarbiyachi mashg'ulot jarayonida o'yin usulidan ham foydalanish mumkin. Masalan: qo'g'irchoq uchun shirinliklar va boshqalar.

Bolalarni mashg'ulot jarayoniida qiziqishlarini saralash maqsadida tarbiyachi mashg'ulot jarayonida yoki mashg'ulotgacha loy ishiga mos keluvi she'r, topishmoq, qisqa ertaklar o'qib berishi mumkin. Yasalayotgan ish yana ham obrazli qilish uchun stekdan foydalanish mumkin. Masalan: quyoning ko'zini. Bu guruxda bolalar ixtiyoriy loy ishlarini ham uqtiradi. Bunda tarbiyachi savollar bilan bolalar yasaydigan temalarni aniqlay oladi, ularni yasash usullarini eslab oladilar. So'ng bolalarning o'zlari ishga kirishadilar. Bolalarning mustaqil ishlari jarayonida tarbiyachi bolalarga maslahatlar, ko'rsatmalar bilan yordamlashib boradi.

Katta guruxda loydan buyum yasashga o'rgatish. Bola hayotining 6-chi yilida uning tevarak-atrof haqidagi bilimlari, turmush tajribasi kengaya boradi. Uning qo'l muskullari mustahkamlanib taraqqiy etadi. U ko'l barmoqlari bilan nozik harakatlarni bajara oladigan bo'ladi. Uning psixikasida ham sifat o'zgarishi yuz beradi. Xotirasi o'sadi, barqaror bo'ladi, diqqat ham tobora barqaror bo'ladi. Bolalar oldin predmetni yasashda uning qismlarini va qismlarning shakli, uning xususiyatlarini aniq tasavvur eta oladilar. SHu bilan birgalikda katta guruxda bolalar predmetlarni ko'proq harakatda tasvirlashga harakat qiladilar. Bu guruhda bolalarni loy ishlariga o'rgatishda quyidagi vazifalar turadi: predmet shaklini, proporsiyasini, uning to'zilishini, harakterli detallarini va harakatini tasvir etish va boshqalardir. Bu guruhda dekorativ loy ishlari bo'yaydi ish davom ettiriladi. Bolalar idishlar yasab, so'ng uni bo'yaydilar, dekorativ plstinkalar yasab ularni bezaydilar. Bu guruxda bolalar syujet mazmun asosida yashlaydilar. Texnik usullar ham bu guruxda murakkablashadi. O'rta guruhda qismlardan yasashsa, katta guruxga kelib butun bir loy bo'lagidan yasaydilar. SHu bilan birga

stek bilpn ishlashga ham keng imkoniyat yoki o'rin ajratiladi. Bu kvartalda bolalar dastavval o'zlariga tanish bo'lgan sodda predmetlarni yasaydilar. Ular loy bilan ishlashning ikki usuli: konstruktorlik va haykaltaroshlik usullaridan foydalanib, turli xil meva va sabzavotlar yasaydilar. Bodring, lavlagi, sabzi, olmaning ikki xil sorti. Bolalar shu ikki usulda odam; figurasini va hayvonlarni yasaydilar. Bu ishlarning mazmuni asosan hali o'yinchoqlaridan olinadi. Masalan: Dimkovo ko'g'irchog'i. SHu asosida bolalar asta-sekin ilashga o'tadilar. Tarbiyachi bolalarni predmetning sifatlarini loydan tasvirlashga o'rgatib boradi. Masalan: uzun, qisqa, ingichka, kalta, shuningdek, predmetlarni vertikal, tik holatda o'rnatadilar, qismlarni mahkam biriktirishga, birlashtirilgan qismlarni silliqlashga o'rganadilar. Bolalar asta-sekin o'z ishlariga mazmun berishni keng tadbqiq etadilar, asosan bir butun loy bo'lagidan haykaltaroshlik usulida yasaydilar. Masalan: mushuk, kuchuk, quyon va boshqalar. Ikkinchi yarim yillikda butun bir loy bo'lagidan idishlar yasaydilar, so'ng ularni bezaydilar, lentasimon usuli bilan.

Bolalarni tevarak-atrof haqidagi tasavvurlari kengayadi loy bo'yicha bilim, malakani egallashgan bo'ladi, ishlash ishlari yana ham sifatli bo'ladi. Bolalar harakatdagi odam yoki hayvonlar figurasi temasida turli xil loy ishlarini bajaradilar. Masalan: raqsga tushayotgan petrushka, "Ikki qizg'anchiq ayiq" ertagi asosida va boshqalar. Idishlar yasashda yangi usulni qo'llaydilar. Bu idishning tagi disk ko'rinishida bo'lib, devori esa yassilangan loy bo'lagidan iborat bo'ladi. Bolalar o'zlariga tanish texnik usullar yordamida turli narsalarni yasaydilar. Masalan: xo'roz, tovuq, o'rdak, jo'ja va boshqalarni yasab, parrandalar formasi mazmunida ishlaydilar. Bu kvartalda bolalar ko'proq natura asosida, ixtiyoriy loy ishlarini

bajaradilar. Katta guruxda tarbiyachi loy mashg'ulotini uyushtyarganda ko'p metod va usullarni ko'llaydi. Bu guruxda ham tarbiyachi dastavval predmetni yoki naturani kuzatib, ko'rib chiqadilar. Uning shaklini, qismlarini, proporsiyasini. Bu guruxda ham bolalar predmetni barmoq harakatlari bilan ko'rib chiqishlari mumkin. Agarda bolalar yasash usulini bilishsa, unda mustaqil yasaydilar, agarda bilishmasa, unda tarbiyachi qisman ko'rsatib berishi mumkin, shuningdek, tarbiyachi bu guruhda ham bolalar bilan qo'proq kuzatishlar olib boradi, badiiy adabiyotdan foydalanadi, rasm, haykaltaroshlik asarlari ustida ko'zatishlar olib boradi. Savol-javoblar uyushtiradi, ko'rsatmalar, maslahatlar beradi, bola juda qiynalsa, alohida loy bo'lagida yasash usulini ko'rsatib boradi, topishmoqlardan keng foydalanadi. Bolalar ishni tahlil qilish ham muhim usullardan hisoblanadi. Bolalar bilan taxlil, suhbat sifatida uyushtiriladi. Bolalar har biri chiqib ishni qandayligini, to'g'ri yasalaganmi, yasash usuli to'g'ri tanlanganmi, shakl to'g'ri berilganmi, qismlari, ularning proporsiyasini to'g'ri berilganmi, shular haqida so'zlashadi. Taxlilni har xil formada uyushtirish mumkin: bolalar o'z joyida o'tirib, alohida bolani doskaga chiqarib, ishni sifatini taxlil qilishlari mumkin. O'yin usulidan ham foydalanish mumkin.

Maktabga tayyorlov guruxda loydan buyum yasashga o'rgatish.

Tayyorlov gurux bolalarinshg loy ishlari xilma-xil va qiziqarlidir. Bunga sabab bola ham jismoniy, ham fiziologik rivojlanadi. Bolalar predmetlarni formasini aniq tasviriy, proporsiyasini to'g'ri berishga o'rganadilar, Bu gurux katta guruxga nisbatan bir bo'lak loydan cho'zib chiqarish usuli orqali ko'proq ishlaydilar. SHuningdek, stekdan keng foydalanadilar. U bilan har xil operasiyalar bajaradilar. Tayyorlov guruxda loy ishlarining o'rgatish dasturi xilma-xil va

murakkabdir. Bolalar predmetlarning shakllarini ko'rib, tuyib idrok etishga o'rganadilar. Bu guruxda bolalar mustaqil ravishda tasviriyning texnik usullaridan keng va erkin foydalana olishlari kerak. SHuningdek, bolalar tasviriyning haykaltaroshlik usulidan keng foydalanadilar. Tarbiyachi bolalarning ijodiy aktivligini o'stirib, ularni mustaqil ishlash uchun keng sharoit yaratib berib, ularni o'zlarini mustaqil tema topib, tasviriy usullarini ham mustaqil o'ylab topishga o'rgatib boradi. Tarbiyachi bolalarni harakterli, shakldagi predmetlarni loydan yasashga taklif etadi. Masalan: sabzavot, mevalar. Agarda katta guruxda turli sabzavot va mevalarni loydan yasashga o'rgatilsa, tayyorlov guruxda ancha murakkab vazifa topshiriladi. Masalan: turli xil shakldagi bir xil guruxga kiruvchi predmetlarni, olmaning ikki sorti krem va antonovka va bodringning bir necha sortlari. Bu kvartalda bolalar o'yinchoqni, haykaltaroshlik usullari asosida harakatdagi predmedlarni loydan yasashga o'rganadilar. Masalan: bo'ynini cho'zib qichqirayotgan xo'roz, koptok o'ynayotgan mushukcha va boshqalar. Bundan tashqari bolalar bu kvartalda tasavvurlari asosyaia turli hayvonlarni yasaydilar. SHuningdek bolalar odam figurasini yasashda davom etadilar. Masalan: asosan Dimkova qo'g'drchoq'i. Bu Dimkova qo'g'iirchoqlarini yangi texnik usul asosida yasaydilar, ya'ni boshi va koftalari alohida loy bo'lagidan, yubkasini esa, alohida boshqa loy bo'lagidan, loyni yassilab konussimon shakl asosida yasayadi. Bolalar o'z tasavvurlari asosada tema bo'yicha "Qiz bola yoki bola bayroqcha ko'tarib ketyapti", "Bola maktabga ketyapti" ishlarni yasaydilar. Bolalar, ertak qahramonlarini yasaydilar: yalmog'iz kampir, chipollino va boshqalar. Bunday ishlarni bajarish esa bolalarda ijodiy aktivlikni, mustaqillikni, tasvir etishning yangi

vositalarini o'ylab topishga yordam beradi. Bolalar bu kvartalda butun bir loy bo'lagidan yasash ustida izlanadi va dekorativ loy bo'yicha keng imkoniyatlar yaratiladi. Masalan: asosan halq o'yinchoqlari, idishlar, dekorativ plastinkalar yasaydilar. Tayyorlov guruxda bolalarni idishlarni yangi usulda yasaydilar. Bu idishlarni halqachalar hosil qilib yasash va stek yordamida loyni olib tashlash usulidir. Halqachalardan yasalishida, halqachalar yasalib, ustma-ust qo'yilib, bir-biriga mustahkam o'rnatilib, so'ng ichki va tashqi tomonidan ulangan qismlari tekislanib, silliqalanib chiniladi. Loyni stek bilan o'yib olib tashlash usulida, chap qo'l bilan silindrsimon, sharsimon formalardan o'sha predmet ushlanib, o'ng qo'l stek bilan ichki qismidan loy olib tashlanadi. Masalan: halqachalar usulida, krujka, tog'oracha, gullar uchun vaza, chashka, ikkinchi usul bilan: kuvshin, ko'zachalarni, xumlarni, ya'ni dumaloq va silindrsimon predmetlar yasash mumkin. Bolalar kollektiv loy ishlariga o'rganadilar. Masalan: parrandalik fermasi, hayvonot bog'i. Bular jarayonida bolalar bilan tasviriy va texnik vazifalar ham o'tilishi shu bilan birga, tarbiyaviy harakterdagi vazifa ham ko'proq hal etidadi, chunki kollektiv loy yashlari bilan shug'ullanganda, ularga yaxshi imkoniyat yaratib beriladn. SHuningdek bolalar tasavvurlari asosida, naturaga qarab loy ishlarini bajaradilar Bolalar loy bo'yicha olgan bilim malakalari asosida ishlab o'yinda foydalanish uchun turli xil predmetlarni yasaydilar. Masalan: vazalar, turli xil idishlar plastinkalar va boshqalar. Bu tayyorlov guruxda predmetni, mazmunli, dekorativ loy ishlarining turlari uyushtiriladi. Bularning barchasi ixtiyoriy ravishda ham uyushtirilishi mumkin. Bu guruhda tarbiyachi mashg'ulotlar uyushtirganda, bolalar bilan birgalikda ko'zatish va predmetlarni ko'rib chiqish usulidan keng foydalanadi. Kuzatish va ko'rib chiqish

jarayonida tarbiyachi bolalar diqqatini predmetning shakliga, harakterli xususiyatiga, holatiga tortadi. Ko'zatish, ko'rib chiqish vaqtida tarbiyachi bolalarga savollar bilan murojaat qiladi. SHuningdek bolalarga turli xil illyustrativ kitobchalar, rasmlar ko'rsatib, birgalikda ko'rib chiqish mumkin. Odam figurasini tasviriy ancha murakkab jarayoni hisoblanadi. SHuning uchun tarbiyachi bolalar bilan birgalikda turli xil qo'g'irchoqlarni sanitarika, kosmonavtni ko'rib chiqadilar. Sayr vaqtida kuzatishlar uyushtiriladi. Predmetlarning harakat vaqtidagi vaziyatiga, holatiga bolalar diqqatini tortadi. o'yinchoqni ko'rib chiqish vaqtida bolalar diqqatini harakatning plastikligiga, uning qaysi usul bilan yasalganligiga jalb etadi. SHuningdek hali o'yinchoqlari bilan yangidan tanishtirish maqsadida bolalar bilan o'yinchoqlar magazini degan didaktik o'yinlar uyushtiriladi. O'yinchoqning xususiyati hakida so'zlanadi. Idishlarni yasashda tarbiyachi bolalar diqqatini idishning shakliga qanday usullardan foydalanib yasash mumkinligi haqida so'raladi. Halq amaliy dekorativ san'at mo'zeyiga ekskursiyaga olib borishi mumkin. Bolalarni predmetli yoki mazmunli loy ishlari bilan o'rgatishda, shuningdek badiiy adabiyotdan keng foydalanadi. SHunday asarlarni tanlab o'qib berish kerakki, bolalar eshitib ularning tasvirlamoqchi bo'lgan kahramonlari aniq ko'z o'ngida gavdalanadilar. O'qib berib bo'lgach, bolalar bilan birga qaysi personajni yasashlari, haqida suhbatlashib oladilar. Bu guruxda ham o'yin usullaridan foydalanadi. Masalan: bolalar turli xil idishlar yasashganda ustaxona o'yinini uyushtirish mumkin, natijada bolalar qiziqish bilan ishlaydilar.

X.BOB. MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASASIDA BOLALARNI APPLIKASIYA QILISHGA O'RGATISH.

Tasviriy faoliyat metodikasida rasm solish, loydan buyum yasash metodikasi bilan bir qatorda applikasiya ham asosiy turlarining biri sifatida Maktabgacha ta'lim muassasasi dasturiga kiritilgan. Applikasiya mashg'uloti bolalarni har tomonlama o'sishida katta ahamiyatga ega. U bolalardagi xayolni uyg'otadi, ijodini tug'diradi, kuzatuvchanligini faollashtiradi, diqqat va tasavvurini, irodasini tarbiyalaydi. Qo'l malakasini rivojlantiradi, shaklini sezishni, mo'ljallay olish, rang sezish xissini rivojlantiradi.

Olimlar fikricha, insonlar eng kuchli rang sezishda 1300–xil rangni ajrata oladilar. Demak, atrofimizdagi olam, nozik rangni ajrata oladigan mehnatini ayamaydigan asosida biladi va go'zal bo'ladi. Rang sezishni o'stirish orqali bolalarda estetik tarbiya qobiliyatini tarbiyalanadi.

Qirqish texnologiyasini egallagan holda qog'ozdan predmetli, mazmunli, dekorativ applikasiya, quritilgan o'simlikdan, somondan applikasiya bajaradilar.

Applikasiya xaqida ma'lumot.

Applikasiya so'zi lotincha so'zdan olingan bo'lib, «joylashtirish» degan ma'noni anglatadi. Applikasiya tasviriy faoliyatning bir turi. Applikasiyada ishlatiladigan ashyo o'ziga xosligi bilan ajraladi. Qog'oz, somon, quritilgan o'simlik o'ramga joylashtirilib, turli xil elim bilan elimlanadi. Mato, charm, jun, paxmoq–ularda esa tiqiladi. Applikasiya bir xil rangli yoki rangli bo'ladi. Bir xil applikasiya grafik tus bersa, ko'p ranglisi esa go'zallik. Uni ham buni ham badiiylik bo'ladi. Applikasiya belgisi bo'lib, chamalash va buyumni xajmiy tasviriy

harakterida bo'ladi.
doirachalardan iborat.

Applikasiya o'ziga hos ligi katta

Rang applikasiyaning ifodalash darajasini oshiruvchi vositadir. SHuning uchun applikasiya ishida ranglarning uyg'unlashuviga mos tushishi xayoliy va dekorativ kompozisiyaning ifodaliligi garmoniyasini izlab topishdir. Applikasiya talabalarda qog'ozda kompozision uquvni bilishga sharoit yaratadi. Talaba tayyorlagan applikasiya ishi estetik talabga javob berishi kerak. Applikasiya predmetning umumiy, tipik va individualdan belgisini ko'ra olishiga o'rgatadi, ularni o'zaro bog'liqligi, butun, qismlar, rita, simmetrik chamalash rivojlanadi, predmetning shaklini, rangini bosqichma–bosqich ko'rsatish malakasini ko'rsata oladi.

Applikasiya badiiy ishlarni oddiy va mos vosita orqali real asosni saqlagan holda amalga oshiruvchi faoliyatdir. Qaysiki, mustaqil asarpannolar, surat, plakat. Ilyustrativ tasvir elementar matematikaga o'rgatuvchi ko'rgazma qurol tabiat, nutq o'stirish metodikasi uchun ijodiy o'yin, o'yinchoq, 8-mart bayram sovg'asi, qurolli kuchlar va boshqa bayramlarda bezatish uchun, devoriy gazeta, ko'rgazma, Maktabgacha ta'lim muassasasini bezatish ishlarida ham bolalar applikasiya ishlarining o'rni katta.

Applikasiya ishini bajarishda ishlatiladigan kerakli asbob uskunalar.

Asboblarni ishlatilishiga mos bo'lishi bilan birga estetik talabga javob berishi kerak. Ayrim kerakli ashyoni pap'e–mashe usulida qaychi qo'yish uchun qalamdon yasash, mo'yqalam qo'ygichni esa qalin kartondan yasash mumkin. Applikasiya uchun kerakli ashyo murakkab emas; qaychi, elim uchun mo'yqalam, oddiy qalam, qirqim uchun quticha, lattacha, gazeta qog'ozi.

Qaychi—uchi to'g'ri, katta–kichik, katta qaychi 14-20 sm, to'g'ri, uchi uchli va aylanaviy katta tasvirlarni qirqish uchun.

Kichik qaychi: 8-10 sm mayda detallarni qirqish uchun qaychi o'tkir bo'lishi kerak. Stakanga qaychi uchi pastga qaragan holda qo'yilishi, do'stiga uzatganda ham uchini ushlagan holda o'zatish kerak, qaychi ko'ndalangida qo'lni silkitish, o'q'talish mumkin emas. Unda ko'rsatish sifatida foydalanish mumkin emas.

Elim uchun mo'yqalam. Masalan: 2-3 ta mo'yqalamga ega bo'lish kerak. Mo'yqalam applikasiyaning mazmunini katta–kichikligiga bog'liq. Katta xajmdagi applikasiyaga uchi enli mo'yqalam, mayda detallarga esa, kichik mo'yqalamdan foydalanish maqsadga muvofiq. Ish tugagandan so'ng, mo'yqalamni yaxshilab yuvib, artib, quritib, mo'yini yuqoriga qilib qo'yish kerak. Mo'yini tuzilishini saqlash uchun.

Mo'yqalam qo'ygich-elim ishlatishda elimning ortiqchasi surkalib ketmasligi stolni iflos qilmasligi uchun ishlatiladi.

Qalam. masalan: tasvir konturini chizish uchun oddiy, M va TM (yumshoq, yarim yumshoq) qalam ishlatiladi. Ular yaxshi ochilgan, kontur chizishda ruchka va ximiyaviy qalamni ishlatish mumkin emas.

Elim uchun idish–elim kichik idishchalarga solib bo'ladi, plastmassa idishlar, sopol taqsimchalar tanlanadi. Ishlatib bo'lingandan so'ng tezda yuvib qo'yish kerak.

Applikasiya mavzuli yoki qirqilgan dekorativ shakllarni asosiy fonga turli predmetlar yordamida badiiy bezash uchun ishlatiladigan xalq amaliy san'atining bir turi. Applikasiyaning o'ziga hosligi tasvirning va uning ishlashida xulosaga chiqaradi. Applikasiya mashg'ulotlari bolaning tasviriy malakalarini shakllantirishga va ijodiy qobiliyatlarini o'sishiga yordam beradi. Applikasiya o'z ichiga

hayolni, tasvirni, go'zallikni ko'ra olish qobiliyatlarini oladi. Applikasiya mashg'ulotlarida malakalarini bolalar boshqa faoliyatda ham qo'llashlari mumkin. Applikasiya mashg'ulotlarini to'laqonli o'tkazish uchun material va jihozlarni oldindan tayyorlab qo'yish muhimdir.

Applikasiya o'rgatish material bilan tanishish turli shakllarni qirqa olish malakalarini egallash, ularni ma'lum tartibda joylashtirish, obraz va syujetga mos ravshda yopishtirishni taxmin qiladi. Applikasiya o'rgatish bolalarni qabul qilish jarayonini o'stirishga asoslanadi. SHakl, hajm, rang, predmetni o'zaro munosabatlari haqidagi taasurotlarni boyitish bolalarni mashg'ulot vaqtida fikrlash va (taasurot) tasavvurni ishlatishga yordam beradi. Ammo har bir yosh guruhlarda appilikasiya mashg'ulotlari qo'llaniladigan ta'limiy usullari o'ziga hos xususiyatga egadir.

Maktabgacha ta'lim muassasasida o'tkaziladigan applikasiya mashg'ulotlari bolalarning sezish qobiliyatlarining rivojlanishiga, ta'sir etib, ularni estetik jihatdan tarbiyalashni va ijodiy faolligini shakllantirishga, shuningdek, mehnat ko'nikmalarini shakllantirishga va ularda harakterning irodaviy xususiyatlarini vujudga kelishiga ta'sir etadi. Applikasiya mashg'uloti jarayonida bola rang va uning ottenkasi bilan tanishadi mashq qiladi, shaklni va predmetni to'zilishini bilishga o'rganadilar. Ritm va simmetriya haqida tushunchalari kengayib borib, qog'oz varog'ida muljallay olishga o'rganadilar. Bolalar applikasiya faoliyatida rang va uning uygunlashuvi bilan juda ko'p marta mashq qiladilar, shuning uchun ular ko'plab rang va uning uygunlashuvini tezda esda saqlab qoladilar va bir-biridan ajrata oladilar.

«Rangni sezish-estetik sezishning umuman eng ommabop shakli bo'lib hisoblanadi». Uning uchun uni rivojlantirish natijasida biz

bolalarning estetik tarbiyasiga ta'sir ko'rsatamiz. Ular shu asosida shaklning go'zalligini, ritm va simmetriyani bilishga, sezishga o'rganadilar. Bolalar ritm va simmetriyaning qoidasini bilib olishlari natijasida ular shaklning tartibli joylashishidan xursand bo'lib va aksincha tartib qoidaning buzulishi bolaning asabiylashtirib yuboradi. Bolalar bu holatni xunuk, tartibsiz, buzuq sifatida-tasavvur etadilar.

Applikasiya mashg'ulotlarida bolalar ko'pincha geometrik shakllar bilan munosabatda bo'ladilar natijada ular tevarak atrofdagi predmetlarda geometrik shakllarni abstrakt ko'rinishini ko'ra olishga o'rganadilar. Murakkab tuzilgan shakllarni tuzilishini yaxshiroq tushunishiga, ularni to'g'ri taxlil va sintez qilishga o'rganadilar. Bolalar geometrik shakllar bilan tanishishlari jarayonida hali o'zlariga tanish bo'lmagan figuralarning nomini to'g'ri aniqlashga o'rganadilar. Masalan, bolalar shaklning burchaklarini sanab uning 3 ta yoki 4 taligini natijada uchburchak va to'rtburchak, keyinchalik ularni o'zlari mustaqil ko'pburchak kabi shakllarining nomini bilib boradilar. Applikasiya mashg'ulotlari bolalarda kattalik va fazoni mo'ljallash bo'yicha olgan tasavvurlari va qog'oz betini to'g'ri mo'ljallay olish kabi o'quvlari rivojlanadi. Bolalar shaklni yopishtirishni elimsiz aloqa qilishlari natijasida bu shaklni mantiqiy va ritmik holda joylashtirishga o'rganishlari, asosan o'rtasida o'ngda, chapda, yuqorida, pastda, orqada, qarama-qarshi tamonda, atrofida kabi so'zlar bilan tanishib oladilar. Bolalarni qog'oz betida nuqta orentirovka qilishga o'rgatish-bolalarni maktabda muvaffaqiyatli o'qishlarini asosiy shartlaridan biridir.

Bolalar applikasiya mashg'ulotlarida juda ko'p qimmatli mehnat malakalari va ko'nikmalarini egallaydilar. Ular ozoda, batartib yopishtirishga, o'z ish joylarini toza saqlashga o'rganadilar va

murakkab asbob hisoblangan qaychi bilan ishlashga o'rganadilar. Bularning barchasi bolalarning maktabdagi qo'l mehnati darsiga tayyorlaydi. Bolalar engil vam ayda qog'oz shakllari bilan ishlashlari natijasida, ular o'z harakatlarini tezligini to'xtatib turishga o'rganadilar. Mashg'ulot jarayonida ular oz bo'lsada-qiyinchilikni engadilar, bu esa bolalarda harakterining irodaviy xususiyatini chidam, sabr kabilarni tarbiyalaydi.

Kichik guruxlarda applikasiya kilishga o'rgatish Maktabgacha ta'lim muassasasida applikasiya mashg'ulotlari birinchi kichik guruh, ikkinchi kichik guruhdan boshlab olib boriladi. Bu guruhda barcha mashg'ulotlarda bolalar kattalar tomonidan qilib berilgan tayyor shakllarni qog'ozga to'g'ri, turli xil joylashishda terib chiqib va yopishtirshga qaratilgandir. Bu guruhda asosiy vazifa-bolalarni elimlash usullarini o'rgatish hisoblanadi. Kattalar uchun oddiy hisoblangan, bu malaka qator harakatlarni ketma-ket bajarishdan iborat bo'ladi, ya'ni mo'yqalamni to'g'ri ushlab, unda ozgina elim olish, shaklni teskarisi bilan qo'yib, elimni butun shaklga tekis qilib surib chiqish, surayotgan chap qo'lining barmog'i bilan shaklni tutib turish, so'ng mo'yqalamga ehtiyotkorlik bilan qo'yib, shaklni sekin rang tomoni bilan o'girib, qog'oz varag'ining kerak joyiga qo'yish va salfetka yordamida sekin bosish, chekkalaridan chiqib ketgan ortiqcha elimni sekingina artib olish. Bu yoshdagi bolalarga ana shu harakatlarni egallab olish, albatta oson emas. Eng sodda shakl-kvadrat va doira uning uchun shu shakllardan ishni boshlash lozim. Yil davomida bolalar shu shakllarni nomini to'g'ri aytishni egallab olishlari lozim. Lekin butun yil davomida o'tkaziladigan Applikasiya mashg'ulotlarida faqat shu shakllar bilan kifoyalaniq qolish bo'lmaydi. Bu guruhda bolalarda dastlab bir; keyin 2-3 qismdan

to'zilgan predmetlarni (qo'ziqorin, bayroqcha, qorbobo, uy) yopishtirishga o'rganadilar. SHuningdek, yil oxiriga borib bolalar olti-etti xil rangni qizil, ko'k, sariq, yashil, jigarrangni to'g'ri aytib berishlari lozim. Bu guruh bolalariga qaychi berilmaydi, chunki bolalarning qo'l harakati etarli taraqqiy etmagan va hali qurish nazorati etarli bo'lmaganligi sababli bolalar qo'lidagi qaychi xavf tug'dirishi mumkin.

Ikkinchi kichik guruxda bolalarni aplikasiya qilishga o'rgatishida ish uchun beriladigan materiallar va mashg'ulotni tashkil etish ahamiyatiga egadir. materialning rangi bolalarni diqqatini tortib ularni chalg'itadi. SHuning uchun dastlabki mashg'ulotlarda material alohida paketlarda, tushuntirilib bo'lgandan so'ng tarqatiladi. Tarbiyachi mavzuni tushuntirib bo'lganidan so'ng material tarqatilib, bolalar materialni topshiriqqa mos ravishda kesmaga terib chiqadilar. Tarbiyachi dastlab elementlarni qo'yib chiqilganini tekshiradi, shundan keyingina bolalarga elim ishlatish uchun beriladi. Bu guruxda tarbiyachi bolalar bilan naturani kuzatish namuna bilan birgalikda olib borish kerak. namunani ko'rsatish jarayonida tarbiyachi shaklning rangini aniq atash va barmog'i bilan uni ko'rsatib, shu shaklning xususiyatlarini bolaga aniq ko'rsatib beradi. Tarbiyachi tomonidan ishni bajarilishini ko'rsatib berilishi, bolalarni turli malaka va o'quvini vujudga kelishida muhimdir. shuningdek, tarbiyachi ish tartibini ham boshidan ko'rsatib boradi. Qanday shaklni oldi, qanday ishlab qo'yib elim surtdi va boshqalar. Tarbiyachi o'zining har bir harakatini so'z bilan birgalikda olib boradi.

Kichik maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalar esa tayyor shakllarni va ularning rangini bir-biriga moslab, tanlab yopishtiradilar. Juda yaxshi estetik effekt bilan qilingan ishlar, ayniqsa dekorativ

bezaklar gurux xonasini bezatish mumkin. SHunday qilib, olib borilgan tekshirish ishlari shuni ko'rsatadiki, yaxshi uyushtirilgan applikasiya mashg'ulotlari, bolalarni boshqa mashg'ulotlarga, dekorativ, predmetli va syujetli mashg'ulotlariga ijobiy ta'sir etadi. Bolalarda sensor madaniyat oshadi, qo'l bilan tahlil qobiliyati o'sadi va badiiy didlari shakllanadi.

O'rta guruxda applikasiya kilishga urgatish . Bola hayotining 5-yiliga kelib ham psixologik, ham jismoniy tomondan o'sadi. Bu esa bolaning applikasiya bo'yicha bajaradigan ishning sifat jihatidan o'zgarishiga olib keladi. Bolalar tuzilish jihatdan ancha murakkab bo'lgan predmetlarni tasvirlashga o'rganadilar.

O'rta guruh bolalari kichik guruhga nisbatan malaka va ko'nikmalarini ancha egallagan bo'ladilar. Bu guruh bolalari 2-3 qismli emas, balki 4-5 qismdan iborat predmetlarni tuzishga o'rganadilar. Dastlab, bu guruhga qaychi bilan ishlash kiritiladi. Bolalar qaychini to'g'ri ushlashga, uni richagini yopishga va ochish to'g'ri qirqim olishga o'rganadilar. Buning uchun oldin eskiz, keyin esa enli yoki keng qog'oz lentalar qirqishga o'rganadilar. Bu guruhda bolalar elimlash malakasini egallashi davom ettiradilar. Bola hayotining 5 yilida doira, kvadratdan tashqari uchburchak, oval, o'zun to'g'ri to'rtburchakni biladilar. Trapesiya shaklini esa kichik guruxda bo'lgani kabi obrazli tasviriyda davom etadi. Masalan: tom, qayiqcha, kichik guruhga yana qo'shimcha havo rang, pushti, kulrangni sezishga va to'g'ri aytishga o'rganadilar. Ular qog'oz varog'ida tez va osonlik bilan orintirovka qilishga o'rganadilar. Ular orqada, ketma-ket, teng masofada va boshqa fazoviy tushunchalarni egallaydilar. Bolalar to'g'ri kesmalar qirqishdan tashqari aylanaviy shakllar qirqishga o'rganadilar. Ular kvadrat va

to'g'ri to'rtburchakning burchaklarini dumaloqlashga o'rganadilar. Ana shu qirqib olingan aylanaviy shakllardan qo'ziqorin, minorcha, qorbobo kabi predmetlarni hosil qilishga o'rganadilar.

YOpishtiriladigan detallar soni ham ko'payadi, masalan: uychni tasviriyda faqat devori emas, balki eshik va derazalarni ham tasvirlaydilar. SHakl va rang bilan ishlash ham rivojlanadi: to'rtburcha, kvadrat, doira, uchburchak, pushti rang, kulrang, havo rang va boshqalar. Bu guruxda qog'oz varag'ida to'g'ri mo'ljallashga o'rganadilar va ko'yidagi tushunchalar bilan tanishib boradilar. Masalan: orasida, chekkada, bir xil masofada va boshqalar. O'rta guruxda tarbiyachi o'zining asosiy diqqatini bolalarni qaychi bilan ishlashga qaratiladi. Yil davomida tarbiyachi bolalarni qirqishning turli usullari bilan tanishtiradi. Tarbiyachi qaychini to'g'ri ushlashga, qog'ozni to'g'ri ushlashga o'rgatib boriladi. YOpishtirish malakasi esa mustahkamlanib boradi. Bu guruxda asosiy vazifa bolalarni qirqish texnikasini egallab olishga qaratilgandir bu guruxda tarbiyachi bolalarni predmetli dekorativ, mazmunli aplekasiyaga o'rgatib boradilar. Sodda predmedlardan murakkab predmedlarni tasviriyga o'rgatiladi. Tarbiyachi bolalarni qaychi bilan ishlashga, uni to'g'ri ushlashga o'rgatib boriladi. Bolalar albatta qaychi bilan ishlashga darhol o'zlashtira olmaydi. SHuning uchun tarbiyachi qaychi bilan ishlashga o'rgatishda dastlab enli, ensiz kesmalar qirqishga o'rgatib, mashqlantiradi, har bir applikasiya mashg'ulotlarining mavzu va mazmuni turlicha bo'lishi lozim. Masalan: dastlabki mashg'ulotlarda tarbiyachi bolalarga «dukon» uchun chipta, cheklar qirqishni taklif etadi. YOki masalan qirqilgan kesmalardan uycha, daraxt, panjara, narvon kabi predmetlarning oddiy ko'rinishi tasvir etishi mumkin. Bu esa bolalarni mashg'ulotga qiziqishini oshiradi va mashg'ulotni bir xil

tarzda bo'lishini oldini oladi. Bir-ikkita mashg'ulotni o'tkazgach, keyingi mashg'ulotlarni bolalarni ijodiy aktivligini o'stirish uchun tavsiya etish mumkin. Masalan: Bolalarni o'zlari qirqib olgan rangli kesmachalardan turli xil predmedlarning ko'rinishini tasvir etadilar. Masalan: Yulduzlar, bayroqchalar, gullar. Keyingi applikasiya mashg'ulotlarida bolalarni to'rtburchak, kvadratni dioganali bo'yicha, trapesiya va uchburchak hosil qilishga o'rgatiladi. SHarf, sochiqni kvadrat va uchburchaklar bilan bezaydilar, shuningdek, kvadrat - gilamga, dastrumolcha, doira-taxsimchani ham bezaydilar. Tayyor siluetlar ham berish mumkin. Bolalar oval va doira shaklni hosil qilib qirqishga ancha qiynaladilar. Ular doiraviy shakldagi predmetlardan: tursa yiqilmas qo'g'irchoq, meva-sabzavotlar, piramida va boshqalarni qirqib yopishtiradilar. O'quv yilining davomida bolalarga mazmunli aplekasiya ishlarini ham taklif etishi ham mumkin. Masalan: Bo'g'irsoq yo'ldan dumalab ketayapti, o'tloqdagi jo'jalar, qo'ziqorinlar va hokazo.

Bu guruxda bolalarni jamoa bo'lib ishlashga o'rgatamiz. Masalan: katta gilam yoki sabzavot mevalardan tashkil topgan vitrinani yoki havoda, osmonda samalyotlarni tasvir etishlari mumkin. Bundan tashqari bolalar o'z xohishlari bo'yicha xilma-xil applikasiya ishlarini bajaradilar. Masalan: Onam uchun sovga, tayyor siluetni naqshlar bilan bezatish mumkin. Masalan: fartuk, qo'lqop, shapkani qirqib yopishtirish yoki bezatish mumkin. Tarbiyachi bu guruxda ham hilma-xil metod va usullardan foydalanadi. Muhim bo'lgan metodlardan biri informasion-reseptiv hisoblanadi. Bu metod tasviriy lozim bo'lgan predmetni har tomonlama ko'rib chiqish va taxlilni o'z ichiga oladi. Tarbiyachi bu guruxda ko'proq bolalarning o'zlariga tasvirlanayotgan predmeti haqida gapirib berishni, uning sifat,

belgisini konkret aytib berishga, tasviriy yo'llarini mustaqil bilishga o'rgatib boradi. Bolalar predmetining tasvirini to'zish orqali, o'sha predmet shaklini qirqishga, uning to'zilishini to'g'ri tasviriyga, qisimlarning kattaligini to'g'ri berishga o'rganib boradilar. Bu guruxda qirqish birinchi marta kiritiladi. SHuning uchun eng muhim diqqat-e'tiborni qaychini ushlashga, qirqish usullarini ko'rsatishga bog'liq bo'ladi. Dastlabki mashg'ulotlarda tarbiyachi qaychi bilan qanday ishlash kerakligini ko'rsatib beradi. (richagini ochib, yopishni qanday, qaerdan ushlashni ko'rsatib beradi). Qog'oz qirqishni bolalarga namoyish qilish orqali qaychini oldingi qanday qilib harakat qilishni ko'rsatadi. Bolalarni kvadratlardan doiraviy shakllar qirqishda ularning faqat burchaklarini qirqish kerakligini ko'rsatish kerak va qog'ozni qo'lda biroz harakat qildirish kerakligini namoyish qilib beradi. Bu usul bolalar oq qog'oz, so'ng rangli qog'oz berish tavsiya etiladi. Tarbiyachi tanish bo'lgan qirqish usullarini birorta bolani chaqirib, bolalar uchun namoyish qilib berishni taklif etish mumkin. Har bir harakatni tarbiyachi so'zi bilan tushuntirib borishi kerak. Agarda murakkab aplikasiyani tuzish kerak bo'lsa, tarbiyachi flanigrafdan o'sha narsani illyustrativ rasmlarni ko'rib chiqishni taklif etish mumkin. Masalan: qo'ziqorin, uning oyoqchasi va shapkachasi bor, oyoqchasi pastda, shapkasi yuqorida joylashgan. So'ng tarbiyachi bolalarga savollar beradi, obrazli so'zlardan foydalanadi, qo'l bilan shakl ko'rinishini tasvirlovchi harakatlarni bajarishlari mumkin. SHuningdek, tarbiyachi namuna ko'rsatishda foydalanadi. Namuna shuningdek, predmetning o'zi ham topilmagan taqdirda foydalanish mumkin. Mashg'ulotda eng muhim metodlardan biri yopishtirishni ko'rsatish va tushuntirish hisoblanadi. YO'pishtirish jarayonini hamma bolalarga ko'rinadigan qilib, namoyish qilish lozim.

Buning uchun doska yoki molʼbertdan foydalanish mumkin. SHuningdek, yopishtirish jarayonissida ketma-ketlikni bolalar yaxshilab oʻzlashtirib olishsa uni bolalarning oʻzlariga taklif etish mumkin yoki koʻrsatishni oʻrniga, faqatgina ogʻzaki tushuntirish bilan kifoyalanib qolish mumkin. Bu yoshdagi bolalar bilan ishlashda oʻyin usuldan keng foydalanish mumkin va lozim. CHunki bu usul bolalarni mashgʻulotga nisbatan qiziqishni uygʻotib, ularni aktivlashtiradi. Bu yoshdagi bolalar bilan ishlashda indiviudal ishlash, muhim rolʼ oʻynaydi.

Tarbiyachi bir bolaga yopishtirishni koʻrsatsa, ikkinchisiga nimasini qilish kerakligini tushuntirib beradi. Bolalar ishini koʻrib chiqish ham muhim metod va usullardan biri boʻlib hisoblanadi. Tarbiyachi bolalar ishini koʻrib chiqish va taxlil qilish faqatgina barcha bolalarni ishini maqtash lozim. Keyingi mashgʻulotlarda tarbiyachi bolalar ishini taxlil qilishda ishning ozoda bajarilganligi, rangning toʻgʻri tanlanganligi va qogʻozda toʻgʻri joylashtirilganligini hisobga olib, taxlil qiladi va bolalarni ham shunga oʻrgatib boradi. Masalan: bolalar tursa yiqilmas qoʻgʻirchogʻini ichida chiroyli, singanlari va xafalari ham borligini aytishga oʻrganadilar. Bunga tarbiyachi bolalarni yilning II yarimidan boshlab oʻrgatib boradi.

Oʻrta guruxda bolalar tayyor shakllardan applikasiya tuzish bilan birga oʻzlari ham mustaqil qirqib yopishtiradilar. Naturani taxlil qilishda bolalarni diqqati faqatgina rang va shaklga tortilmay, balki qismlarning razmeri va soniga ham tortiladi. Masalan: tursa yigʻilmas qoʻgʻirchoq u sharchalardan katta, oʻrtacha va ikki shardan iboratligini aniqlaydilar. Murakkab topshiriqlarni bajarish prosessida ularga material alohida beriladi. Masalan: uyni yopishtirish. Uning devor, tom va oynaga mos boʻlgan razmerdagi rangli qogʻozlar

beriladi. Bu guruxda naturani ko'rib chiqish namuni bilan birga olib borilishi shart emas. Namunani taxlilini o'zi etarli bo'ladi. Namunani qurib chiqishda tarbiyachi bolalarining diqqatini uni yaxshilab qurib chiqishga tortib, quyidagi savollarni beradi: Predmet qanday shakllardan tuzilgan? Bu qanday shakl? Rangi qanday? va boshqalar.

Tarbiyachi predmetning qismlarini yoki naqsh elementlarini yopishtirish tartibini ko'rsatib beradi. Bu guruxda tarbiyachi faqatgina qismini ko'rsatib berishdan ham foydalanadi. Masalan: uyni yopishtirishda uni tomini qirgishi ko'rsatib beradi xolos, qolganini bolalarning o'zlari bajaradilar. Bu guruxda alohida ahamiyat qaychi bilan ishlashga beriladi. Tarbiyachi bolalarga qaychi bilan ishlash texnikasini ko'rsatib tushuntiradi. Qo'lni qaychining richagini qanday harakatlantirishini o'rgatadi. Qaychi bilan dastlabki mashqlarni yaxshisi 8-10 bola bilan o'tkazgan ma'qul, chunki ularni ko'zatish va o'z vaqtida yordam ko'rsatish mumkin bo'ladi.

Mashg'ulotning oxirida tarbiyachi bolalar bilan birgalikda bajarilgan applikasiyani ko'rib chiqadi. Predmetga o'xshaydi, shakllar toza yopishtirilganmi. Tarbiyachi bolalarning taxliliga yakun yasab, bolalarni yaxshi ishlarga diqqatini jalb etadi.

Katta guruxda applikasiya kilishga urgatish. Katta guruxlarda ko'pincha mashg'ulotining ma'lum bir qismi ikki va undan ortiq bolalar bilan birga ishlaydigan jamoa ish sifatida tashkil etish lozim. Bolalar birgalikda oldida turgan vazifani muhokama qiladilar, ish tartibini planlashtirishadi, bir-birlariga yordam ko'rsatadilar. Applikasiya mashg'uloti shartsiz ravishda bolalarda ijodiy qobiliyatlarining o'sishga ta'sir ko'rsatadi.

Bola hayotining 6-yilida kuzatishlar, o'yin sensor tarbiyaning ta'siri ostida bolalarda predmetning rangi, shakli, kattaligi va boshqa sifatlari to'g'risida bilim va tasavvurlari shakllana boradi. Bu yoshga kelib bolalarda tasviriy o'kuvi va texnik usullari mavjud bo'ladi, qo'l muskullari rivojlangan bo'lib, qaychi bilan qiladigan harakatlari ancha aniq va ishonchli bo'ladi, bu esa o'z-o'zidan aplikasiyaga o'rgatishning ancha murakkab vazifalarini hal etishni taqozo etadi. Applikasiya mashg'ulotlari prosessida predmet to'g'risida xilma-xil ma'lumotlar berib boriladi. Bolalar xilma-xil shakllarni atashga, kvadrat, to'rtburchakni bir-biridan farq qilishga, ularning asosiy belgilarini to'g'ri atashga o'rgatib boriladi. SHuningdek, bolalarni oval, doira, uchburchakni to'g'ri ajratishga farq qilishni o'rgatadi. SHunday qilib, bolalar faqat shakllar bilan emas, balki ranglar bilan tanishib boradilar. Masalan: och, to'q, yorqin ranglar va boshqalar. Bular orqali bolalar rangni sezishga, uni tanlay bilishga o'rganib boradilar. Applikasiya prosessida figuralarni bir-biri bilan taqqoslashga o'rganadilar, baland-past, keng-tor ya'ni qalin-ingichka kabi tushunchalarni egallab, tushunib boradilar. SHuningdek, qog'oz varag'ini mo'ljallay bilish bilan bog'liq bo'lgan tushunchalar, tepada, pastda, o'rtasida, ketma-ket tushunchalarni egallashga harakat qiladilar. Bu ishda bolalarni qaychi bilan qirqish usullariga o'rgatib borish davom ettiriladi. Bu bilan o'rgatib borish davom ettiriladi, bu bilan bolar o'rta guruxda egallagan qirqish usullarini takrorlab, mustahkamlaydilar va yangi qirqish usullarini egallaydilar. Bular quyidagilar: qog'ozni 2 buklab bir xil shakllar qirqish usuli, simmetrik shakllarini ham bir necha marta buklab (garmoshka qilib taxlab) qirqishga o'rganadilar. Masalan: gullar, barglar va hokazo. Bu guruxda tarbiyachi bolalarning diqqatini

doimo ishning sifatiga qaratib boradi. Chunki qirqish va yopishtirishning sifati butun bir ishning yoki aplikasiyaning sifatiga ta'sir etadi. O'quv yilining boshida bolalar bilan doiraviy shakllarni qirqish ustida ishlanadi, chunki bolalar bu usulni o'rta guruhda etarli darajada egallamagan bo'ladilar. Bolalar predmetlarni qismlarga bo'lib, qirqib yopishtirishni o'rgangach, ularning qirqishning rasional usuli ya'ni garmoshka usulida qog'ozni buklab qirqishga qrganadilar. Ammo yilning boshida dumaloq shaklidagi predmetlarni qirqishni mustahkamlashga tarbiyachi quyidagi temalarda ishlar berishi mumkin. Masalan: ko'zgi barglar, sabzavot, mevalar, qo'ziqorinlar va hokazo. O'quv yili davomida bolalar predmetli aplikasiya ishlarini bajaradilar. Masalan: samolyot, raketa, mashina, trolleybus va hokazo. Qog'ozni garmoshka usulida buklab qirqishga turli hil predmetlarni taklif qilish mumkin. Masalan: bargli shoxcha, gullar, archa o'yinchoqlari. SHuningdek, dekorativ aplikasiya bo'yicha ham shar, sochiq, kvadrat, gilam, doira, tarelka va shuningdek tayyor siluetlarni zontik, choynak, fartuk kabilarni bezatishni taklif etish mumkin. Bolalarni simmetrik figuralarni qirqishga o'rgatishda tarbiyachi simmetrik tuzilishga ega bo'lgan predmetlarni taklif etadi. Masalan: guldon, nok, kapalak, masxaraboz va hokazo.

Bolar predmetli, dekorativ aplikasiyadan tashqari mazmunli aplikasiya ham bajaradilar. Masalan: quyoning bo'g'irsoq bilan uchrashuvi, qor bosgan uycha, qiz bayroq ushlab turibdi va hokazo. Katta guruhda bolalar o'z ixtiyorlari bilan ham aplikasiya ishlarini bajaradilar. Bolalar olgan bilim, malakalar asosida o'zlari mustaqil aplikasiya ishlarini bajaradilar. Aplikasiya mashg'ulotlarida bolalar jamoa ishlar bajaradilar. Gullar va afsonaviy qushlar tasvirlangan gilam, sevimli o'yinchoqlari va boshqalar. Katta guruhda ham

applikasiya mashg'ulotida tasvirlash kerak bo'lgan predmetlarni tahlil qilishga katta o'rin ajratiladi va unda bolalarni savollar bilan aktivlashtirilsa, katta guruxlarda esa bolalarni mustaqilligini qo'proq ta'minlaydi. Tahlil jarayonida bolalar predmetning shakliga, rangiga, turli xil xususiyatlariga e'tibor berishi lozim. Xalq amaliy san'ati asarlarini ko'rib taxlil qilishga, bolalarga ranglar garmoniyasining go'zalligini sezishga, ko'pincha kompozitsiyaning mazmundorligini ochishga o'rgatiladi. Bu guruxdan namunadan ayrim hollarda, ya'ni ishning yakunini namoyish qilishda foydalanish mumkin. Har bir qirqish usullarini ko'rsatib berishga maqsadga muvofiq bo'lmadi. Tarbiyachi ko'proq bolalarning o'zlarini aktivlashtirib, bolalarning o'zlariga mustaqil ravishda qirqish yo'llarini, yopishtirish tartibini qidirib topishga undaydi. Agarda yangi qirqish yo'llari kiritiladigan bo'lsa, tarbiyachining o'zi qirqish yo'llarini ko'rsatib beradi. Masalan: qat-qat usulida qirqish, ayniqsa, simmetrik figuralarni qirqishda bolalar ancha qiynaladilar. SHuningdek, tarbiyachi ayrim predmetning qog'ozdagi tasviridan foydalanish mumkin. (qo'l harakatlari bilan yurgizib chiqishi mumkin). Dastlab tarbiyachi «predmetning yarmi» deb tushuntirish asosida bolalar usulni tushunib etadilar. Bu guruxda bolalar qog'ozni qo'l bilan yirtib, mayda bo'lakchalardan foydalanib tasvirini hosil qilishga o'rganadilar. Tarbiyachi bolalarni mustaqil, ijodiy ishlashga o'rgatib, mazmundor applikasiya yaratishga, tayyorlov guruxga o'tgach ularning applikasiya bo'limi ancha murakkablashadi. Ular qirqimning yangi usullarini egallay boshlaydilar. Bu usullari-bir necha marta buklangan qog'ozdan qirqish va siluet qirqish hisoblanadi.

SHu bilan bu gurux bolalarni turli xil shakllarda dekorativ naqsh to'zishga va bir necha qismdan tuzilgan predmetlarni tuzishga hamda mazmunli aplikasiya tuzishda predmetlarni joylashtirishga

o'rganadilar. SHu bilan birga rang spektrining barcha ranglaridan foydalanishga o'rganadilar.

Siluet kirkish -eng murakkab usullardan biridir. Siluet kiritish jarayonida bola doimo predmetning obrazni xotirasida tutib turishga va uning konstruksiyasi va proporsiyasini ko'zatib turishga, qo'l harakatini hosil qilinayotgan shaklning yo'nalishiga moslashishga to'g'ri keladi. shuning uchun bolalarni siluet kirishga o'rgatishni sodda shakllaridan baliqlar, sabzavot, mevalar dan boshlash lozim.

Katta guruhda bolalarni applikasiya qilishga o'rgatishda quyidagi vazifalar turadi: Bolalarni to'g'ri harakat bo'ylab qirqish, dumoloq shakllarni va ikkiga buklangan qog'ozni qirqishga o'rgatiladi. Bir nechta qismdan to'zilgan predmetlarni hosil qilishga, geometrik va simlik formalaridan chiroyli dekorativ naqsh to'zishga o'rganadilar. Demak, bu guruxda asosiy vazifa qirqishning xilma-xil usullarini egallashdan iborat ekan. Oldin bu guruxda ham o'rta guruxdagi kabi mavzularda, faqat detallar soni ko'paytirilib qorbobo, kalpogi boshida yoki qo'lida xaltasi bilan, samolyot esa qanotlarida yulduzi bilan va qorboboning yuz qismidan mayda detallarini: burun, ko'z va boshqalar. Bu guruhda bolalar ba'zi shakllarni ikkiga buklangan qog'ozdan, shoxchasi barglari bilan. Bu usullarni ishlatilishi vaqtni ancha tejaydi va chiroyli mazmun yoki kompozisiyani tayyorlash mumkin. Qog'ozni ikkiga buklab qirqish, bir-biriga simmetrik shakllarni qirqishni osonlashtiradi. Bu usuldan foydalanib bolalar vaza, barglar, sabzavot va mevalarni shaklini qirqadilar. Katta guruhda bolalar shakllarni qog'ozning uchini qo'li bilan tekislab, barmoqlarda qirqishga o'rganadilar. Katta guruh bolalarning ishlaydigan ish mazmuni shu bolalarda qirqishning ko'nikma va malakasini rivojlantirishdir. Dekorativ applikasiya ishlarida

esa bu guruhda faqatgina tayyor geometrik shakllar berilmay, balki xilma-xil o'simlik shakllaridan barg gullar va boshqalarni elementlari kiritiladi.

Tayyorlov guruhga o'tkach, ularning applikasiya bo'limi ancha murakkablashadi ular qirqishning yangi usullarini egallay boshlaydilar. Bu usullar-bir necha marta buklangan qog'ozdan qirqish va siluet qirqish hisoblanadi. SHu bilan birga bu gurux bolalarini turli xil shakllarda dekorativ naqsh to'zishga va bir necha qismdan to'zilgan predmetlarni to'zishga hamda mazmunli Applikasiya to'zishda predmetlarni joylashtirishga o'rganadilar. SHu bilan birga snektorlarining barcha rangdaridan foydalanishga o'rganadilar.

Siluet qirqish-eng murakkab usullaridan biridir. Siluet qirqish prosessida bola doimo predmetining obrazini xotirasida tutib turishga va uning konstruksiyasi va proporsiyasini ko'zatib turishga, qo'l harakatini hosil qilishayotgan shaklining yo'nalishiga moslashishga to'g'ri keladi. SHuning uchun bolalarni siluet qirqishga o'rgatishni sodda shakllaridan (baliqlar, sabzavot va mevalar) dan boshlash lozim..

Katta gurux bolalarini applikasiya qilishga o'rgatishda qirqimning turli usullarini egallash muhim ahamiyatga egadir. Bolalarning tasavvuriga asoslangan holda tarbiyachi bolalar bilan naturani, uning qismlari, to'zilishini taxlil qilib, alohida qimlarga ajratib ko'rsatadi. Namunada agar bolalar predmetni birinchi marta tasvirlayotgan bo'lishsa foydalanish mumkin. Uni taxlil qilishni bolalarning o'ziga topshirish mumkin bo'ladi. Agar bolalar o'zlariga tanish predmetni bir necha detallari bilan tasvirlanayotgan bo'lishsa, namuna o'rnini natura bilan almashtirish mumkin bo'ladi. Masalan: Oddiy uyni emas, afsonaviy uyni yoki bayramga bezatilgan uyni

katta va tayyorlov guruxlarda bir necha namunalardan foydalanib, ko'rsatish tavsiya etiladi. Chunki bu narsa bolalarning ijodiy aktivligini tarbiyalaydi. Bu guruxda bolalar qog'ozni ingichka buklab simmetrik shakllar qirqishga o'rganadilar. Bu albatta qiyin usul, shuning uchun I.A.Gusakova bolalarni bu usul bilan dastlab tanishtirishda qog'ozni buklab chizilgan kontur berishni tavsiya etadi. Bolalar bu usulni egallab olgach ularni kunt bilan chamalab qirqishga o'rgatiladi. Katta guruxda kallektiv bo'lib aplikasiyalar bajariladi. Masalan: «Akvariumdagi baliqlar», «O'tloqdagi gullar», «Ko'chadagi uy va mashinalar». Har bir bola ishning qaysidir qismini bajaradi. Keyin har bir qism umumiy fondga birlashtiriladi. Tarbiyachi ishni bolalarni hoxishiga qarab taqsimlaydi. Ba'zi jamoa ishlarni bajarishda bolalar 4-5 ta bo'lib, guruxchalarga birlashishadi.

Tayyorlov guruhida applikasiya kilishga urgatish. Tayyorlov gurux bolalari bilan dasturda mazmunli aplikasiyalarni berish ko'zda tutiladi. Ular ko'cha, akvarium kabi mavzularda shuningdek, «Bo'g'irsoq» kabi ertaklarga illyustrasiyalar bajarishlari mumkin.

Tayyor shakllarni yopishtirish tayyorlov guruxsida ham davom ettiriladi. Simmetrik shakllardan naqishlar to'zishda ularga turli razmer va rangdagi tayyor shakllar beriladi va bu guruxda ham katta guruxdagi kabi qog'ozni qo'l bilan yirtish usulidan foydalanish davom etadi.

Tayyorlov gurux bolalari bilan dasturda mazmunli aplikasiyalarni bajarish ko'zda tutilgan. Ular «Ko'cha», «Akvarium» kabi mavzularda, shuningdek, «Bo'g'irsoq» kabi ertaklarga illyustrasiyalar bajarishlari mumkin. Tayyor shakllarni yopishtirish tayyorlov guruxida ham davom ettiriladi. Simmetrik shakllardan naqshlar tuzishda turli o'lcham va rangdagi tayyor shakllar beriladi. Va bu guruxda ham

katta guruxdagi kabi qog'ozni qo'l bilan yirtish usulidan foydalanishi davom etiladi. Ikinchi kichik guruxda bolalarni appilikasiya qilishga o'rgatishga ish uchun beriladigan materiallar va mashg'ulotni tashkil etish muhim ahamiyatga egadir. Materialning rangi bolalarni diqqatini o'ziga tortib ularni chalg'itadi. SHuning uchun dastlab mashg'ulotlarda material alohida paketlarda tushuntirilib bo'lgandan so'ng tarqatiladi. Tarbiyachi mavzuni tushuntirib bo'lgandan so'ng material tarqatilib, bolalar materialni topshiriqqa mos ravishda qog'oz varag'ida terib chiqadilar. Tarbiyachi dastlab elementlarni qo'yib yig'ilganligini tekshiradi, shundan keyingina bolalarga kley ishlatish uchun beriladi. Bu guruxda tarbiyachi bolalar bilan naturani ko'zatishi namuna bilan birgalikda olib borishi kerak. Namunani ko'rayotgan prosessida tarbiyachi shaklning rangini aniq atashi va barmog'i bilan uni ko'rsatib, shu shaklning xususiyatlarini bolaga aniq ko'rsatib beradi. Tarbiyachi tomonidan ishni bajarilishini ko'rsatib berilishi bolalarni turli malaka va o'quvini vujudga kelishida muhimdir. SHuningdek, tarbiyachi ish tartibini ham boshidan ko'rsatib beradi. Qanday shaklni oldi, qanday qilib quyib kley surtdi va boshqalar. Tarbiyachi o'zining har bir harakatini so'z bilan birgalikda olib boradi.

Tayyorlov guruxda ishning dastur materialiga siluet qirqish usuli kiritiladi. SHuning uchun o'rgatish usullarining harakteri bir muncha o'zgaradi. Naturani taxlil qilishda tarbiyachi ularning diqqatini predmetni konturiga tortadi, barmoq harakati orqali. Bunda harakatni qirqish qaysi qismdan boshlanadigan bo'lsa o'sha qismdan boshlash lozim. Bu guruxda bolalar endi predmet konturiga qandaydir detal qirqishga o'rganadilar (tipratikan ignalari bilan). Albatta bolalarga bu qiyn. SHuning uchun bu ishda ikki etapdan

foydalaniladi. Oldin tayyorlangan qog'ozdan umumiy kontur qirqiladi. So'ngra uning detallari, masalan: oyog'i yoki suzgichlari qirqiladi. Ba'zi vaqtlarda siluet qirqish oldindan chizilgan kontur asosida qirqiladi. Bu narsa ko'proq murakkab o'simlik elementlaridan dekorativ shakllar to'zishda qo'llaniladi. Bu guruxda qog'ozni ikkiga buklab qirqishning murakkabroq usuli bilan tanishtiriladi. Masalan: archa, odam, hayvon shakllari. YAna bu guruxda qirqishning murakkab usuli-qog'ozni bir necha marta buklash orqali qirqishga o'rgatish usuli o'rgatiladi. Bu usul salfetka, qor parchalari hosil qilishda qo'llaniladi. Tarbiyachi bolalarga qog'ozni qanday buklash kerakligini, qirqish yo'llarini ko'rsatib beradi. Bu usuldan bolalar keyin dekorativ applikasiya mashg'ulotlarida foydalanadilar. Bu guruxda hali syujetli applikasiya qilish davom ettiriladi. Bunda bolalarni shakllarni to'g'ri joylashtirib, yopishtirishga o'rgatadilar. Oldin umumiy fon, keyin o'zoqdan joylashgan, o'rtada va oldinda joylashgan predmetlar yopishtiriladi. Tayyorlov guruxda applikasiya jamoa ish sifatida berilishi mumkin. Masalan: «Egri va tugri» ertagida bolalar 4 tadan bo'lib, har bir gurux shu ertakdan ma'lum bir ko'rinishni bajarishlari mumkin. Bolalar shu ko'rinish elementlarini qirqib, joylashtirib qurganlaridan so'ng uni qanday ketma-ketlikda yopishtirish kerakligini aniqlaydilar. Biri elim surtadi, ikkinchisi uni joylashtiradi, uchinchisi latta bilan mahkam yopishtiradi. Bu ish bolalarni o'rtoqlik, jamoatchilik ruhida tarbiyalashda katta qimmatga egadir.

Maktabgacha ta'lim muassasasining hamma guruhlarida ixtiyoriy applikasiya mashg'ulotlari o'tkaziladi. Lekin o'rta gurux bolalariga o'ylagan mazmunlari asosida tayyor shakllar beriladi. Katta guruxlarda o'zlari o'ylagan mazmunlari asosida qirqadilar. 6-7

yoshdagi bolalar oldindan qiladigan ishlari mazmunini eskizni oddiy qalam bilan chizib olishi, keyin esa shu eskizning detallarini applikasiya qilishlari mumkin.

XI.BOB. MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASASIDA BOLALARNI QURISH-YASASHGA O'RGATISH.

Maktabgacha ta'lim muassasasida bolalarni qurilish materiallari yordamida o'yin va mashg'ulotlar o'tkazishning ahamiyati katta. YOsh avlodni har tomonlama tarbiyalashda maktabgacha ta'lim muassasasida qurilish materiallari yordamida o'tkaziladigan o'yin va mashg'ulotlar katta o'rin egallaydi. Bolalarning qurilish o'yinlari rollarga bo'linib, o'ynaladigan o'yinlarning ajralmas bir qismi xisoblanadi. Qurilish o'yinlarida ham bolalar tevarak atrofdagi narsalarni, kattalarning faoliyatlarini aks ettiradilar. Qurilish o'yinlarining mazmuni bolalarning o'zlari yaratadilar. Bolalar ko'pincha kattalarning qurilishdagi faoliyatlariga taqlid qilib, «Quruvchi ishchi» rolini bajaradilar. Bolalarning qurilish o'yinlari qiziqarli ijodiy faoliyatdir. Ular o'z o'yinlarida qurilishlarni transport harakati, kattalarning mexnati xaqidagi taassurotlarini aks ettiradilar. Bunday o'yinlar bolalarda tashabbuskorlikni uyg'otishga, ularni fikr yuritish va harakat faoliyatlarini aktivlashtirishga keng imkon yaratadi. Mashg'ulot va o'yin vaqtida bolalar bir-birlari bilan turlicha munosabatda bo'ladilar. Ular rollarni o'zaro bo'lishib oladilar, ishlarni bajarishda bir birlariga yordam beradilar va maslaxatlashadilar. Qurilish o'yinlarida harakat elementlari ko'p bo'lib, u bolalarning harakat qilishga nisbatan bo'lgan talablarini qondirishga yordam beradi. Bola biror narsani qura boshlaganda qurilish materiallarini tegishli joyga olib boradi, ularni stol yoki pol ustiga joylashtiradi,

engashadi, bu vaqtda uning qo'llari aktiv harakat qiladi, ya'ni ma'lum miqdorda jismoniy kuch sarflaydi. Mayda qurilish materiallari bilan o'ynaganda qo'lning mayda muskullari yaxshi rivojlanadi. Qurilish o'yinlari o'ynash natijasida bolalarning kuzatuvchanligi ortadi, texnikaga bo'lgan qiziqishlari o'sib boradi. Bundan tashqari ular o'yin jarayonida oddiy geometrik shakllarning tuzilishi bilan ham tanishadilar. Qurilish o'yinlarining tarbiyaviy ta'siri bolalar aks ettiradigan xodisa va narsalarning g'oyaviy mazmuni o'z aksini topadi.

Maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarda tafakkurning taxlil va sintez, taqqoslay bilish kabi professiyalari hali sust rivojlangan bo'ladi. Qurilish materialari yordamida o'tkaziladigan o'yinlar esa bolalarning tafakkurini, ijodiy qobiliyatini o'stiradi. Tarbiyachining ko'rsatgan narsasini esda saqlab qolish va uni qayta esga solish bolalarni narsalarni bir-biriga solishtirishga, taxlil va sintez qilishga, o'xshashini topib qo'yishga va farqini ajrata bilishga majbur qiladi va qurilishdagi vazifalarni pala-partish bajarmaslikka, tasodifiy xulosa bilan qoniqib qolmay, balki maqsadga muvofiq yo'l tutishga o'rgatadi. Bolalar bilimni sistemali ravishda qurilish o'yinlari faqat tevarak-atrofnii bilib olish vositasigina bo'lib qolmay, balki axloqiy sifatlarni tarbiyalovchi vosita hamdir. Bolalar doimo atrofda qurilayotgan yangi turar joylarni, maktablar, bolalar bog'chalari, magazinlarni ko'zatib boradilar va tarbiyachidan partiya va xukumatimizning xalqlarga qilayotgan g'amxo'rligini eshitadilar. Bolalar bevosita ko'zatayotgan qurilishdagi konkret misollar bolalarning o'zbek xalqi o'z mexnatini qanchalik sevishini tushunishlariga yordam beradi. Qurilish o'yinlari orqali tarbiyachi bolalarda mexnatsevarlik, mustaqillik, o'z ishiga javobgarlikni xissini tarbiyalab borishga harakat qiladi.

Bolalar jamoasini to'g'ri tashkil etishda qurilish materiallari bilan o'tkaziladigan o'yin va mashg'ulotlar katta ahamiyatga ega. Qurilish materiallari bilan o'tkaziladigan o'yin va mashg'ulotlar bolalarni maktabga tayyorlash ishini amalga oshirishda ham yordam beradi. Bu o'yin va mashg'ulotlar jarayonida bolalarda diqqatni bir joyga to'plash, oldiga qo'ygan maqsadga chidam va sabot bilan erishish, olgan bilimi va malakasi asosida ijodiy tashabbuskorlik ko'rsatish xususiyatlari shakllanib boradi. Qurilish xaqidagi asosiy bilimni bolalar qurish–yasash mashg'ulotida egallaydilar. Ana shu mashg'ulotlarda ular narsalarning elementar ko'rinishlarini, qurilish detallaridan maqsadga muvofiq foydalana olishni o'rganadilar va qurilishni badiiy jihatdan bezashning oddiy usullarini o'zlashtirib oladilar. Maktabgacha tarbiya yoshidagi kichik bolalar qurish–yasashga bir necha bor urinadilar, ular faqat qurilish to'plamlaridagi materiallarni yapaloq tomoni bilan qo'yib terib chiqadilar yoki bir-birining ustiga qo'yadilar. Tarbiyachi bolalarni har xil narsalar qurishga o'rgatgan bo'lsa, kichik yoshdagi bolalarning qurilish o'yinlarida u o'z aksini topadi.

Qurilish materiallari bilan o'tkaziladigan o'yin va mashg'ulotlar uchun zaruriy sharoitlar. Bolalar qurish texnikasini yaxshi o'zlashtirib olishlari uchun guruxlarda zarur shart–sharoitlarni yaratish lozim. Buning uchun avvalo guruxda etarli miqdarda qurilish materiallari bo'lishi, ya'ni hamma bolalar bir vaqtda yoki xech bo'lmaganda yarim gurux bolalar mashg'ul bo'la oladigan darajada material bo'lishi zarur. Namunaga qarab qurish mashg'ulotida ham bolalarni materialdan cheklab qo'ymay, balki har kimga keragini taqsimlab berish lozim. Material har doim zarur bo'lganini olib ishlata bilishni o'rgansinlar. Bolalar qurish–yasash malakalarini endigina egallay

boshlaganlirida, ya'ni ikkinchi kichik guruxdan boshlab qurish mashg'ulotlarini o'tishga ruxsat beriladi. Mashg'ulotlarda qurish–yasashga o'rgatish uchun stol ustida o'ynaladigan qurilish to'plamidan foydalangan ma'qul, chunki bu qurilish materiallari bir vaqtning o'zida ko'pchilik bolalar bog'chasining uchastkasida qurib o'ynash uchun yirik qurilish materiallaridan foydalaniladi. Bu materiallar bolalarni ko'pchilik bo'lib qurishga, o'ynashga o'rgatadi. Guruhdagi bolalarning hammasi qurish usullarini yaxshi o'zlashtirib olishlari uchun mashg'ulot vaqtida stollarni har xil joylashtirish mumkin. Qurilishni yakka–yakka bajarayotganda stollarni odatdagi tartibda yoki P harfi shaklida terib qo'yish mumkin, agar bolalar bir qurilishni gurux bo'lib bajarsalar, 2-3 stolni birlashtirib qator qilib qo'yish kerak. Mashg'ulot vaqtida bolalarga qurilishning eng zarur usullari ko'rsatiladi, shuning uchun mashg'ulot o'zoq cho'zilmasligi (10–12 minutdan oshmasligi) kerak. Qurish–yasash mashg'ulotlarini o'quv yilining birinchi yarmida o'tkazish maqsadga muvofiqdir, ikkinchi yarmida esa o'yinlar bilan chegaralansa ham bo'ladi. Bolalarni qurish–yasashning hamma usullarini ko'rsatishdan iborat. Qurilishni qurishda qurish–yasashning hamma usullari ko'rsatish va harakat bilan tushuntirish, tayyor qurilgan nushani ko'rsatish va unga kirgan elementlarni taxlil qilish. Namuna sifatida qurilish materiallaridan nimalar yasash mumkinligini ko'rsatuvchi tayyor qurilishdan foydalanish. Bolalar bino, inshootni qurishni bilib olishlari uchun (baland poydevorning ustini qanday bekitish, bir detalni qanday qilib boshqasi bilan almashtirish, tekislikni qanday kengaytirish va shu kabilar) qurilishning ayrim detallarini ko'rsatish. Tarbiyachi tomonidan bajarilayotgan qurilishning ayrim qismini davom ettirishni bolalarga taklif qilish. Quriladigan ob'ekt xaqida

tushuncha berish, masalan, qurilishning xajmini (katta–kichikligini) aniqlash, bunda qurilishning o'yinchoqlarga mos bo'lishini aytish. Bolalarni o'zlari ijod qilib qurishga o'rgatish uchun zarur sharoitlar va ashyolar bilan ta'minlangan bo'lishi kerak.

XI.I. QURISH-YASASH VA UNING BOLALAR TARBIYASIDA TUTGAN O'RNI

Qurish-yasash lotin tilidan olingan bo'lib, turli predmetlarni, qism va elementlarni ma'lum bir holatga keltirish, degan ma'noni bildiradi. Bolalarni qurish-yasashida qurilish materiallaridan, qog'ozdan, karton, daraxt va boshqa materiallardan turli xil o'yinchoqlar yasash o'rgatiladi. O'z harakteriga ko'ra bolalar qurish-yasashi ko'pincha tasviriy va o'yin faoliyati bilan o'xshashdir–bu tevarak atrofda aks etadi. Bolalarning yasagan narsalari asosan amaliyotda ishlatiladi. Masalan: o'yinlar, archani yasatish uchun, onalarga sovg'a uchun.

Qurish-yasash faoliyati–amaliy faoliyat bo'lib, oldindan belgilangan, biror maqsadga qaratilgan real voqelikdir. Qurish-yasash faoliyatiga o'rgatish prosessida bolalarda aqliy, axloqiy, estetik va mexnat tarbiyasi yanada shakllanib boradi, hamda ularda tevarak-atrofdagi predmetlarni taxlil qilish ko'nikmasi, mustaqil fikrlash, badiiy did, shaxsning irodaviy sifatlaridan (maqsadga intilish, qat'iylik va xakozo...) tarkib topa boshlaydi, bularni barchasi bolalarni maktabda o'qishga tayyorlaydi.

Qurish-yasash materiallarining turlari. Maktabgacha tarbiya muassasalarida bolalarga qurish-yasash faoliyatini o'rgatishda qurilish materiali, konstruktor, qog'ozdan, tabiat, tashlandik materiallaridan va boshqalardan foydalaniladi. Materialni turi qurish yasash turini aniqlab beradi.

Qurilish materiali–mayda va yirik-geometrik figuralardan (kub, silindr, prizma va xokazo...) iborat. Mashg'ulotlarda qurilish materiallaridan turli xil mayda naborlardan foydalaniladi: M.P.Agapovning № 2, 3, 4, 5, 6, 7. Mazmunli tuplamlar: «Kosmodrom», «Temir yo'l vokzali» va boshqalar. Mashg'ulot paytida materiallar ko'p bo'lishi kerak. Tarbiyachi qurilish materiallaridan qurish-yasash faoliyatini tashkil etayotgan odam, xayvon, o'simlik va transportni ifodalovchi mayda o'yinchoqlarni tanlashi maqsadga muvofiqdir.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar tevarak atrofdagi konkret narsalarni, ya'ni quyon uchun uy, mashinalar va yulovchilar uchun ko'priklar yasaydilar. O'yinchoqlarni qurish-yasashda ishlatish katta ahamiyatga ega, o'yin faoliyatini rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Qurilish materiallarni ma'lum bir shkaflarda, tartib bilan saqlanadi.

Konstruktorlar. Katta maktabgacha yoshdagi bolalar mashg'ulotdan tashqari konstruktorlardan (taxtali, plastmassa, metall va keramika) foydalanadilar. Bu naborlar orqali turli konstruksiyalar yasash mumkin. Tarbiyachi raxbarligida bolalar oddiy birlashtirish usulidan suratlar bo'yicha turli xil harakatli konstruksiyalar yasaydilar. Asosiy diqqat bolalarni ma'lum qismlarini birlashtirish malakalarini shakllantirishga qaratiladi. Bunda bolalarni qo'llarini muskullari ishtirok etadi, bu yoshda qo'l muskullari xali yaxshi rivojlanmagan bo'ladi. Tarbiyachi avval konstruktor yig'ishni metodik ko'rsatmalarini o'rganadi. Tarbiyachi raxbarligida qurilish materiali va konstruktorlar bolalarga ketma-ket beriladi.

Katta maktabgacha yoshdagi bolalar mashg'ulotdan tashqari vaqtda turli xil konstruktorlardan: yog'ochli, platmassali va metaldan

tayyorlangan konstruktorlardan foydalanadilar. Bu naborlar yordamida detallarning joylashtirilishi ancha murakkab bo'lgan qurilmalar yasaydilar. Tarbiyachi raxbarligi ostida bolalar yangi birlashtirish yo'llarini va turli xil harakterdagi konstruksiyalarni rasmga, chizmaga qarab yaratishga o'rganadilar. Bu ishlarni bolalarga taklif etishdan oldin, tarbiyachining o'zi bu konstruktorlar, ularga berilgan metodik ko'rsatmalar bilan yaxshilab tanishib, o'rganib chiqishi zarur. Bolalarga qurilish materiallari va konstruktorlar to'plami hammasi birdaniga berilmaydi, balki asta-sekin, ketma-ket bolalarning o'zlashtirishlariga qarab beriladi.

Birinchi va ikkinchi kichik guruhlarda qurish-yasashga o'rgatishning vazifalari.

I. Kichik guruh. Bolalarga qurilish materiallari—kubik, g'ishtcha, turli xil shakldagi formalar bilan, ularning qanday holatda joylashganligi (g'ishtcha yotibdi, turibdi) bilan tanishtiriladi. Bundan tashqari kubiklarni gorizontol holda joylashtirish, bir-birini ustiga qo'yish, darvoza, uycha qurish kabilar ham o'rgatiladi. Tarbiyachi qurilmalar va tevarak olamdagi tanish predmetlar o'rtasidagi o'xshashlikni topishni bolalardan so'raydi.

II. kichik guruh. Bolalarga asosiy qurilish materiallarini (kubik, g'ishtcha, plastilin) farklash bilan birga ularni nomini aytish, katta, kichik, o'zun, qisqa, baland, past kabi so'zlarni ma'nosini tushunib aytish, g'ishtchalarni orasini teng masofada joylashtirish kerakligi tushuntiriladi.

Birinchi va ikkinchi kichik guruhlarda qurish-yasashga o'rgatishning mazmuni.

I. Kichik guruh. Bolalarga 8-10 qurilmalar qurish o'rgatiladi: mebel (stol, stul, divan, krovat), zinapoya, ko'prik, uycha, tramvay. Birinchi mashg'ulotlarda bolalar oldingi guruxlarda yasalgan qurish-yasash ishlarini qaytaradilar, so'ng bolalar mebel ko'radilar. Avval bolalar aloxida predmetlarni turli variantlarda, so'ng 2-3 qurilmalarni birdaniga qurishni o'rganadilar. (stol va stul, divan va xokazo) Keyingi mashg'ulotda bolalar katta uy quradilar, 3-4 kubiklardan, so'ng 6 kubik yoki g'ishtchadan zinapoya quradilar. Ishning keyingi etapi- ko'prik qurish, 2 kichik prizmadan ko'prik qurish.

II. Kichik guruh. Dastlabki mashg'ulotlar ikkinchi kichik guruxda g'ishtchalarni 1 tekisda yo'lakcha qilib terib chiqish malakalarini rivojlantirish, mustaxkamlashga qaratiladi. Bolalar qisqa yo'lka, keng yo'lkalari quradilar. Keyinchalik tramvay yo'li qurishni bolalardan talab qilish mumkin. Bu mashg'ulotlarning asosiy maqsadi- bolalarga g'ishtchalarni bir tekislikda joylashtirishga va o'zun-qisqa, tor-keng kabi tushunchalarini o'rgatish. Keyingi mashg'ulotlarda bolalar g'ishtchalarni vertikal holda joylashtirishni o'rganadilar. SHundan keyin bolalarga tarbiyachi darvozani turli variantda yasashga o'rgatadi. (g'ishtchalarda, kubik, plastilindan), bularni bolalar ma'lum ketma-ketlikka asoslangan holda bajaradilar. Tor-keng, baland-past tushunchalari darvoza qurish jarayonida bolalarga tushuntirib boriladi: keng darvoza- yuk mashinasi uchun, tori esa- engil mashina uchun, baland darvoza- katta qo'g'irchoq uchun, pasti esa- kichik qo'g'irchoq uchun mo'ljallangan. Bolalarga bir necha mashg'ulot davomida sistemali ravishda uychani yangi konstruksiyasi berib boriladi. Tarbiyachi har gal yangi konstruksiyani oldingi konstruksiya bilan solishtiradi, ular o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarini topadi. Bolalarni namunaga qarab uychani qurish malakasi hosil

bo'lganligini tekshirish uchun, namunani o'zlari mustaqil tarzda qurib berishlarini tarbiyachi iltimos qiladi. Masalan: tarbiyachi boladan xuddi namunada qurilgan uychani, faqat baland qilib qurib berishni so'raydi. Masalaning bu turi bolalarda aqliy faollikni yanada oshiradi. Birinchi kichik guruhda tarbiyachi dastavval bolalarni qurilish materiallari–kub, g'isht, bilan ularning shakli katta-kichikligi, tekis stol yuzasida turlicha joylanishi (ya'ni, g'isht yotibdi, g'isht turibdi) va uning mustaxkamligi, holatiga bog'lik, ekanligi bilan tanishtirib boradi. G'ishtlarni ketma-ket gorizontol joylashtirib (poezd, yo'lkacha) bir-biri ustiga qo'yish orqali oddiy to'siqlar (darvozalar, uylarni) qurishga o'rgatib boriladi. Tarbiyachi bolalarni o'z qurilmalari bilan hayotdagi tanish predmetlar o'rtasidagi o'xshashlikni topishga, aniqlashga o'rgatib boradi.

Ikkinchi kichik guruhda bolalarni faqatgina qurilish detallari (kub, g'isht, plastina) ni bilishga farq qilishga ularni to'g'ri atashga o'rgatib boriladi. Masalan: katta-kichik, o'zun-qisqa, past-baland g'ishtlarni bir biridan bir xil masofada doyra, to'g'ri to'rtburchak bo'ylab (panjara) ularni ensiz tomoni bilan qo'yib chiqishga o'rgatib boriladi.

Birinchi kichik guruhda bolalarni 8-10 oddiy bo'lgan qurilmalarni barpo etishga o'rgatiladi, (stol, stul, divan, krovat, minoracha, ko'prikcha, uycha, tramvay) kabilarni qurishga o'rgatiladi. Dastlabki mashg'ulotlarda bolalar oldingi guruxda bajarilgan qurilmalarni qaytaddan qurdilar, so'ng mebel' qurishga o'rganadilar. Oldin bu predmetlar aloxida turli xil variantlarda quriladi, so'ng bolalarga birato'lasiga 2-Zta qurilmalarni qurish taklif etiladi. (stol, stullar, stol va divanlar) bu qurilmalar bilan bolalar o'yin o'ynashlari uchun bolalarga turli xil qo'g'irchoqlar, idishlar beriladi. Keyingi mashg'ulotlarida bolalar uycha, qurishlar uchun 3-4 kubikdan bir-

birining ustiga qo'yish 3 yoqli prizma bilan ustini qoplash orqali kuradilar. So'ng kubikdan yoki gishtdan yukoriga taxlash orqali narvoncha quradilar. Bolalar bu qurilmalarni qurish yo'llarini o'zlashtirib olishgach, ular tarbiyachining so'zi orqali qurilmalarni qurishga 2 ta kubikdan plastinalar va ikki kichik uch yoqli prizma yordamida ko'priklar o'rganadilar. Tarbiyachi bolalarni bog'cha uchastkasida va guruh hovlisida mashg'ulot prosesida o'rgangan qurilmalarni ko'rib, ular bilan o'yinlar o'ynashga nisbatan qiziqish uyg'otish kerak. Ikkinchi kichik guruhda dastlab birinchi kichik go'ruhdagi olgan bilim va malakalari mustaxkamlanadi. Bolalar keng va tor yo'lkachalarni, g'ishtlarni qatorasiga tekislikda joylashtirish orqali quradilar. Keyinchalik tramvay uchun har bir bola kalta yo'lkachani, hammasi bir bo'lib tramvay yo'lini quradilar. Bu mashg'ulotlardan maqsad bolalarni g'ishtchalarni tartibli qilib bir-biriga ulashga yoki birlashtirishga ularning fazoviy belgilarini to'g'ri atashga o'zun qisqa, keng-torligini o'rganadilar. Keyingi 2-3 ta mashg'ulotlarda bolalarni g'ishtlarni bir-biriga zich yoki ma'lum bir oraliqda vertikal joylashtirishga o'rganadilar. Bunda g'ishtlarni o'zunasiga yoki ensiz qisqa tomoni bilan joylashtirishga o'rganadilar. Masalan: shu maqsadda bolalar o'z hayvonlari o'rdakcha, kuchukcha uchun panjaralar quradilar. Keyingi mashg'ulotlarda bolalar darvozalarning turli variantlari bilan tanishadilar. Bularni kub va plastinalardan quradilar. Tarbiyachi bolalarni keng va tor haqidagi tushunchalarni egallashlari uchun, yuk mashinasi uchun keng darvoza engil mashina uchun tor darvozalar qurishni taklif etadi. Bitta qurilma detallarni o'zgartirish orqali uning qurilish yo'llarini o'zgartirish mumkinligini bolalalarga tushuntirish maqsadida tarbiyachi bir nechta mashg'ulotlar uyushtiradi. Har bir mashg'ulotda

qat'iy sistema asosida yangi qurish konstruksiyasi bilan tanishtiriladi va uni eski konstruksiya bilan solishtirilib, ular orasidagi farq aniqlashtiriladi. Bolalar tarbiyachining namunasiga qarab qurishni o'zlashtirib olishgach, tarbiyachi bolalar oldiga xuddi shunday uycha ammo balandroq yoki o'zunroq qilib qurishni taklif etishi mumkin. Avvalo, tarbiyachi shu konstruksiyani saqlab qolib, faqatgina uni o'zunroq yoki balandroq qilib qurish yo'llarini oldindan tushuntirib beradi. Bu esa bolalarni aqliy aktivligini o'sishga olib keladi.

Birinchi va ikkinchi kichik guruxda bolalarni qurishga o'rgatishda kublar, g'ishtlar, plastina va uch yoqli prizmalar to'plamidan iborat qurilish materiali M.A.Agapova avtorligidagi shuningdek, № 3-4 bo'lgan qurilish to'plamlaridan foydalanadilar. Yil davomida tarbiyachi birinchi kichik guruxda to'rtta oltitadan bo'lib mashg'ulotlarni uyushtiradi. Asta-sekin podguruxchalar soni ko'paytiriladi, yilning ikkinchi yarmidan boshlab butun gurux bolalari bilan o'tkaziladi. Kichik guruh bolalarini qurishga o'rgatishda turlicha metodlardan foydalaniladi. Asosiy o'rinni informasion reseptiv metod va reprodaktiv metod egallaydi. Bolalarni nimani qurish va qanday qurish kerakligi bilan tanishtiriladi. SHu maqsadda tarbiyachining qurish namunasidan qurish yo'llarini ko'rsatish va to'g'ri tushuntirish jarayoni bilan birgalikda foydalaniladi. Bolalarni u yoki bu qurilmani qurishda o'rgatishdan oldin tarbiyachi bolalarni o'sha predmet, uning qismari bilan ularning amaliy belgilari bilan tanishtirib boriladi. Masalan: tarbiyachi sayr vaqtida bolalar bilan arg'imchoqni ko'zatadi, u ikki qismdan iborat: birinchi qism zinapoya, ya'ni bolalarning tepasiga chiqishlari uchun, ikkinchi qismi esa tushishi uchun sirg'aluvchi qismi. Bunday maqsad sari ko'rib chiqishlar, uyushtirishlar yordamida bolalar bu narsalarni o'z qurilmalarida ijobiy

hal qilishlariga yordam beradi. Tarbiyachi bolalarni qurishga o'rgatishda o'z namunalarni ko'rib taxlil qilib chiqadi. Oldin namuna yaxshilab ko'rib chiqiladi, butun bir holda, so'ng esa ularni qismma-qism ko'rib chiqiladi. Masalan: uycha devorlari, to'siqlari va tomi. So'ng ularning shakllari va bir-biriga nisbatan joylanishlari ko'rib chiqiladi. So'ng har bir qismning qaysi detallardan kurilganliklari kurib chiqiladi. Masalan: uychaning tomi, katorma-kator kuyilgan prizmalardan iborat va x.z. Namunaning bunday tartibda ko'rib chiqish, qurilmani bunday bunyod etishda ketma-ketlikka rioya qilishga yordam berib, bolalar uchun ham qurish yasash prosessini ancha osonlashtiradi. Tarbiyachi bolalarni qurish yasashning texnik usullariga o'rgatishda, bolalarni o'zlari mustaqil ravishda harakat qilishlari uchun qurish yasashning xilma-xil variantlaridan va uni qurishning turli yo'llaridan foydalanishga o'rgatib boriladi. Bu vaqtda tarbiyachi reproduktiv va evristik metodlardan birgalikda foydalanadi yoki qo'llaydi. Har bir mashg'ulot ohirida tarbiyachi bolalarni o'zi qurgan ishlarini yoki qurilmalari bilan o'yin o'ynashlari uchun ikki-uch minut ajratib beriladi bu esa bolalarda o'yin jarayoniga nisbatan qiziqishni uyg'otadi, unda foydalanadigan o'yinchoqlar esa bolalarni qurish-yasashga chalg'itmay, balki qurish yasashga nisbatan qiziqish xavas paydo qiladi. Tarbiyachi bolalarni qurilish materiallari detallari nomini faqatgina mashg'ulotlarda emas, balki mashg'ulotdan keyin ularni yig'ib qo'yish prosessida ham bu narsani ham amalga oshiradi. Masalan: qurilmalarni yig'ib terganda, oldin kublar, so'ng plastinalarni va bolalar qurish-yasash prosessida she'r, qo'shiqlardan, ertaklar mazmunidan («Uch ayiq») ertagida ular mebel qurishda foydalanish bolalar qurilish ishlarini yana ham qiziqarli bo'lishiga olib keladi. SHuningdek, qurish-yasash jarayonida

ba'zi bolalarga savollarni amaliy harakat orqali berish mumkin. Agarda ko'ngilli bolalar vazifani bajarishga qiynalsalar yoki bilmasa unda tarbiyachi qaytatdan tushuntirib beradi. Bolalar ishlarini taxlil qilishda faqatgina bolalar ishlaridan toza va tug'riligi ko'rsatib o'tilmay balki barcha proses, ya'ni, namunani qanday ko'rib chiqishligi material qanday tanlanganligi ayrim harakatlarni qanday bajarilganligi haqida tarbiyachi gapirib o'tadi. Har bir mashg'ulotdan so'ng tarbiyachi bolalarga qurilmani qanday joy-joyiga taxlashni, qanday ish qo'yishni sistemali ravishda ko'rsatib beradi. Qurish-yasashning oddiy qurilmalarini yasashda bolalar texnik malakalarga ega bo'ladilar;

Yilning boshida ikkinchi kichik guruxda o'tilgan mavzularni takrorlovchi mashg'ulotlar o'tkaziladi. Masalan: Darboza qurish (keng-tor, baland), mebel, o'yinchoqlarni kattaligiga qarab garaj qurish. Tarbiyachi garaj qurib ko'rsatishdan avval bolalarga mashinani katta-kichikligiga e'tibor berishni iltimos qiladi. Yuk mashinasi uchun katta garaj, engil mashina uchun kichik garaj qurish kerak. Keyingi mashg'ulotlarda bolalar tarbiyachini ko'rsatmasi va namunasi asosida ko'priklar, trolleybus, tramvay, avtobus, yuk mashinasini ko'ra boshlaydilar. SHunda bolalar silindr bilan, undan qurilmada qanday foydalanish kerakligi bilan tanishadilar. Har bir qurilmani o'rganish uchun bir nechta mashg'ulotlar o'tkaziladi. Dastlabki mashg'ulotlarda bolalar namuna bo'yicha, keyingilarida esa mustaqil qurishni o'rganadilar. Masalan: Bolalar namuna bo'yicha ko'priklar qurishni o'rganib bo'lganlaridan so'ng, ularga mustaqil tarzda baland, keng ko'priklar qurish taklif etiladi. Bunda bolalar o'zlari qurilish materialini tanlab, ko'priklar konstruksiyasini o'ylab topadilar. Har bir tema, konstruksiya borgan sari murakkablashib

boradi. Har bir mashg'ulot tarbiyachi raxbarligida olib boriladi, ba'zi bir variantlarni bolalar o'zlari mustaqil bajaradilar, shu orqali bolalarda mustaqil fikrlash malakasi rivojlanadi. Yilning ikkinchi yarmida bolalar o'z o'ylagan, istagan narsalarini yasashlari mumkin. Bundan maqsad hosil bo'lgan malakalarni mustaxkamlash, mustaqil fikrlashga o'rgatish va o'ylagan narsalarini ijodlarida qo'llashga o'rgatish.

Birinchi va ikkinchi kichik guruhlarda qurish-yasashga o'rgatishning metod va usullari.

Birinchi va ikkinchi kichik guruhlarda kubiklar, g'ishtchalar, plastilin, prizmalardan foydalaniladi. Yil boshida 1 kichik guruxda tarbiyachi 4-6 bolalar guruxi tashkil qiladi. Sekin-asta guruxlar soni ko'payib boradi, yilning 2 yarimida esa mashg'ulotlar butun gurux bilan birgalikda olib boriladi. Kichik guruxda qurish-yasashga o'rgatishda tarbiyachi turli metodlardan foydalanadi. Asosiy metodlar informasion-reseptiv va reproduktiv metodlardir. Bolalarga nimani, qanday yasash kerakligini tushuntiriladi, tarbiyachi bolalarga namuna ko'rsatib, to'la tushuncha beradi. O'rgatishdan avval tarbiyachi tasvirlanadigan predmetni yaxlit o'zini, uning qismlarini bolalarga to'laligicha ko'rsatib tushuntiriladi. Bolalar predmetni ko'zatishlari asosida o'z qurilmalarini kuradilar. Masalan: Tarbiyachi sayr vaqtida bolalarga avval zinapoyadan tepalikka ko'tarilib, so'ng sirpanib tushish kerakligini aytadi. Mashg'ulotni boshida namuna yaxlitligicha ko'rsatiladi. So'ng namunani qismlari, uning formasi qanday, joylashganligi tushuntiriladi. (Uyning–devori, tomonlari, tomi va xokazo) Tarbiyachining bunday tushuntirishi bolalar ishini ancha osonlashtiradi. Bolalar olgan bilimlari asosida o'z qurilmalarini mustaqil tarzda yasay olishlari kerak. SHuning uchun biror bir qurilmani turli xil variantlarda ko'rib ko'rsatish lozim. Har bir

mashg'ulot yakunida tarbiyachi bolalarga bu qurilma bilan qanday o'ynash mumkinligini ko'rsatadi. (2-3 min) Bu paytda bolalarda o'yin faoliyatiga qiziqish uyg'onadi. Bu o'yin faoliyati bolalarni qurish-yasash jarayonidan chalg'itadi, lekin kichik guruxda bundan tez-tez foydalaniladi. O'yinchok bolalarni qurishga undaydi. Bolalarga qurilish materiallarni qismlarini nomini yaxshi o'zlashtirish uchun tarbiyachi mashg'ulotdan keyin materiallarni (gurux) stolga birma bir qo'yib, ularni nomini aytadi. Didaktik o'yinlar orqali ham bolalarga tushuncha berib boriladi. Qurish-yasash faoliyatini yanada qiziqarli o'tishi uchun tarbiyachi bolalar bilan ishlaganda ertak parchalari, topishmoq she'rlardan keng foydalanishi lozim. Bu tarbiyachining maxoratiga bog'liq. Tarbiyachi qurish-yasash jarayonida bolalarni ishlarini to'g'ri bajarishlarini, materialdan to'g'ri foydalanishlarini ko'zatib boradi. Agar tarbiyachi bolalarni biron bir xatolarini ko'rsa, u paytda qaytadan tushuntirib, ko'rsatib berishi mumkin. Bolalarni ish faoliyatini taxlil qilganda tarbiyachi faqatgina natijalarnigina emas, balki bolalar namunani qanday ko'zatganliklari, materialni tanlab, bajara olishlarini ham xisobga oladi. Mashg'ulot yakunida pedagog bolalarga qurilish materiallarini yig'ib joyiga joylashni ham ko'rsatib beradi.

O'rta guruhlarda qurish-yasashga o'rgatishning vazifalari. O'rta guruhda bolalarga tanish bo'lgan qismlarni (kubik, g'ishtcha, plastilin) nomlash bilan birga, uni bir-biridan farqlashga ham o'rgatiladi. Bolalar qurilmalarni mustaqil tahlil qilishni o'rganadilar: uning asosiy qismlarini ajratish, uni katta kichikligi, to'zilishini farqlash, narsalarni qanday joylashganligini o'rganadilar. Bolalar kichik guruxda tarbiyachini namunasi asosida ko'rgan bo'lsalar, o'rta guruxda esa temani nomlanishi, o'zlari o'ylaganlari bo'yicha

quradilar. SHuning uchun bolalar diqqati qurilmani oldindan rejalashtirib, unga kerakli bo'lgan formalarni tanlashga qaratiladi. O'rta guruxda qurish yasash predmetlarini farqlash, ularni xususiyati bilan tanishish, shu xususiyatiga asoslanib predmetlarni guruxlarga ajratishni o'rganadilar. Qurilmalarni qurish ishning ketma-ketligini rejalashtirishga bolalarni oldindan detallarni shakliga, katta-kichikligiga va mustaxkamligiga qarab tanlashga o'rgatilib boriladi. Bularni qurish jarayonida bolalar silindr nomini to'g'ri aytishga uni o'z o'rnida to'g'ri foydalanishga o'rganadilar. Bolalarning har bir konstruksiyasini o'zlashtirib olishlari uchun bir necha mashg'ulot o'tkaziladi. Birinchisida bolalar namunaga qarab qurishga o'rganadilar, keyingi mashg'ulotlarda esa bu namunani o'zlari mustaqil xal qilishga ya'ni konstruktiv masalani xal qilishga o'rganadilar. Masalan: bolalar namuna asosida ko'proq, qurishni o'rganib olishgach, (ko'prikning tayanch qismini, ko'prik qurilamlarini va mashinalar uchun plastik qismi, ya'ni tushuvchi qismini bilib olishgach, uni qurish uchun qanday detallardan foydalanish kerakligini) bolalarga shu usulda ko'prik, ammo baland yoki keng ko'prik qurish tavsiya etiladi. Keyinchalik, bolalar o'zlarida bor bo'lgan qurilish materiallaridan keng foydalanib, o'zlari yangi ko'prik konstruksiyasini o'ylab topadilar. Tarbiyachining raxbarligida bolalar bitta konstruksiyani bir necha murakkablashgan ko'rinishlarda qurishga o'rganadilar. Bu esa bolalarda qurishning turli yo'llari haqidagi tasavvurlarini shakllantiradi, fikrlash qobiliyatlarini o'stiradi. Yilning ikkinchi yarmidan boshlab bolalarga yuqoridagi vazifalardan tashqari, bolalarga o'z ixtiyorlari bo'yicha qurish yasashlar beriladi. Bu ixtiyoriy qurish mashg'ulotlari davomida bolalar qurish bo'yicha olgan bilim malakalari rivojlanadi, mustaqillik va tashabbuskorliklar

o'sadi. O'z maqsadlarini va qurish yasash ishlarida amalga oshirish o'quvlari shakllanadi. Mashg'ulotlarini uyushtirganda turli-tuman mayda o'yinchoqlardan (odamlar, xayvonlar, o'simliklar, transport) foydalanadilar. Bu esa bolalar qurilish o'yinlarini yanada boyitadi, uni maqsad sari yo'naltiradi va o'yin faoliyatlarini yanada rivojlanishiga olib keladi. Qurilish materiallari aloxida-aloxida bo'lakchalarga yoki bo'limlarga ajratilgan shkaflarda saqlanishi mumkin. Har bir qurilish materiallarining turi bir-biridan aloxidsa saqlanadi, tuzilishiga ya'ni shakliga qarab, chunki bolalar o'zlari tezda va osonlikcha kerak qurilish materiallarini ajratib oladilar va har bir shaklni tezroq, o'zlashtirib olishlariga yordam beradi.

Yilning ikkinchi yarmidan "SHaharcha" mazmunli tuplamidan foydalaniladi, bu nabor prizma, kubik va daraxt siluetlaridan iborat.

O'rta guruhlarda qurish-yasashga o'rgatishning metod va usullari.

O'rta guruhda asosan informasion-reseptiv metoddan foydalaniladi. Tarbiyachi bolalarga yangi bilim berayotganda, bolalarga illyustrasiyani ko'rsatib, uning asosiy qismlarini ajratib ko'rsatadi. Namunani ko'zatish paytida tarbiyachi bolalarga ular o'rtasidagi farq, o'xshashlikni tushuntirib beradi. Bolalarni taxlil qilishga jalb qilish lozim, qurilma nimadan iborat, uning qismlari qaysi detallardan iboratligi so'raladi. Tarbiyachi agar bolalar xato qilsa to'g'rilydi, qiynalsa yo'llanma beradi. Tarbiyachi bolalarga ko'prik konstruksiyasini o'ylab topish vazifasini berayotganda bolalar bilan qisqa suxbat o'tkazadi: ko'prikni asosiy qismlari nimadan iboratligi eslatib o'tiladi. Mavjud materialdan qurilma uchun kerakli bo'lgan detallarni tanlab olish taklif etiladi. Qurish-yasash mashg'ulotida bolalarga tanish bo'lgan materiallar stol ustiga qo'yiladi, uni yoniga turli xil mayda o'yinchoqlar: qo'g'irchoq, xayvon, transport terib

qo'yiladi. Mashg'ulotni boshida tarbiyachi bolalarni nima yasamoqchi ekanliklarini, kim uchun, qanday materialdan foydalanishlarini bilib oladi. Buning uchun bolalar kerakli materialni tanlab olib, keyin qurishni boshlashlari lozim. Tarbiyachi bolalar ishini ko'zatib, ularga yordam beradi, rag'batlantiradi. Bolalarni o'zlari o'ylab topgan qurilmalarni asosan taxlil qilinadi. Bolalarni qurish-yasashga o'rgatishda tarbiyachi har bir bolaga berilgan vazifani mustaqil bajarishga imkoniyat beriladi.

Katta guruhlarda qurish-yasashga o'rgatishning vazifalari. Katta guruxda predmetni taxlil qilish ularni harakterli, belgilarini solishtirishga o'rgatib boriladi. Bu guruxda o'rgatish faoliyatining oddiy elementlari katta ahamiyatga ega; ya'ni vazifaning tushunishi ularni mustaqil bajarishi. Bolalarga so'zlab berish orqali qurish-yasashga o'rgatadi. Tarbiyachi bolalarga o'z so'zlari orqali mavzuni rasm, illyustrasiyalar ko'rsatib tushuntirib beradi. Asosiy diqqat bolalarni o'z o'ylaganlari bo'yicha ishlashga qaratiladi. Bolalarda qurilmalarni mustaxkam qurish g'ishchalarndan ustuncha qurish kabi yangi malakalar shakllanadi. Kollektiv qurilmalarni qurishda (hayvonot bog'i, ko'cha, bolalar bog'chasi) bolalar bir birlari bilan birga bajaradi.

YUqoridagi malakalarni bolalar turli qurilmalarni yasashda egallab boradilar. Ba'zi qismlarni almashtirib yasash uchun turli temalar tanlanadi: uylar, transport, ko'prik. Bu paytda tarbiyachi temani nomlashni bolalarga aytadi. SHundan so'ng tarbiyachi tayyor qurilmani bolalarga ko'rsatib, xududi shunday bajarishlari kerakligini iltimos qiladi. Bunday mashg'ulotlarda bolalar bor bo'lgan materiallardan mustaqil ravishda konstruktiv vazifalarni bajarishni o'rganadilar. Bolalarda oldindan, quriladigan materialni orientirlash malakasini shakllantirish uning devorchalar qurish-yasash

mashg'ulotlarini o'tkazish mumkin. Daslabki mashg'ulotlarda bolalarga oddiy vazifa, ya'ni devorni na'muna orqali qurish vazifasi beriladi. Tarbiyachi ustunchalarni qurish, so'ng g'ishtchalarni to'g'ri joylashtirishni ko'rsatadi. Keyingi mashg'ulotda esa bolalar 2 uy quradilar. Bu vazifa na'munasiz bajaradi. Vazifani shu tariqa berilishi va uning asta-sekin murakkablashtirib borish bolalarni keyingi bo'ladigan faoliyatga tayyorlab beradi. «Tepalik qurish» mashg'ulotlarda bolalar avval tarbiyachini na'munasini ko'rib, tepalikni balandligini belgilab oladilar. SHundan so'ng bu tepalikdan kaptokchani dumalatib ko'radilar. Tarbiyachi bolalarga tepalikni baland, pastlikka ko'ra koptokchalarni tezva sekin dumalatishni tushuntirib beradi. Bolalarga topshiriq beriladi, ya'ni baland tepalik va past tepalik qurish. Bu mashg'ulotdan bolalar koptokchani tez yoki sekin dumalatish tepalikni baland pastlikka bog'likligini aniqlaydilar, ya'ni baland tepalikdan koptok tez dumalaydi, past tepalikdan esa sekin dumalaydi. Bunday mashg'ulotlar bolalarni mustaqil fikrlash qobilyatini o'stiradi.

Katta guruhlarda qurish-yasashga o'rgatishning metod va usullari.

Katta guruxlarda M.P.Agapovaning qurilish materiallaridan, o'yinchoqlar institutida ishlab chiqilgan № 2,5,6 naborlaridan foydalanish mumkin. O'rgatishning asosiy metodlari-infarmasion-reseptiv, tekshirish evristik metodlar. Bolalar namuna orqali tasvirlaydilar, tarbiyachi tushintiradi, sayrda maqsadga qaratilgan ko'zatishlar olib borishadi. Tarbiyachi bu metodlar yordamida bolalarda mustaqillikni rivojlantiradi. So'zlashuv usuli ham bolalarda aktivlik, mustaqillikni o'stiradi. Tarbiyachi tema nomini aytib namunani ko'rsatadi (kema).

Bolalar modelni ko'zatib topshirikni bajaradilar. Tarbiyachi esa oldindan bir qancha detallarni to'playdi va ularni bolalar oldinga qo'yadi. Topshiriqni bajarayotganda tarbiyachi bolalarga savollar berib, bolalarni mustaqil faoliyatga undaydi. Tarbiyachi bolalarga gapirib berishini o'rgatgandagina ular o'zlari o'ylaganlari bo'yicha qurilmalarni qurishlari mumkin. Qurilmalarni taxlil qilayotganda shuni ko'rsatib o'tish kerakki, bir predmetni turlicha qilib qurish mumkin.

Maktabga tayyorlov guruhlarida qurish-yasashga o'rgatishning vazifalari. Tayyorlov guruxda bolalarga predmetni umumiy va individual xususiyatlarini ajratishga o'rnatiladi. Bolalar narsalarning qismlarini proporsiyasini, simmetriyasini aniq chamalashga, narsalarni chiroyli bezashni o'rganadilar. Bu yoshdagi bolalar oldindan ko'rmokchi bo'lgan narsalarini tassavur qilib, uni qanday tuzilishini gapirib bera olishlari kerak, buning uchun qanday materialni tanlab, ishni qanday bajarilishini bilishlari lozim. Tarbiyachi bolalarga kompleks narsalarni kollektiv bo'lib qurishni, gurux bilan qurishni o'rgatib boradi. Bolalar bundan tashqari temani aniqlab, kerakli materiallar tanlash, bir-birlari bilan maslaxatlashib birga fikrlab qurishni o'rganadilar. Tayyorlov gurux tarbiyalanuvchilari berilgan topshiriq bo'yicha, rasmlar orqali murakkab bo'lgan turli narsalarni yasaydilar. qurish-yasash jarayonida predmetlar shakli orasida bog'liqlikni o'rganish, ularni qo'llanilishi aloxida qismlarni katta-kichikligi, konstruksiyasini bolalar egallab boradilar.

Tayyorlov guruxda bolalar transportning turlari bilan, binolar bilan tanishish katta ahamiyatga ega. Pedagog asosiy diqqatini binokorlarni nima uchun qo'llanilishga (aytiladi) qaratiladi. Bolalar olgan bilimlarini o'z ishlarida qo'llaydilar. Tayyorlov guruxda bolalar predmet formasi o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganadilar. Tarbiyachi

marshg'ulot o'tishdan avval bolalarni transportni turi bilan tanishtiradi. Bundan tashqari bolalar kemalarni turlari bilan ham tanishadilar: katta va kichik, yuk, harbiy, passajir kemalari. Tarbiyachi kemalarni turlariga solishtirib bolalarga tushuntiradi; tez yurar kemalar, uzun ingichga asosga ega, yuk kemasi-keng asosli, passajir kemasi harbiy kemaga qaraganda keng bo'ladi. Birinchi marshg'ulotda bolalar harbiy kema, keyingisida passajir kemasini yasaydilar. SHu sxema asosida «shahar transporti» temasida marshg'ulot o'tkaziladi. Kuzatish paytida bolalarda shahar transportining turli tumanligi haqida tasavvuri rivojlanadi. Tarbiyachi transportning har bir turini nima uchun qo'llanilishi takidlab o'tadi. Keyinchalik bolalarda predmetning qo'llanishiga ko'ra konstruksiyasini ajratish, konstruksiyani va predmetning alohida qismlarining katta kichikligini aniqlash malakasi shakllanadi. Bu vazifani ko'prik qurish jarayonida hal qilish mumkin. Bolalar bir nechta konstruksiyasi bilan tanishadilar va quyidagi fikrga keladilar: Qurilmalarning razmeri, ularning qo'llanilishi bo'yicha aniqlanadi. Kemalar qatnaydigan keng va chuqur daryoga baland va keng ko'prik quriladi. Ko'prikning tepa qismida transport va yo'lovchilar uchun yo'laklar quriladi. Birinchi marshg'ulotda tarbiyachi bolalarga yo'lovchilar uchun va transport uchun ko'prik qurishni taklif qiladi. Ikkinchi marshg'ulotda bolalar, ham yo'lovchi ham transport uchun umumiy ko'prik quradilar. Uchinchi marshg'ulotda esa bolalarni o'zlari mustaqil konstruksiya o'ylab, uni nima uchun qo'llanilishini tushuntirib beradilar. Tayyorlov guruxda bolalarda turli binolar haqida tushuncha bo'ladi: ko'p qavatli bino, teatr, vokzal, ertak-uychalar. Pedagog asosan bolalar diqqatini fazoviy joylashtirish, qurilmalarini fazoviy joylashtirishga qaratadi. «Ko'cha, shahar maydonlarni qurish» mavzuni o'tishdan

avval pedagog bolalarni shahar bo'ylab ekskursiyaga olib boradi va bolalar diqqatini shaharni qurilishi va estetik tuzilishiga qaratadi. Mashg'ulotda bolalarni guruhchalarga bo'lib, har bir guruxga biror bir maydon, ko'chalari qurish topshiriladi. Bolalar turli binolarni qurayotganlarida ularda predmetning asosiy qismlarini va tanish bo'lgan geometrik shakllarni ajratish malakasi shakllanib boradi. Kinoteatrga ekskursiyadan so'ng bolalar tomoshabinlar zali, foyega kirish qismini kub, prizma, yarimdoira shakliga ega ekanligini ko'radilar va o'zlari kinoteatr qurganlarida shu narsalarga e'tibor beradilar. Tarbiyachi tomoshabinlar zali va foyeni qurilish usulini ko'rsatib beradi. Bolalar jamoa bo'lib birga turli mavzularda narsalar quradilar (ko'chalar, temir yo'llar, vokzal, xayvonot bog'lari, kinoteatrlar va xokazo).

Maktabga tayyorlov guruhlarda qurish-yasashga o'rgatishning metod va usullari.

Tayyorlov gurux bolalari asosan qurish-yasashning quyidagi usulidan foydalanadilar, ya'ni tarbiyachining topshirigi bo'yicha bola o'z tasavvuriga tayangan holda rasm, foto rasmlardan foydalanadi. Ko'pgina qurilma temasi beriladi. Katta guruxga qaraganda bu guruxga beriladigan shartlar murakkabdir. Namunalar ko'pincha rasm, foto rasm bo'lib, bu rasmda bolalar ishlamayotgan qurilish materialidan qurilgan qurilmalar aks etgan bo'ladi. Ba'zida tarbiyachini o'zi yasagan narsani namuna sifatida ko'rsatish mumkin. Lekin bu usul bu yoshdagi bolalarga to'g'ri kelmaydi. Tarbiyachi topshirikni tushintirayotganda kurish-yasashni yangi usulini qisman ko'rsatib o'tadi. Tayyorlov guruxida ekskursiya va suxbatlar bolalarni qurish-yasash ob'ektlarini tasavvurlarini qilishlariga yordam beradi. Har bir ekskursiya bolalarni keyingi mashg'ulotga tayyorgarligini oshirishga qaratadi. SHahar bo'ylab ekskursiyada

tarbiyachi asosiy diqqatni maydon, ko'chalarni to'zilishini, binolarni chiroyli qurilganligiga qaratadi. Biror bir maydonni tarbiyachi bolalar bilan fazoviy joylanishini, binolarni taxlil qiladi. Mashg'ulotda esa topshiriqni tushuntirib, bolalar bilimni aktivlashtiradi. Mashg'ulotni boshida o'tkaziladigan suxbatlar-bolalar bilimni faollashtiradi. Tarbiyachi ko'prik qurayotganida bolalarga eslatiyu o'tiladi: ko'priklar har xil bo'ladi. Yo'lovchilar uchun va transport uchun ham ko'priklar. Mashg'ulotni boshida, kinoteatr qurishda tarbiyachi suhbatida binoning asosiy qismi tomoshabinlar zali, foyeni ajratadi, uning asosiy shakli, fazoviy joylanishini aniqlaydi. Agar mashg'ulot boshqa bo'lsa-tarbiyachi bolalardan o'ylagan qurilmalarini, uning nima uchun qo'llanishi tanlangan materiallar haqida gapirib berishni iltimos qiladi.

XI.II. QOG'OZ VA TABIAT MATERIALLARIDAN QURISH –YASASH

Maktabgacha ta'lim muassasasida turli xil o'yinchoqlarni yasash uchun qog'ozdan tabiat materialidan keng foydalaniladi. Bolalarga qog'ozning turli xil turlari beriladi: vatman, karton, yupqa va turli qog'ozlar.

Tarbiyachi bolalar bilan birga tabiiy materiallarni tayyorlab, bir yil ichida ularni g'amlaydi. YOzda somon, manzarali daraxt mevalari, yong'oqlar teradilar. Mevalar urug'i yaxshilab yuvilib quritiladi,

bunday urug'lar maxsus kutilarda saqlanadi. Bu xildagi qo'llanmalarni yasash uchun quyidagi materiallardan ham foydalaniladi: qog'oz, karton, plastilin, sim, gugurt cho'pi, elim, qaychi.

Qog'oz tabiat va tashlandik, materiallari. Bu materiallar bolalar bog'chasida turli-tuman o'yinchoqlar yasash jarayonida foydalaniladi. Bu jarayon faqatgina foydali bo'libgina qolmay, balki qiziqarli va bolalar tomonidan sevib bajariladigan jarayondir. Bolalar xilma-xil turlardagi qog'ozlar bilan ishlaydilar. Xilma-xil tabiat materiallari manzarali daraxt mevalari, shox-shabbalar va boshqalar. Tarbiyachi bolalar birgalikda tabiat materiallarini oldindan tayyorlab boradi. Masalan: urug'lar, danaklar, yaxshilab yuvilib, quritilib yig'iladi. Joludъ va kashtanlarni daraxtdan to'kilishi bilan terib oladilar. Klen va yasень daraxtining urug'i esa qishda yig'iladi. Har bir tabiat materialining turi aloxida qutichalarda saqlanadi. SHuningdek, ulardan o'yinchoklar yasashda, yordamchi materiallar, qog'oz, karton, plastilin, simlar, kley va mexnat qurollari, qaychi, bigiz, igna va boshqalar qo'llaniladi.

O'rta guruxda tabiiy material va qog'ozdan qurish –yasashga o'rgatishning vazifalari. Bolalarni yangi qurilish materiali–qog'oz bilan, uning xususiyati bilan tanishtiriladi. O'rta gurux tarbiyalanuvchilari tabiat materiali bo'lgan–shox, barg, ildiz, turli yong'oqlar, ularni po'stlaridan narsa yasashga o'rgatib boriladi. Tarbiyachi bolalarga tabiiy materialning borligi va uni turli xil narsalarni yasashda kerakligini yoritib beradi. Bolalarda umumiy ko'nikma va malakalar shakllanib boradi, ya'ni predmetlarni tekshirish, ketma-ketlikka asoslanib ishlash, boshlagan ishni

ohirigacha bajarish, hamda qo'llarni aniq harakatlanish va xokazolar.

Dastlabki mashg'ulotda tarbiyachi bolalarga bir necha predmetlarni, qog'ozdan yasalgan o'yinchoqlarni ko'rsatib uni buklab, yopishtirish orqali archani yasatish uchun, o'yin va sovg'alar uchun turli xil qiziqarli o'yinchoqlar yasash mumkinligi haqida gapirib beradi. Birinchi mashg'ulotdayok bolalar tarbiyachini ko'rsatmasi va tushuntirishi asosida qog'ozni teng ikkiga buklashni o'rganadilar. Keyingi mashg'ulotlarda archa uchun o'yinchoq, sovg'a yasalgan paytlarda bu ko'nikma mustaxkamlanadi. Mashg'ulotlarda uycha, avtobus, yuk mashinasini yasatganlarida bolalar tayyor elementlardan o'yinchoq yasash, asosiy qismga aloxida detallarni yopishtirishni ham o'rganadilar. Masalan: uychaga–eshik, derazani; avtobusga–oyna, g'ildirak yopishtiradilar. Topshiriqni bunday turini bajarish faqat texnik malakalarni shakllantirib qolmay, balki bolalarni aqliy faoliyatini, mustaqil ishini ham rivojlantiradi. O'yinchoqni yasashdan avval bolalar qaysi qismni bir biri bilan birlashtirishni, qaysi qismni yopishtirish kerakligini o'ylaydi. YOz paytida bolalar tabiiy materiallardan foydalana boshlaydilar. Avvalo tarbiyachi bolalarni shu material bilan oldindan yasalgan sodda qurilmalar bilan tanishtirib, aloxida predmetlarni, ular o'rtasidagi o'xshashlik, undan qanday foydalanish kerakligini tushuntiradi. Tabiiy material, qog'ozdan qurish-yasash mashg'uloti, qurilish materiali bilan qurish-yasash mashg'uloti almashinib turadi.

O'rta guruxda tabiiy material va qog'ozdan qurish –yasashga o'rgatishning metod va usullari. O'rgatishning asosiy usuli–namunani ko'rsatish va tushuntirishdir. Tushuntirish qisqa va aniq bo'lishi kerak. Tarbiyachining aniq, tushunarli qilib tushuntirishi uchun bolalar

vazifani to'liq bajarishlari lozim. Qog'ozdan uycha yasash davomida, tarbiyachi bolalarga tayyor uychani ko'rsatadi (qalin qog'oz 2 ga buklangan, ustida esa trubali tom) va u nimadan qilinganini so'raydi. (qog'ozdan-uy, rangli qog'ozdan esa tomi, poloskadan truba, deraza, eshiklar va xokazo). Oldingi tajribalarga tayangan holda, tarbiyachi bolalar bilan birga uychani ketma-ketlik asosida qurishni davom etadi. Qachonki bolalarga murakkab konstruksiya berilsa, ularni tajribalarini xisobga olgan holda tarbiyachi bajarish usulini to'laligicha ko'rsatib, tushuntirib beradi. Agar yasaladigan narsa sodda bo'lsa, bolalar o'zlari mustaqil bajarishlari mumkin, lekin tarbiyachi namunani bolalarga ko'rsatadi. Masalan: yozuv kitobchalari yasash mashg'ulotida tarbiyachi bolalarga bir necha xil applikasiya bilan bezatilgan yozuv kitobchalarini namoyish qiladi va bolalardan mustaqil bajarib, so'ng uni bezashni iltimos qiladi. Yilni ohirida bolalarda qog'oz bilan ishlash tajribasi ortganligi uchun tarbiyachi bolani xoxishlari bo'yicha qurish-yasash mashg'uloti o'tkazadi. Tarbiyachi bu mashg'ulotdan 1-2 kun oldin bolalarni qog'ozdan yasalgan narsalarni ko'rgazma qilib, bolalarga ularni qanday yasalganligini eslatib qo'yadi. Mashg'ulot davomida tarbiyachi bolalar ishiga raxbarlik qilib tekshirib boradi. Tayyor bo'lgan narsalarni taxlil qilganda tarbiyachi asosiy e'tiborni to'g'ri va ozoda bajarilgan ishlarga qaratadi. Tabiiy materialdan narsa yasashga o'rgatish yilning ohirida boshlanadi. Masalan: yong'oq po'stidan tipratikan yasashga o'rgatishdan oldin tarbiyachi bolalarga tipratikanni o'zini ko'rsatadi. YOki uning rasmini ko'rsatadi, uni tanasi igna bilan qoplanganligini, oyoqlari kaltaligini tushuntiradi. Keyin mashg'ulotda tayyor o'yinchoq bilan rostakam tirik tipratikanni solishtiradi, so'ng uni qanday yasashni bir bir ko'rsatadi. Uni tanasi

yong'oq po'stidan, ignalari, yuzi plastilindan yasaladi. Avval yong'oq ustiga plastilin surtiladi, yuz to'zilishi va ignalarini yasaydi. Mashg'ulot davomida bolalarga maslaxat berib yordamlashadi. Bolalarning barcha yasagan narsalari ma'lum bir maqsad uchun ishlatiladi. Albomlar–rasm uchun, yuk mashinasi. Uychalar–o'yinlar uchun. SHunda bolalarda qiziqish uyg'onadi, shuning uchun narsalarni qiziqib chiroyli toza bajaradilar. Qurish-yasash uchun kerak bo'lgan materialni tayyorlash tarbiyachidan ko'p vaqtni talab etadi.

Qurilish materiallari bilan turli xil predmetlarning turlicha timsollarini yaratish kabi ijodiy bolalarda shakllantirish amalga oshiriladi.

Katta guruxda tabiiy material va qog'ozdan qurish –yasashga o'rgatishning vazifalari. Bolalarga qog'ozni teng buklash, to'rt buklash, buklangan joyni tekislash malakalari o'rgatib boriladi. Qog'ozni 16 kvadratlarga buklash, burchak va tomonlarini aniq joylashtirish, doirani diametri bo'ylab buklash va konus hosil qilib yopishtirishni o'rgatiladi. Masalan: qog'oz silindirni birlashtirib turli, murakkab bo'lmagan kompozitsiyalarni yasaydilar. YAna bolalar gugurt qutisini bir-biriga yopishtirib narsalar yasashni ham o'rganadilar. Tabiiy materiallardan archa shishkasi, gulning urug'lari, o'tlar, yong'oqdan turli narsalar yasab, ularni kley, gugurt bilan birlashtirishni, to'g'ri foydalanish kabi malakalarni egallab boradilar. Bolalar o'z faoliyatlarini rejalashtirish va shuni mustaqil bajarishni ham o'rganadilar.

Dastlabki mashg'ulotlarda o'tgan materiallar takrorlanadi, natijada bolalar qog'ozni teng buklash, tomonlarini qo'l bilan tekislash malakasi yanada mustaxkamlanadi. Bolalar bu amallarni qanday bajarishni esga oladilar. Birinchi mashg'ulotda qog'ozdan

savatcha yasaydilar. Tayyor namunani ko'zatib bo'lgach, tarbiyachi kvadrat qog'ozni qanday buklab qirqish, qanday yopishtirishni ko'rsatadi. Savatchani bandini qanday yopishtirishni esa bolalar o'zlari o'ylab topadilar. Ikkinchi mashg'ulotda esa kvadratni diagonal bo'yicha buklashni o'rganadilar. Bunda kvadrat qog'ozni 16 kvadratga buklash ko'rsatilmaydi. Tarbiyachi tushuntirayotganda ikki tomoni qirqilgan, buklangan tayyor kvadratdan foydalaniladi. Bolalar oldingi mashg'ulotdan olgan bilimlarini uycha qurish da qo'llaydilar, o'zlari qirqib yopishtiradilar. Mashg'ulotni boshida namunani ko'zatayotganda tarbiyachi ishni qanday bajarishni bolalarga o'rgatadi va yordam beradi. Qog'ozdan narsa yasashni ma'lum bir vaqtdan so'ng qaytarish mumkin, lekin bolalar o'zlari mustaqil bajaradilar (ochiq korobka). Tayyor formalardan biror bir narsani yopishtirish orqali yasashni bolalar asta-sekin o'rganadilar. Birinchi mashg'ulotda tarbiyachi gugurt qutisidan qanday qilib avtobus yasashni ko'rsatadi: qutini qanday qilib bir-biriga yopishtirish, g'ildiraklarni qanday qilib birlashtirishni va xokazo. Bolalar topshiriqni ko'rsatish va tushuntirish asosida bajaradilar. Ikkinchi mashg'ulotda tarbiyachi bolalardan avtobusni qanday yasaganlarini eslatib, so'ng tayyor yasalgan mebelni bir necha namunasini bolalarga namoyin qiladi. Bu qurilmalarni bolalar ko'zatib bo'lgach, uni qanday qilib bir-biriga yopishtirilganligini va boshqalarni ko'radilar. Qurishlari kerak bo'lgan predmet uchun kerakli materiallar tanlaydilar. Bu mashg'ulotlarda hosil bo'lgan malakalarni tarbiyachi bolalarni o'ylaganlari bo'yicha narsa qurish mashg'ulotlarda mustaxkamlayi. Bunda bolalar o'zlari qaysi materialdan nima yasashlarini, qanday qilib yasashlarini mustaqil bajaradilar. Lekin keyingi mashg'ulotlarda tema ancha murakkablashadi; ya'ni korobka, karton, qog'ozdan

yuk mashina, kema yasash va xokazo. Bu paytda tarbiyachi yana bolalar bilan birgalikda ish olib boradi, ya'ni o'zi ko'rsatib, tushuntirib beradi. Ish faoliyatini bunday olib borilishi bolalarni keyingi ijodiy faoliyatida katta ahamiyatga ega. Bolalarga doirani diametri bo'ylab buklash, konusni yopishtirish, kontur bo'ylab qirqishdan avval, tarbiyachi parashyut, uzun ko'ylak kiygan matryushka, o'yinga tushayotgan matryoshkani yasashni o'rgatadi. SHunday qilib topshiriq murakkablashib boradi: bolalar tayyor yarim doiradan qirqishni o'rganadilar. Bu jarayonni tarbiyachi tushuntiradi, qolganini esa bolalar bajaradi. Yil oxirida bolalar o'z bilimlarini tekshiradilar. Kvadratni diogonal bo'ylab buklash tomonlari, burchaklarni to'g'ri birlashtirish, qayiq, o'yinchoqlar yasash mashg'ulotlarda o'rganadilar. Mashg'ulotlarda bolalar tayyor murakkab bo'lmagan andoza bo'yicha ishlashni ham o'rganadilar. SHunday qilib bolalar silindrni turli konstruksiyalarga birlashtirishni egallaydilar. Ularda fikrlash, ijodiyot, fantaziya rivojlanib boradi. Boshqa materiallardan narsa yasashga o'rgatishdan oldin tarbiyachi materialni xususiyati bilan tanishtiradi, bolalarga shu materialni ushlab, uni qanday ekanligini so'raydi, porolon-yumshoq, engil, uni ezsa yana o'z holatiga qayta oladi. Porolondan bolalar qorbobo, nayzan gul, quyoncha, jo'ja va xokazolar yasaydilar. Narsa yasashni tushintirayotganda tarbiyachi asosiy diqqatni aloxida predmetlarni qanday birlashtirishga qaratadi, mashg'ulot davomida eslatib o'tadi. YAngi yil bayramida bolalar archa o'o'yin choqklari yasaydilar: qog'ozni qat-kat qilib (gormoshka) buklab undan (turli) simmetrik formalar qirqadilar. Bolalar o'z o'ylaganlari bo'yicha qog'oz, karton, boshqa materialdan narsa yasayotganida avval olgan bilimlarini ishlarida qo'llaydilar.

Katta guruxda tabiiy material va qog'ozdan qurish –yasashga o'rgatishning metod va usullari. Bolalarga qog'oz va boshqa materialdan narsa yasashga o'rgatishda tarbiyachi narsalarni ketma-ket ko'rsatish, tayyor namunani ko'zlatish, bolalar bilimni tekshirish uchun savollar berish, bajarish usulini ko'rsatishdan keng foydalanadi. Metodni tanlash va uni amalda qo'llash o'rgatishning vazifasiga bog'lik. Silindrdan narsa yasashga tarbiyachi silindrni qanday yasashni tushuntirmaydi, chunki bu shakl bolalarga tanish. Bu o'yinchoq qanday qismlardan qilingan? CHiziqchani qanday qilib silindrga aylantirish mumkin? kabi shunga o'xshash savollar beriladi. Bunday savollar bolalarga ish faoliyatini qanday borishini eslatadi, qismlarni birma-bir birlashtirish kerakligini tushuntiradi. Boshqa mashg'ulotda tarbiyachi tayyor namunani kuzatib bo'lgach, kvadrat qog'ozni ikkiga buklash, doirani teng ikkiga buklashga taklif etadi. Bolalar kema hosil qilish uchun, nima qilish kerakligini aytib beradilar. Agar ular javob berishda qiynalsalar yoki noto'g'ri javob bersalar, tarbiyachi to'g'rilab aytib beradi. Bolalar diqqatini yangi yasaladigan narsaga qaratish uchun tarbiyachi mashg'ulotga 1-2 kun qolganda qo'l ishlari burchagida namunalar ko'rgazmasini tashkil qiladi. Masalan: kichik kompozitsiyalar tashkil qiladi, silindrdan 2 xil figura-tulki va quyon, 2 ayikcha, yoki turli o'yinchoqlar namoyish qiladi. Tarbiyachi bu o'yinchoqlarni ko'rsatmayotganda bolalar diqqatini ularni bir-biriga qanday birlashtirilganligiga qaratadi. Mashg'ulotda tarbiyachi ba'zan yangi usulni individual tarzda ko'rsatib beradi. Bolalar paralondan doiracha hosil qilishni o'rganganlaridan so'ng tarbiyachi hamma bolalarga doirachani sim bilan birlashtirishni ko'rsatadi. Bolalar o'z ishlarini bajarayotganlarida tarbiyachi qiynalgan bolalarga yordam beradi. Tarbiyachi

mashg'ulot paytida bolalarga avvaldan bu o'yinchoqlar, narsalarni nima uchun yasashlarini, nima uchun kerakligini aytib o'tadi (o'yin uchun, kichkintoylarga sovg'a uchun archani bezatish uchun va xokazo). Qurish yasash mashg'ulotlarini tarbiyachi turli qurilish materiallardan foydalanilgan holda olib borishi lozim.

Tayyorlov guruxda tabiiy material va qog'ozdan qurish -yasashga o'rgatishning vazifalari.

Mashg'ulotda bolalar qog'oz bilan ishlash ko'nikma va malakasini egallab boradilar: qog'ozning turli tomonlariga buklash, diagonal bo'ylab bo'lish, tayyor andazani buklash shablon bo'yicha detallarni qirqish. Tayyorlov guruxda bolalar turli narsalar yasaydilar-o'yinchoklar. Karton yordamida o'yinchoqlar tayyorlanadi (petrushka balalayka bilan, qo'lini qimirlayotgan quyon...) karobkadan, karton va qog'ozdan (avtomashina, yuk krani, traktor, uy) qurish mumkin. Qog'oz karton, tabiiy materialdan (ildiz, tayokcha va boshqa lar) suvda o'ynaladigan o'yinchoqlar, (kemacha, barja) qurish mumkin. Tarbiyachi bu o'yinchoqlarni nima uchun qo'llanilishini bolalarga o'rgatadi. Tabiiy materiallardan narsa yasash mashg'ulotida tarbiyachi bolalarga shox-shabba, shishka, urug'lardan foydalanib, bu figuralarning aloxida qismlarini turli usulda birlashtirishni (kley, sim, gugurt cho'pi, plastilin bilan va...) o'rgatadi. Bolalar turli shakllarni odam, xayvonlarni, qush, baliq, kapalaklarni, archani urug'i, yong'oq postidan, o'z o'ylaganlari bo'yicha, tarbiyachining topshirig'i bo'yicha yasaydilar. Bolalarga yana shoxlar, ildizlarni tanish bo'lgan ertak qaxramonlariga o'xshaganlarini topishni ham o'rgatib boriladi. Bu faoliyat orqali bolalarni fantaziya, tasavvurlarini rivojlanib boradi.

Qog'ozni chizilgan chizik buylab buklash, andaza bo'yicha ishlash malakasi mebel yasash mashg'ulotida shakllanib,

mustaxkamlanadi. Na'munani ko'zatgach bolalar undan nima yasash mumkinligini aniqlaydilar. Bir stol atrofida o'tirgan bolalar, ishni bo'lib olib (bir bola, divan, boshqasi kreslo va xokazo). Stol stulning oyoqlarini balandligini aniqlaydi. Xuddi shu tema bo'yicha yana bir mashg'ulot o'tkaziladi, bunda bolalar o'zlari andaza qilib, uni to'g'ri buklab turli mebellar yasaydilar. Bundan tashqari ular lineyka bilan chiziq chizish, o'zunlik, enini o'lchashni ham o'rganadi. Tarbiyachi faqat chizg'ich bilan qanday ishlashni ko'rsatib beradi, kolgan kismini bolalar mustaqil bajaradilar. Mashg'ulot boshlanishidan oldin bolalar bir- birlari bilan nima yasashlarini gaplashib oladilar va kerakli materiallarni o'z stollariga joylaydilar. Bunday mashg'ulotlar bolalarni qo'l muskullarini rivojlantirib qolmay, balki ularni xotira, fikrlash, ijodlarini ishdan oldin planlashtirish qobiliyatlarini ham o'stiradi. Aytaylik, yangi yil bayramiga bolalar mashg'ulotda archa o'yinchoqlarini yasaydilar. Bolalar namunani o'zlari tanlab, materiallarni tayyorlab, mustaqil bajaradilar. Bu mashg'ulotda bolalar applikasiya mashg'ulotida olgan bilimlarini qo'llaydilar: qog'ozni ko'p buklab bir xil tipli figuralarni qirqadilar. Tayyorlov guruxda tarbiyachi bolalarni oldingi guruxlarda olgan bilimlarini, malakalarini mustaxkamlaydi. Bolalar o'z o'ylaganlari bo'yicha mavzu tanlab, kerakli materiallarni tanlab, ishni nimadan boshlash, uning qismlarini qanday birlashtirishni mustaqil bajara oladilar. Tarbiyachining yordami bilan bolalar avtomashina, kartondan harakatlanuvchi o'yinchoqlar (quyon, matryoshka, ayiq va xokazo) ni asosiy qismga mayda qismlarni ip bilan birlashtiradilar. Tarbiyachi yangi materialni tushuntirayotganda uning qismlarini birlashtirishga bolalar diqqatini qaratadi, temaga ikki mashg'ulot ajratiladi. Birinchisida bolalar quyoncha va ayiqni qirqadilar, boshqa

mashg'ulotda hayvonlarni, qo'g'irchoqlarni qirqadilar. Tabiiy materialdan narsa yasash mashg'uloti ko'pincha yozda va kuzda olib boriladi. Mashg'ulotga bir necha kun qolganda tarbiyachi tema nomini aytib, mavzuga oid materiallarni yig'ishni iltimos qiladi. Mashg'ulot davomida bolalar qanday qilib qismlarni bir-biriga birlashtirayotganliklarini kuzatib boriladi. Bir stol atrofida o'tirgan bolalar birga fikrlashib, kompozisiya tashkil qiladilar. Tarbiyachi bolalarga qaragayning ochilmagan shishka-urug'idan kapalak, baliqchalar yasashni o'rgatadi. Bolalar olgan bilim, malakalarini boshqa mashg'ulotlarda qo'llaydilar.

Tayyorlov guruxda tabiiy material va qog'ozdan qurish -yasashga

o'rgatishning metod va usullari. Tayyorlov guruxda bolalar katta texnik malakalarni talab qiluvchi ancha murakkab konstruksiyalarni o'zlashtirib beradilar. SHuning uchun tarbiyachi narsalar yasashni, uning bajarilish usullarini aniq tushuntirib, ko'rsatish uslubidan tez-tez foydalanadi. Tarbiyachi balkonli uyni qurish temasida avval ko'p qavatli balkonli uy konstruksiyasini tayyor holda ko'rsatadi, so'ng ishni o'zi ko'rsatib, uyni qanday yasalishini qog'ozni buklab, balkonlarini yasash uchun qirqib, uni tomini qanday joylashishini ko'rsatib beradi. Agar mashg'ulotda bolalar tanishish usulini qo'llasalar, tarbiyachi faqat namunani kuzatish va qisman ko'rsatish bilan cheklanadi halos, yoki bolalar bilimini faollashtiruvchi savollar berishi mumkin. Archa o'yinchog'ini yasash mashg'ulotida tarbiyachi bolalarga namunani ko'rsatgach, uni qanday qirqishni bolalardan so'raydi. Ular bunga javob beradilar, so'ng o'zlari mustaqil bajaradilar. Agar yasalayotgan narsa masalan: harakatlanuvchi o'yinchoqlar, ko'p vaqtni olsa, bolalar qiynalsalar, tarbiyachi mashg'ulotni ikkiga bo'lishi mumkin. Birinchi mashg'ulotda tarbiyachi kartondan yasalgan

o'yinchoqlarni ko'rsati, bugungi teatr o'yiniga ham xuddi shunday o'yinchoqlar yasashligini aytib o'tadi. Lekin bu o'yinchoqni chizib berish lozim, so'ng bolalar xayvonchani o'ylab topib chizib bo'yaydilar. Ikkinchi mashg'ulotda bolalar tarbiyachining tushuntirishi va ko'rsatmasi asosida o'yinchoq yasaydilar. O'yinchoq yasash mashg'uloti avvaldan tayyorlikni talab qiladi. Tarbiyachi bu ishga bolalarni jalb qiladi. Ular material tayyorlashga yordamlashadilar: qog'oz qirqadilar, shakli bo'yicha joylashtiradilar, qog'ozni oldidan (mebelni oyog'i uchun) truba qilib yopishtiradilar. Bolalar o'z o'ylaganlari bo'yicha mashg'ulotning yaxshi o'tishi avvaldan tayyorgarlikka bog'lik: bolalar qanchalik materiallarni yasaydigan predmetlarini tez topsalar, nima yasashlarini oldindan bilsalar, shunchalik mashg'ulot qiziqarli bo'ladi. Tarbiyachi mashg'ulot uchun bolalar bilan turli razmer, turli shakldagi daraxt, gul, butalarning urug'larini, shox, makkajo'xorini doni, beresta, mox va boshqa ko'pgina tabiiy materiallarini yig'adilar. Bolalar oldindan o'ylagan narsalari uchun materiallar yig'adilar: yirik urug' tanasi uchun, mayda urug' boshi uchun, turli shoxlar-qo'l, oyoq, panjalar uchun. Tarbiyachi bolalarga yig'gan materialdan narsalar yasashni o'rgatadi, ya'ni bolalar diqqatini shu materiallar hayvonlarni figuralariga o'xshab ketishiga (yugurayotgan kiyik, tuya qush, odamlar va xokazo) qaratadi. Bu narsalarni yasashda tarbiyachi ham ishtirok etishi mumkin. Bolalar tayyor figuralarni taglikka o'rnatayotganlarida tarbiyachi taglikni mix bilan teshib beradi yoki kapalaklarni qanotlarini shishkaga joylashtirib beradi. Bu barcha yasalgan narsalardan ko'rgazma uyushtiriladi. 8-mart bayramiga, ota-onalar majlisiga bag'ishlanadi. Bu ko'rgazmalar bolalar ishini

yanada yaxshi bo'lishiga yordam beradi va bolalarda javobgarlik xissini estetik didlarini yanada o'stiradilar.

XII.BOB. MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASASIDA TASVIRIY FAOLIYATI MASHG'ULOTLARINI REJALASHTIRISH VA HISOBGA OLISH

Maktabgacha ta'lim muassasasida tasviriy faoliyati bo'yicha ishlarni rejalashtirishda asosiy prinsip–bu tasviriy faoliyatini ta'lim tarbiyaviy ishning eng muhim bo'limlaridan biri sifatida qarash hisoblanadi. Tasviriy faoliyati bo'yicha ishni ma'lum bir vaqtga rejalashtirishda, shu davrda faoliyatning boshqa turlari bo'yicha ham amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiyaviy ishlarni ham nazarda tutmoq lozim. Tasviriy faoliyati bo'yicha mashg'ulotlarni rejalashtirishda, albatta tasviriy faoliyati mashg'ulotlari o'rtasida o'zaro bog'liqlikni ham hisobga olmoq zarurdir. Tasviriy faoliyatining har bir turi o'ziga hos vazifalarni hal etadi, ammo qanday bo'lsada, ularni bir yo'nalish, maqsad bo'yicha (tevarak-atrof hayotni xilma-xil o'ziga hos ko'rinishlarida tasviriy) birlashadilar. Tasviriy faoliyati turlari–rasm chizish, loy bilan ishlash, applikasiya o'ziga hos tasviriy texnikasiga egadir. Tasviriy faoliyati bo'yicha ishni rejalashtirishda tarbiyachi albatta har bir turdagi mashg'ulotlar soniga qat'iy rioya qilish lozim. Tasviriy faoliyati bo'yicha mashg'ulotlarni rejalashtirish, yuqoridagilardan tashqari mashg'ulot qanday materiallari bilan o'tkazilsa, maqsadga muvofiq bo'lishlarini ham tarbiyachi nazarda tutmoq lozim. Masalan, loy bilan ishlashda–loy yoki plastilin, rasm chizishda–guashь, rangli qalam, ko'mir tayoqchasi va hokazo. SHuningdek, tarbiyachi mashg'ulotning dastur mazmunini tanlashda,

bolalarga qanday predmetlarni chizdirish haqida emas, balki shu predmetni chizdirish yoki loydan yasattirish orqali qanday bilim va ko'nikma berish yoki o'rgatish haqida ko'proq o'ylashi lozim. Ixtiyoriy mashg'ulotlari rejalashtirishda esa tarbiyachi bolalarning mustaqilligi ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beruvchi o'rgatish usullari to'g'risida o'ylab olish kerakdir. Tarbiyachi ishlarni rejalashtirishda u yoki bu guruh bo'yicha programma qo'ygan vazifalarni barchasini e'tiborda tutgan holda ish rejasini to'zadi. SHuningdek, tasviriy faoliyatlari bo'yicha bir oyga mo'ljallangan istiklol reja tuzish ham maqsadga muvofiqdir. Bunda tarbiyachi tasviriy faoliyati mashg'ulotlari o'rtasidagi o'zaro bog'lanishni ham nazarda tutadi. SHunday qilgan taqdirdagina, bolalar ma'lum bilim, malaka va ko'nikmaga ega bo'lishlari mumkin bo'ladi. Bundan tashqari tasviriy faoliyat turlari o'rtasidagi o'zaro bog'lanish natijasida tevarak-atrofni badiiy jihatdan o'zlashtirishlarning yangi-yangi yo'llari vujudga keladi va bolalar tevarak atrofni obrazli qilib tasviriyning turli xil usullari bilan tanishadilar. Demak, tasviriy faoliyati turlari o'rtasidagi o'zaro aloqa ishlarini rejalashtirishda katta ahamiyatga ega ekan, xo'sh bu o'zaro bog'lanish qaysilar ekan?

1. Tasviriy faoliyatiga ta'lim-tarbiya ishining muhim bo'lagi deb qarash, hamda rasm chizish, loy bilan ishlash, applikasiya mashg'ulotlarini rejalashtirishda programmaning barcha bo'limlari o'rtasidagi o'zaro aloqa, bog'lanishni doimo diqqatda tutish lozim. YA'ni tevarak-atrof bilan tanishtirish va musiqa mashg'ulotlari va hokazo. Bular tasviriy faoliyati uchun qiziqarli hodisalar va voqealarni tanlashga yordam beradi.

2. Tasviriy faoliyatining barcha turlari tevarak-atrof hayotni obrazlarda tasvirlaydi, ammo har biri o'ziga hos xususiyatga ega

ekanligi hisobga olmoq zarur. Rasm chizish–predmet va voqealarni rangda tekis yuzada tasvirlaydi, loy hajmlarda applikasiya–rangda, siluet ravishda. SHuningdek, har biri o'ziga hos tasvir texnikasiga ega: rasm chizish chiziqli grafik ravishda, rang tasvir usulida, loy-plastik ravishda applikasiya-qog'ozdan qirqish va alohida qismlardan to'zish.

3.Dasturda tasviriy faoliyati turlari oldiga qo'yilgan vazifalarning ham o'zaro aloqada ekanligidir. Masalan, bolalar rang bilan rasm chizishda va shu bilan bir vaqtda applikasiyada ham tanishib boradilar.

4.Tasviriy faoliyati turlari o'rtasidagi bog'lanish tarbiyachiga rasm chizish, loy, applikasiya bo'yicha vazifalarni aniqlashga yordam beradi. Masalan, kichik guruh doiraviy shakllarni o'rgatishda, oldin tayyor doira shakllarini applikasiyada bergan ma'qul, so'ng esa rasm chizish mashg'ulotlarida bergan ma'qul.

5.Tasviriy faoliyati turlari o'rtasidagi bog'lanish ma'lum bir mavzudagi mashg'ulotlar asosida ham bo'lishi mumkin. Masalan, rus xalq ertagi “Bo'g'irsoq” ni bolalar ham chizish, applikasiya va loydan yasashi mumkin. Bu turdagi takrorlanish bolalarning mavzuga nisbatan qiziqishlarini pasaytirmaydi, chunki har bir faoliyat turi jarayonida bolalar ertak qahramonlarini xilma-xil tasviriyning yangi usul va yo'llari bilan tanishadilar.

6.Tasviriy faoliyati mashg'ulotlarni to'g'ri rejalashtirishda, mashg'ulotlar o'rtasida ularning dastur vazifalari, mavzular o'rtasida bog'lanish vujudga keladiki, buning natijasida bolalarning yangi malaka va ko'nikmalarini va bilimlarni egallashlarida ma'lum ketma-ketlik va bog'lanish vujudga keladi. Masalan, “Qushlar” mavzusi asosida olib borilgan mashg'ulotlar jarayonida bolalar don

cho'qiyotgan qushni loydan yasashni, shoxda o'tirgan qushni rasmini chizishni, afsonaviy qushni qanday qilib, qog'ozdan qirqib olishni bilib oladilar.

7. SHuningdek, tasviriy faoliyati bo'yicha ishni rejalashtirishda faqatgina ularning turlari o'rtasidagi ketma-ketlikni nazarda tutmay, balki har bir turdagi mashg'ulotlar o'rtasida ham bog'lanish o'rnatish va ularni diqqatda tutish lozim. Masalan, predmetli rasm chizish loy ishlaridan keyin mazmunli ishlarni rejalashtirish lozim.

Tasviriy faoliyati bo'yicha ishni rejalashtirishda tarbiyachi bolalar bilan ishlashda foydalanadigan metod va usullariga ham ahamiyat bermog'imiz lozim. Bular ko'rsatmali va og'zaki metod hisoblanadi. Ko'rsatmali va og'zaki metodning o'zaro birgalikda olib borilishi lozim. Demak, tarbiyachi tasviriy faoliyati bo'yicha ishlarni rejalashtirishga juda katta ahamiyat bermog'i lozim ekan. Tarbiyachi ishni rejalashtirishga qanday ahamiyat bergan bo'lsa ishni hisobga olishga ham shunday e'tibor bermog'i lozim bo'ladi. Chunki bu narsa–tarbiyachiga tasviriy faoliyatiga o'rgatish bo'yicha dastur vazifalari talablari qanday bajarilganligi aniqlashga va mashg'ulotlarni sifatli chiqishi uchun qanday tayyorgarlik ishlarini ko'proq olib borish lozimligi, hamda o'rgatishlarning yangi xilma-xil metod va usullari ustida ko'proq ishlash lozimligini aniqlab olishga va keyinchalik ulardan bolalar bilan ishlashda foydalanish uchun yangi-yangi imkoniyat yaratib beradi. Tasviriy faoliyat bo'yicha bolalar ishini taxlil qilish ikki shaklda olib borilishi mumkin.

1. Matn shaklida: har kungi hisobot va alohida bolalarni kuzatish bo'yicha olib borilgan kuzatishlar matni.

2. Ko'rgazmali: Bolalar ishlarini saqlash, tasviriy faoliyat bo'yicha bolalar ishlarini saqlash tarbiyachiga guruhdagi u yoki bu bolaga

tasviriy malaka va ko'nikmalarni egalladimi, yo'qmi, tevarak-atrof go'zalligini, rang va shaklni ko'rishga o'rgandimi yo'qmi? SHu masalalarni hal etishga yordam beradi. Har bir bolalarning ishi belgilangan bo'lishi lozim. Bola chizgan yoki yopishtirgan ishining orqa tomonida uning ismi familiyasi, mashg'ulot o'tkazilgan sanani ham yozish kerak. Bolalarning chizgan ishlarini alohida papkalarga yoki ularni albom holiga keltirib qo'yish mumkin. Eng qulayi ishlarni tikib qo'yish, ya'ni hamma mashg'ulotlarni yig'ib, o'rtasidan uzun lentasimon qog'oz bilan bog'lab qo'yishdir. Bu lentaning kengligi, bolalar yoshi, mashg'ulot nomi, familiyasi, tarbiyachining o'tkazgan sanasi sig'ishi lozim. SHunga qarab, bolalarning loy ishlarini ham (har bir bolaning 3 ta ishi 1 yilda saqlash lozim) ishni saqlashda o'quv yilining boshi, o'rtasi va oxiri bo'yicha ajratish maqsadga muvofiqdir. Bu esa bolalarning malaka va bilimni taxlil qilishga yordam beradi.

Kundalik hisobot. Bu hisobot bolalarga berilayotgan bilimlarni qay darajada egallayotgani aniqlashda yordam beradi. Tarbiyachi bu hisobotida bolalarning davomati va mashg'ulot davomida o'zini qanday tutganligi, ularda ro'y berayotgan sifat o'zgarishlar belgilab boriladi. Bu hisobot har kunning ohirida yozib boriladi. Kundalik hisobotda tarbiyachi mashg'ulotlardagi yutuq va kamchiliklarni aniq ko'rsatib bermog'i lozim. Bunda yangi berilgan bilimni bola qay darajada egallaganligi, individual bolaning ismi, familiyasini aniq ko'rsatib olib borilishi lozim. Masalan, o'rta guruhda loy mashg'ulotida Tolipov Husan qushlarni shaklini obrazli yaratishga harakat qildi, kaftlari orasida loyni to'g'ri eshdi. Komilov SHuhrat bugungi mashg'ulotda passiv qatnashdi. SHaklning qismlarini proporsiyalarga bo'lishda hatoliklarga yo'l qo'ydi-deb yozish mumkin. Tarbiyachi bu hisobot yordamida qaysi bolada berilgan

bilimlarni egallashda sustlik sezilganligini aniqlab oladi. So'ngra esa bu bolalar bilan alohida mashg'ulotlardan tashqari vaqtda individual ishlaydi.

YAkuniy xisobot. YAkuniy hisobot 6 oyda, yilning ohirida tuziladi. Bu hisobot yordamida tarbiyachi bolalar shu muddat ichida qanday bilimlarga, ko'nikma, malakalarga ega bo'lganliklarini aniqlab oladi. Keyingi bosqichlarga o'quv yiliga reja tuzadi oladi. YAkuniy hisobotning yana bir maqsadi bolani guruhdan guruhga o'tkazishda undagi barcha bilimlar shu guruhga mos keladimi yoki yo'qmi? ekanligini aniqlashda yordam beradi.

Ota-onalar bilan ishlarni yanada yaxshilash, ota-onalar burchagini yanada mazmunga boy qilib, bezash. SHuningdek ota-onalar bilan individual suhbatlar o'tkazish lozim. Natijada shu narsa ko'rinadiki, bolalarning o'zlashtirishi yanada yuqori darajaga ko'tariladi. Bu o'rinda shuni qo'shimcha qilib o'tish lozim. Bolalarning tasviriy faoliyat mashg'ulotlarda bajargan ishlaridan ko'rgazmalar tayyorlansa bunda bolalarda qiziqish yanada kuchayadi, o'z ishlarini yanada yaxshiroq bajarishga harakat qiladilar. SHuningdek, ota onalar ham bolalarining bilimlari qay darajada rivojlanib borayotganliklaridan xabardor bo'lib turadilar. Bulardan ko'rinib turibdiki, bolalar bog'chasida hisobot ishlariga alohida e'tibor bermog'imiz lozim. Bu esa o'z vaqtida bolalarni mustahkam bilimlarga ega bo'lishlarini ta'minlaydi.

Bu hisobot uchun ma'lumotlar quyidagicha tuziladi:

- Ota-onalardan olingan ma'lumotlar.
- Tarbiyachining shaxsiy kuzatishlar haqida to'plangan ma'lumotlar. Ota-onalardan olinadigan ma'lumotlar anketalar orqali suxbatlar davomida olinadi.

Anketa quyidagicha tuzilishi mumkin:

- Bolaning ismi, familiyasi.
- Tug'ilgan kuni, yili.
- YOshi.
- Ota-onasining ismi va familiyasi
- Millati
- Qiziqishi.
- Bolaning uyda bo'lgan vaqtida nimalar bilan shug'ullanishi.
- Ota-onalari o'qib bergan ertak, hikoyalardan misollar nomi.
- Oilada nechanchi bola ekanligi.
- Uy adresi.

Bolalar bog'chasida bolalarni har tomonlama rivojlanishi uchun tarbiyachi barcha ishlarni to'g'ri rejplashtirib olish lozim. Tarbiyachi tomonidan olib boriladigan barcha ishlarni to'g'ri rejalashtirish uchun esa tarbiyachi doimo hisobot ishlarini olib borishi lozim.

Hisobot–bolalarning bilimini, saviyasini o'sishi, ko'nikma va malakalarini egallashini va har tomonlama rivojlanishini aniqlashdir. Hisobot o'z vaqtida quyidagi turlarga bo'lib olib boriladi:

- Dastlabki hisobot
- Kundalik hisobot
- YAkuniy hisobot

Dastlabki hisobot-tasviriy faoliyat ishlarini to'g'ri rejalashtirish uchun tuziladi.

XII.I. TASVIRIY FAOLIYAT MASHG'ULOTLARIDA BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASH.

Tasviriy faoliyati bo'yicha maktabgacha ta'lim muassasasi dasturi va maktabda tasviriy san'at dasturi bolalarda tevarak

atrofga nisbatan, san'at bolalarda estetik munosabatni tarbiyalash ijodiy qobiliyat va tasviriylarini rivojlantirishni ko'zda to'tadi. Maktabgacha ta'lim muassasasi mashg'ulotlarida, maktabda muvaffaqiyatli o'qib ketishlari uchun zarur bo'lgan vazifalar xal etiladi. Rasm, applikasiya, loy ishlari prosesida bolalarda fikr yuritishning taxlil, sintiz, takrorlash, konkretlashtirish kabilar shakllanadi. SHuningdek, bu jarayonlarda bolalar jamoada ishlashga, o'z harakatini o'rtoqlarining harakatiga bo'ysindirishga o'rganadilar. Bolalar bog'chasida tasviriy faoliyati mashg'ulotlari bolalarda, o'quv faoliyatida zarur bo'lgan malaka ko'nikmalarni shakllantiradi.

Bular: topshiriqni tinglash va yodda tutish ma'lum vaqt orasida bajarish, o'z ishini rejalashtirish va baxolashga, boshlangan ishni ohiriga etkazishga, xato va kamchiliklarini topishga va uni tuzatishga material qurollarini va ish joyini tartibda saqlash va boshqalar.

Pedagoglarning olib borgan tekshirishlari shuni ko'rsatadiki bolalar bog'chasida ta'lim-tarbiyaning bunday to'zimi bolalarni maktabga tayyorlashga

ta'sir ko'rsatadi. SHuningdek, boshqa psixologlar E.A. Labunskiy va boshqalar tomonidan maktab o'quvchilarining tasviriy faoliyatini o'rganish proseslari shuni ko'rsatib o'tadi, maktabda tasviriy san'at darslarini tuzilishi, bolalarning bog'chasida olgan bilim, malaka va ko'nikmalar asosida ularni xisobga olgan holda tashkil etiladi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida tasviriy faoliyati mashg'ulotlarda bolalar asosan amaliy ish bajaradilar, san'at asarlarini bilan rasmga qarab xikoya qilish kitobdagi ilyustrasiyalarni ko'rib chiqish prosesida tanishadilar, maktabda tasviriy san'atning turlari rang tasvir, grafik, haykaltaroshlik va dekorativ san'at asarlar

bilan yanada chuquroq tanishadilar. Maktabgacha ta'lim muassasasida tasviriy faoliyati mashg'ulotlari xilma-xildir, rasm, mazmunli dekorativ va loy applikasiya mashg'ulotlari. Maktabgacha ta'lim muassasasida mashg'ulotlarning hammasiga katta ahamiyat beriladi. Maktabda esa tasviriy san'at darslarida rasm (naturaga qarab) mavzu asosida va dekorativ turlari o'tkaziladi. Bunda predmetli rasm bo'yicha naturaga qarab rasm chizish o'quv predmeti ahamiyatiga ega bo'ladi. Loy applikasiya, qurish-yasash bo'yicha amaliy ishlar maktabda qo'l mexnatiga kiritiladi. Boshlang'ich sinf tasviriy san'at programmasini taxlili, ishni ko'rsatadiki, predmetli, rasm bo'yicha o'quv vazifalarini ancha murakabli kiritilishdan tashqari bolalar bog'cha programmasi bo'yicha ayrim takrorlash ishlari kiritildi. 1-sinfda bolalar doira, kvadrat, to'rtburchak, aval kabi tuzilishga ega bo'lgan predmetlarni aniqlashga o'rganadilar, bolalar oldiga bog'chada qo'yilgan vazifa rasm chizish texnikasini egallash bo'yicha qo'yiladi. Bunga sabab, hamma bolalar bog'chadan maktabga kelmaydilar va shu sababli bolalar bilan ishni maktabga kelguncha tayyorlov guruxda olgan bilimlaridan boshlash lozim. Mavzu asosida rasm chizish maktabgacha ta'lim muassasasida o'tkaziladigan mazmunli rasmni davomi sifatida o'tkaziladi. Bolalar tevarak-atrofdagi hodisa va predmetlarni kuzatib, ko'rib chiqadilar, so'ng xotiralariga asoslanib, ularni chizadilar. O'quvchilar ob'ektlar o'rtasidagi mazmunli bog'lanishlarni tasviriyga uzoqdagi predmetlarni kichiklashtirib tasvirlaydilar. Dekorativ rasm bo'yicha maktabda texnik tartiblar bo'yicha vazifalar qo'yiladi, ya'ni naqsh tuzilishi ketma-ketligida tasviriy bilan birgalikda yordamchi chiziqlardan foydalanish va o'z ihtiyoqlarida halq amaliy dekorativ san'at elementlarida

foydalanishga sanat haqida o'tkaziladigan dars suxbat jarayonida o'rganadilar. Bolalarni tasviriy sanʼatga o'rgatish metodlaridan bolalarni hususiyatlarini xisobga olgan holda foydalanishga. Katta maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar va kichik o'quvchilarining ish xususiyatlari o'rtasida ko'p yaqinlik bor. SHuning uchun u yoki bularni o'rgatish metodikasi o'rtasida ham ko'p o'xshashlik bor. Maktabda o'qituvchining rasmini bazi bir elementini ko'rsatish va shu jarayonida tushuntirish tarbiyachining ish usullarini ko'rsatib berishga yaqin turadi. Maktabda ishning ketma-ketligi tartibli ko'rinishda bo'ladi. Agar tasvirlanayotgan predmetning tuzilishi sodda bo'lsa, tartib tushintrilgandan so'ng, o'chirib tashlanadi. Agarda murakkab tuzilishga ega bo'lgan predmetni tasvirlanganda esa, o'qituvchining doskada ko'rsatib berishi bilan ketma-ket tasvirlanadilar. O'qituvchi predmetining umumiy konturini qalamning uchi bilan engilgina belgilab chiqish, uning kengligini balandligini ham belgilab ko'rsatadi. So'ng o'quvchi predmetini xomaki rasmi bilan naturani solishtirib uning qismlarini, shaklini aniqlaydi, tuzatadi. Ish jarayonida ko'rsatish va taxlil qilish uchun rasmlar to'plami, bolalar kitobchalaridagi rangli rasmlar, shuningdek, o'kuv harakteriga ega bo'lgan alohida rasmlaridan foydalanadi. Rasm bo'yicha o'tkaziladigan har bir dars o'qituvchining suhbatidan va rasmni nimadan boshlash kerakligini tushuntirishdan boshlanadi. Ishni amaliy bajarilishga o'tishda o'qituvchi bolalarining tartibli ravishda chizishi va qoida va yo'llarni eslatib turadi. Katta bog'cha yoshidagi bolalar va kichik maktab o'quvchilarining ishiga yoki rasmiga qo'yilgan talablar bir biriga juda yaqin. Bolalar ishini taxlil qilishda diqqatni predmet proporsiyasi, konstruksiyasi, qismlarining bog'likligi, rang va kompozision tuzilishiga tortish lozim. SHunday qilib boshlang'ich

sinflarda ta'lim-tarbiya masalalarining muvaffaqiyatli hal etilishi, bolalar bog'chasida olib boriladigan tasviriy faoliyati mashg'ulotlari bilan o'zviy ravishda olib boriladi. Bolalarni maktabga tayyorlash maktabgacha ta'lim muassasasida amalga oshiriladi. Maktabgacha ta'lim muassasasida katta guruxdagi kuzatishlar bo'yicha rasm chizishga katta e'tibor beriladi, chunki bu narsa bolalarni naturaga qarab rasm chizishga tayyorlashda etap hisoblanadi. Bu narsa bolalarda ko'rish xotirasini rivojlantiradi, ba'zida predmet bolalarda natura sifatida to'g'ri tasviriyga yordam beradi. Bolalar guruxdagi olib boriladigan tasviriy faoliyati mashg'ulotlarida, qalamdan, mo'yqalamdan erkin foydalanishga o'z harakterini va qo'l kuchini idora etishga o'rganadilar.

Bu malakani egallash, bolalarda qo'lini engil, erkin bir tekisdagi harakat qilish xususiyatlarini rivojlanadi. Bolalar turli shakldagi, kattalikdagi, turli proporsiyadagi predmetlarni chizish prosessida predmetning ish xususiyatiga qarab yo'nalishni saqlash zarurligiga, harakatini, predmetning uzunligiga mos ravishda harakatlanishga o'rganadilar. Maktabgacha ta'lim muassasasida olib boriladigan tasviriy faoliyati materialdan toza va tartibli foydalanishga o'rganadilar, ularni toza saqlashga faqat zarur materiallardan foydalanishga, ularni ishlatish yo'llarini rejalashtirishga o'rganadilar, katta ahamiyat beriladi. Bu mashg'ulot bolalarda diqqatni, ko'rish xotirasini rivojlantiradi. Bolalar bog'chasining tayyorlov guruxsida naturaga qarab rasm chizish yoki tasviriyga nisbatan talablar oshadi va bu talablar maktab talabiga yaqinlashadi. Bolalar naturani taxlil qilishga butun umumiy formani xomaki qog'ozga tushirib olishga, rasmni naturaga solishtirishga, xato va kamchiliklarini to'g'rilashga, naturaga o'xshatishga urinadilar. Naturaga qarab tasviriyda ishning

ketma-ketligini ko'rsatib, maktabgacha ta'lim muassasasining tayyorlov va katta guruhida o'rganishning boshlang'ich bosqichidagina amalga oshiriladi. Ko'rsatishda doimo foydalanish, bolalarni rasmni mexanik ravishda ishlashga odatlantirib qo'yadi.

Bolalarni tasviriy faoliyati mashg'ulotlari geometrik shakllarni topa yoki ko'ra olishga, ularni terminlar bilan atashga, kengligi- kattaligi, o'zunligi, balandligini, qismlarning bir-biriga nisbatan fazoviy joylashishini bilan tanishishni bolalarni maktabni 1-sinfda elementar matematik tushunchalarini puxta egallashlariga yordam beradi. Maktabgacha ta'lim muassasasida kerakli materiallardan qurish, yasash bolalarda ko'z bilan chamalashni shakllantiradi va bolalarni maktabdagi texnik darslarni egallashga yoki o'zlashtirishga yordam beradi. Maktabgacha ta'lim muassasasining katta guruhidagi naturaga qarab rasm chizish mashg'ulotlarda mantiqiy fikr yuritishga, kuzatishga asosiy ajratib ko'rishga predmetni fazoviy xususiyatlarini taxlil qilishga o'zlari mustaqil ravishda tasviriy vositalarini tanlashga o'rganadilar. Bularning hammasi esa maktabda o'qish jarayonida zarurdir. SHunday qilib, bolalarni tasviriy faoliyati mashg'ulotlarida maktabda o'qishga tayyorlash ahlokiy, estetik tarbiyalab, ularda badiiy did va ijodiy qobiliyatlarini o'stiradi.

XIII.BOB. PEDAGOGIK KOLLEJLARDA TASVIRIY FAOLIYATIGA O'RGATISH METODIKASIDAN DARS BERISH.

Bolalarni tasviriy faoliyatga chuqur o'rgatish tarbiyachilarni: rasm, loy, applikasiya bo'yicha tayyorgarligiga, qog'ozda qalam va bo'yoqni ishlata bilish, qog'ozni siluet qirqish, loydan har xil shakl, plastilindan har xil shakl, puxta tayyorgarligiga va bilishga bog'liq. Tarbiyachi predmetning shaklini, tuzilishini ko'ra olishi kerak, predmetni bo'yash uchun bo'yoq tanlay bilishi kerak. Bolalarni tasviriy faoliyat metodikasi bilan tanishtirishni bilishi lozim. Bunday tayyorgarlikni tarbiyachilar birinchi navbatda pedagogika kollejjida oladilar. Pedagogika kollej talabalariga birinchi bo'lib qalam bilan rasm chizdiriladi. Bu mashqlar rasm chizish vaqtida qo'lni harakatini mustahkamlaydi. Ular to'g'ri, oval, aylana, shtrix chiziqlarni chizadilar. Qalam bilan ishlash texnikasini o'rganish uchun, talabalar dekorativ naqsh grafikasini o'rganadilar. Bu mashqlar pedagogika kollejlardagi devoriy gazetalar va bolalar bog'chasidagi bezak ishlariga ham yordam beradi. Huddi shu bo'limda rang bilan, bo'yoq va guash bilan ishlash ko'rsatilgan. Dastur dekorativ-xalq amaliy san'at bilan tanishtiradi. Talabalar birinchi bolalar ijodi bilan tanishadilar, shuning uchun o'zlarining rasmlarida bolalar qanday chizsa, shunday chizadilar. Keyin huddi rassomlar chizganidek qilib, rang va soya berib chizadilar.

Loy bilan ishlash darslarida haykaltaroshlik va uning turlari bilan tanishadilar. Qalam, ko'mir, tush bilan rasm chizgandan so'ng ular bo'yoqlar bilan ishlaydilar. naturaga qarab sabzavot, meva, idish-tovoqlarni rasmlarini chizadilar. Keyin 2-3 ta predmetdan iborat natyurmort chizadilar. Ularda rangni sezishga o'rganadilar,

tomoshabinga qanday ta'sir qilishini ko'radilar. Rasm chizish nihoyasida peyzajli, illyustrasiyasi va ertaklarga dekorasiyalar chizadilar. Ular dumaloq rel'ef, katta va kichik shakldani haykaltaroshlik bilan tanishadilar. Ular loydan idishlar yasaydilar. Stek bilan ishlashni, loy bilan ishlash texnik malakalarini o'rganadilar. Bu malakalarni o'zlashtirgandan so'ng, o'quvchilar loydan qush yasaydilar. Uning shakli, proporsiyasi, qismlari bilan tanishadilar. Loy qush yasashni o'rganganlari ularga (rasm) qalam va bo'yoqda qush rasmini chizishga yordam beradi. Qushdan tashqari talabalar hayvonlar rasmlarini chizadilar. Naturaga qarab tasvirlash mumkin. Xotira bo'yicha ham tasvirlash mumkin. Har bir tarbiyachi albatta, bo'yoq bilan ishlash sirlarini (rasm chizish, loydan narsalar yasash) bilishi zarur. Birinchi bo'lib odam tasvirini qalam bilan chizishdan boshlash lozim (15-20min). Talabalar bir-birlarini chizadilar. Bu qisqa muddatli chizishlar diqqatni kuchaytiradi, ishni tez va ishonch bilan bajarishga o'rgatadi, hamda predmetning qog'ozda joylashishini, qismlarning proporsiyasini, shaklning asosiy harakterli belgilarini ko'rsatishga yordam beradi.

Dastur mazmuni: Odam tasvirini chizish bilan tanishganlaridan so'ng, tasviriy san'at bilan tanishtirish mustahkamlanadi. Bu bo'limga 30 soat ketadi. Birinchi mavzu—"san'atning asosiy nazariy savollari", "San'at-inson ongining bir shakli", undan keyin "Rus san'ati" (XVIII, XIX).

"Tasviriy faoliyat va qurish-yasash metodikasi" bo'limi har bir yosh guruhidagi rasm, loy, applikasiya, amaliy mashg'ulotlardan iborat. Bu bo'limning asosiy maqsadi talabalarni tasviriy faoliyat bilan, aqliy, estetik, tarbiya masalalari bilan badiiy, ahloqiy, mehnat tarbiyasi bilan tanishadilar. Navbatdagi mavzu "Bolalar bog'chasida tasviriy

san'at", unga 2 soat ajratiladi. Talabalar san'at turlari, bolalarni atrof hayotga bo'lgan qiziqishlarini o'rganadilar. Ohirgi mavzu "Tasviriy faoliyat va qurish yasash bo'yicha reja asosida tuzilgan mashg'ulot". Dars tiplari: Pedagogika kollejida darsning 2 varianti ma'ruza darsi, amaliy-praktik dars bor. 2 variantdan tashqari muzeyga ekskursiya, ko'rgazmaga, suhbat tariqasida ma'ruzalar bo'ladi. Ma'ruza vaqtidagi suhbatni o'qituvchi yangi materialni tushuntirish uchun, o'tilgan materialni takrorlaydi. O'qituvchining ma'ruza o'tishdagi mahorati uning leksiyaning qanday tashkil qildi, diqqatni qanday qilib faollashtirdi, talabalarning xotira va idrokini qanday qilib, faollashtirishga, o'stirishga bog'liq. Yangi materialning bir qismini talabalar tomonidan yaxshi o'zlashtirilgan bo'lsa va metodikaning ba'zi bir savollarini o'zlari hal eta olishlarini o'rgangan bo'ladilar. O'qituvchi talabalarga savol berganda: talabalar pedagogika, psixologiya va anatomiyadan olgan bilimlari asosida va bolalar bilan olib borgan ish tajribalariga tayanib, javob berishlari lozim. Ma'ruzalarda kinofilmlar, slaydlar ko'rsatish bilan o'tkaziladi. Bu kinofilmlarni, slaydlarni, televideniya ko'rsatuvlarini diqqat bilan ko'rish, diqqatni o'stiradi, ongini o'stiradi, yangi materialni o'zlashtirishga yordam beradi. Talabalar ma'ruzadan tashqari ham filmlar, teleko'rsatuvlar ko'rib, keyin o'qituvchi bilan muhokama qilishi mumkin.

Pedagog ma'ruza o'tish vaqtida ko'rgazmali quroldan foydalaniladi. Illyustrasiyalardan, o'yinchoqlardan, bolalar rasmlarini ko'rsatadilar san'at haqidagi ma'ruzalarda esa rassomlar reproduksiyalarni ko'rsatish bilan kinofilmlar, slaydlar ko'rsatadilar. Amaliy mashg'ulotlar pedagogika kolleji talabalarini mashg'ulotlarni namunali o'tkazishga yordam beradi. Ular bolalar chiza oladigan,

loydan yasay oladigan predmetlarni tasvirlay olishlari zarur. O'zlari ta'lim berish metodikasi va dastur asosida mustaqil mashg'ulot ishlanmasini yozishlari lozim. Mashg'ulotlar suhbatdan boshlanishi lozim. Masalan, "Qo'ziqorinlar" nomli darsda, birinchi qo'ziqorin turlarini eslashni taklif qiladi, uning harakterli belgilarini, loydan yasash usullari bilan tanishadilar. SHunday suhbatdan so'ng, talabalar har bir yosh guruh dastur talabiga asosan, beriladigan bilimlarning bog'liqligi asosida yasashni o'rganadilar. Kichik guruh bolalari bitta qo'ziqorin, ya'ni disk, aylana chetlari sal tushgan va silindrsimon tanasi, ya'ni oyog'i, o'rta guruh bir qancha qo'ziqorinni yasashlari mumkin (turlari bo'yicha), katta guruh bolalari oq qo'ziqorinning shaklini bera bilishi, katta guruh bolalari to'g'ri kelgan qo'ziqorinni yasay oladilar, uning oldiga barg, o'tlar yasaydilar.

Darsning ohirida 2-3 min taxlil qiladilar, qaysi bir guruh dastur talabiga mos keladimi, yo'qmi. Talabalarga uyga vazifa qilib, shu guruh mashg'ulot ishlanmasi tuzish beriladi. Keyingi mashg'ulotda mashg'ulot ishlanmasini taxlil qiladilar va o'zlarini tarbiyachi o'rniga qo'yib, mashg'ulot o'tadilar.

Amaliy mashg'ulot bir necha reja asosida bo'lishi mumkin. Masalan, har bir yosh guruhida naturadan foydalanish usullari, tasviriy san'at turlarida naturadan qanday qilib foydalanish, bolalar bilan naturani taxlil qilishni, mashg'ulotning qaysi vaqtida foydalanish masalalari ko'rib chiqiladi. Masalan, applikasiya: katta guruhda qirqish usuli, qog'ozdan o'qituvchi namuna tayyorlaydi, tablisa bo'lishi mumkin. Agar amaliy mashg'ulot "Rasm" va "Loy" bo'limi asosida o'tkazilsa, sabzavot va mevalar mulyaji bo'lishi shart.

Transport rasmini chizdirish uchun ko'rgazma qurol bo'lib o'yinchoq xizmat qilishi mumkin. Xona o'simliklarini natura asosida

tasvirlash uchun namunalar kerak. Loy mashg'uloti uchun ko'rgazmali qurol sifatida kichik shakldagi haykaltaroshlik namunalari xizmat qiladi. Loy ishini bajarishda, xalq o'yinchoqlari (Dimkova, filimono, korgopol, kirov) ni ko'rib chiqish yaxshi natija beradi.

Natura bilan ishlash: naturani ko'rib chiqish asosida bo'lajak tarbiyachilar taxlil qilishga, predmetning shaklini ko'ra bilishga, keyin tasvirlashga o'rganadilar. SHunga ko'ra talabalarda idrok, xotira, tafakkur o'sadi. Natura bilan ishlash 2 etapga bo'linadi:

Birinchi etap naturani to'g'ri tanlay olish. Talabalar to'g'ri kelgan predmet va o'yinchoq natura bo'lib xizmat qilmasligini bilishlari lozim. Loy uchun natura bir xil rangda bo'lishi kerak.

Ikkinchi etap naturani taxlil qilish. Birinchi predmetni hamma gurux bilan taxlil qilish, keyinchalik talabalar mustaqil taxlil qiladilar.

Amaliy mashg'ulotlar ko'rsatish va tushuntirishdan iborat bo'ladi, ya'ni talabalarga yangi qirqish usullarini ko'rsatib beriladi. Bo'yoq bilan ishlashni ko'rsatishda, qog'ozni doskaga yopishtirib, o'qituvchi mo'yqalam bilan chizib ko'rsatadi. Qurish-yasash va applikasiyada ishning hamma borishini ko'rsatish kerak. O'qituvchi va talabalar bir vaqtda ishlaydilar.

Pedagogika kolleji talabalarining mustaqil ishlari katta ahamiyatga ega. Bu ularni ko'nikma va malakalari mustahkamlaydi, ijod qilishlari rivojlanadi. Mustaqil ish o'z ichiga adabiyotlarni o'rganish, ishlanma tuzish, istiklol reja tuzish, maktabgacha tli muassasasida mashg'ulot o'tish uchun reja ishlanma tuzishdan iborat.

Rasm solishga urgatish metodikasi bo'yicha taxminiy kalendar reja.

Bu rejani o'qituvchi tuzadi.

Dars soati	San	Dars mavzusi	Qisqacha mazmuni	O'rgatish usullari	Ko'rgazmali qurollar	Uygavazifa
2	2.11	Birinchi kichik guruhda rasm solishga urgatish	1.Bo'yashning o'ziga hos xususiyati va faoliyati 2. Ta'lim dasturi. 3.Ta'lim metodikasi	1.Qisqa suxbat 2.Ma'ruz	Bolalar ishlari namunalari	Birinchi kichik guruhda rasm solishga urgatish buyicha mashgulot ishlanmasi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. T.S.Komarova. Metodika obucheniya izobrazitel'noy deyatel'nosti i konstruirovaniyu.M., «Prosv»1991.
2. «Bolangiz maktabga tayyorga tayyormi». T., Ma'rifat-madadkor.2002.
3. N.P.Sakulina «Bolalar bog'chasida rasm, applikasiya va loy bilan ishlash». M. «Prosv» 1993.

4. T.S.Komarova «Tasviriy san'at mashg'ulotlari». 1987. 86-87. 129-130 betlar.
5. N.P. Kosterina. «Uchebnoe risovanie» M. 1984.
6. «Maktabgacha ta'lim» jurnallari
7. R.Xasanov «Tasviriy san'at va badiiy mexnat»
8. «Teoriya i metodika izobrazitel'noy deyatel'nosti v detskom sadu».
9. M.«Prosv»1997.
10. I.O.Gusakova. «Applikasiya v detskom sadu». M. «Prosv»1988 .
11. T.S.Komarova.«Zanyatiya polZO deyatel'nosti v detskom sadu». «Prosv».1978.
12. «Doshkol'noe vospitanie » №5. №11. №12.M.,2007.

MUNDARIJA

Kirish.....	3
I.BOB. Tasviriy san'at nazariyasi va uning tur va janri.....	4
I.I. Tasviriy san'atning tur va janrlari.....	6
I.II. Dekorativ - amaliy va me'morlik san'ati.....	14
II.BOB. Jahon san'ati tarixidan ma'lumotlar.....	25
II.I. Qadimgi dunyo san'ati.....	25
II.II. o'rta asrlar san'ati.....	32
II.III. Uyg'onish davri san'ati.....	37
II.IV. Chet el san'ati.....	39
II.V. Xozirgi zamon chet el san'ati.....	44
II.VI. Qadimgi o'zbek san'ati.....	47
II.VII. O'zbek sobiq sovet san'ati.....	53
III.BOB. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni har tomonlama tarbiyalashda tasviriy faoliyatga o'rgatish metodikasining ahamiyati.....	58
III.I. Tasviriy faoliyatning boshqa faoliyatlar bilan o'zaro bog'liqligi.....	60
III.II. Bolalarning tasviriy faoliyatlarining rivojlantirish vazifalari.....	61
IV.BOB. Maktabgacha ta'lim muassasasida tasviriy faoliyat mashg'ulotlarini tashkil etish va uyushtirish.....	64
IV.I. Mashg'ulotga tarbiyachining tayyorlanishi.....	67
IV.II. Bolalarni mashg'ulotlarda o'qitish.....	69
IV.III. Mashg'ulotlarni kuzatish bo'yicha umumiy ko'rsatmalar.....	70
IV.IV. Tasviriy faoliyat mashg'ulotlarining ko'rigi.....	73
IV.V. Tasviriy faoliyat mashg'ulotlari uchun materiallar va uskunalar.....	78
V.BOB. Mashg'ulotdan tashqari vaqtlarda tasviriy faoliyat.....	85
VI.BOB. Tasviriy san'atda badiiy idrok.....	91
VI.I. Idrok etishni boshqarish metodikasi.....	97
VII.BOB. Tasviriy faoliyatga o'rgatishning metod va usullari.....	101
VIII.BOB. Maktabgacha ta'lim muassasasida rasm solishga o'rgatish.....	116
IX.BOB. Maktabgacha ta'lim muassasasida loydan buyum yasashga o'rgatish.....	139
X.BOB. Maktabgacha ta'lim muassasasida bolalarni applikasiya qilishga o'rgatish.....	151
XI.BOB. Maktabgacha ta'lim muassasasida bolalarni qurish-yasashga o'rgatish.....	169
XI.II. Qurish-yasash va uning bolalar tarbiyasida tutgan o'rni.....	173
XI. II. Qog'oz va tabiat materiallaridan qurish -yasash.....	189
XII.BOB. Maktabgacha ta'lim muassasasida tasviriy faoliyati mashg'ulotlarini rejalashtirish va hisobga olish.....	198
XII.I. Tasviriy faoliyat mashg'ulotlarida bolalarni maktabga tayyorlash.....	204
XIII.BOB. Pedagogik kollejlarda tasviriy faoliyatiga o'rgatish metodikasidan dars berish.....	209
Foydalanilgan adabiyotlar.....	214

